

Pr. prof. dr. Mircea Păcurariu

BASARABIA

aspecte
Bisericii
neamului
din
și
a
istoria
românesc

Lucrarea de față apare în anul 1993, anul în care aniversăm – cu emoție și venerație – împlinirea a 75 de ani de la unirea Basarabiei și a celorlalte ținuturi românești subjugate pînă atunci, cu țara mamă, deci de la crearea statului național român unitar. Drept aceea, o închinăm fraților noștri din Basarabia – preoți și mireni – atît celor adormiți în Domnul întru nădejdea învierii neamului lor, cît și celor de azi care luptă pentru limba lor, pentru unitatea românească, pentru independența națională și bisericească, cu gîndul la făuritorii României mari din 1918.

(Din Cuvîntul înainte al autorului)

ISBN 973-96208-3-3

BASARABIA

Pr. prof. dr. Mircea Păcurariu

1

TRINITAS

Colecția « BISERICĂ ȘI SOCIETATE »

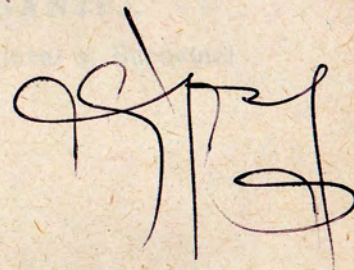
1

Colecția „BISERICĂ și SOCIETATE“

Nr. 1

BASARABIA

ASPECTE DIN ISTORIA
BISERICII ȘI A NEAMULUI ROMÂNESC

A handwritten signature in black ink, consisting of several stylized, overlapping loops and lines, positioned below the title.

Pr. prof. dr. MIRCEA PĂCURARIU

BASARABIA

ASPECTE DIN ISTORIA
BISERICII ȘI A NEAMULUI ROMÂNESC

Tipărită cu binecuvântarea

I. P. S. DANIEL

Mitropolitul Moldovei și Bucovinei

TRINITAS

EDITURA MITROPOLIEI MOLDOVEI ȘI BUCOVINEI

IAȘI — 1993

Redactor : Pr. Nicolae Dascălu
Coperta : Maria Arhire

Cuvînt înainte

Schimbările din anul 1989 din România și din „Republica Moldova“ cer în chip imperios publicarea unor lucrări de istorie, care să înfățișeze trecutul pămîntului românesc din stînga Prutului dintr-o altă perspectivă decît cea cu care am fost obișnuit și cu obiectivitatea necesară oricărei cercetări de acest gen. Lucrarea de față încearcă să răspundă unor astfel de cerințe, să prezinte măcar o parte a suferințelor pe care le-a îndurat poporul român de aici, dar mai cu seamă Biserica sa ortodoxă, timp de peste un veac și jumătate. Ea nu este o lucrare exhaustivă, ci dîmpotrivă, încearcă să facă doar un început, să deschidă șirul unor cercetări viitoare, să fie — pînă atunci — un instrument de lucru pentru toți iubitorii trecutului românesc, mai ales în acea parte de țară românească în care istoria națională a fost cunoscută prea puțin, ori a fost prezentată în mod cu totul denaturat. Fără îndoială că este necesară o istorie completă a Bisericii românești din Basarabia, sub toate formele ei de manifestare, bazată pe izvoare arheologice, narative și arhivistice rusești și românești, dar și pe mărturiile unorra din cei care au asistat la suferințele clerului și ale credincioșilor basarabeni în ultima jumătate de veac. Pînă la apariția unei asemenea monografii,

Copyright TRINITAS, 1993

ISBN 973-96 208-3-3

ne exprimăm încrederea că lucrarea de față va fi bine primită de toți cei care își iubesc trecutul românesc și ortodox, cu atât mai mult că s-au scurs peste șase decenii de la apariția lucrării profesorului Nicolae Popovschi, *Istoria Bisericii din Basarabia în veacul al XIX-lea sub ruși (Chișinău, 1931)*, ultima de acest gen în istoriografia românească.

Lucrarea de față apare în 1993, anul în care aniversăm — cu emoție și venerație — împlinirea a 75 de ani de la unirea Basarabiei și a celorlalte ținuturi românești subjugate pînă atunci, cu țara mamă, deci de la crearea statului național român unitar. Drept aceea, o închinăm fraților noștri din Basarabia — preoți și mireni — atit celor adormiți în Domnul întru nădejdea învierii neamului lor, cit și celor de azi care luptă pentru limba lor, pentru unitatea românească, pentru independența națională și bisericască, cu gindul la făuritorii României mari din 1918.

Sibiu, la Praznicul Învierii Domnului
din anul mîntuirii 1993.

AUTORUL

ABREVIERI

- An. Acad. Rom., M.S.I. = *Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Istorice*, seria, tomul.
s. t.
AB = Rev. *Arhivele Basarabiei*, Chișinău.
BOR = Rev. *Biserica Ortodoxă Română*, București.
MMS = Rev. *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, Iași.
MO = Rev. *Mitropolia Olteniei*, Craiova.
RSIAB = *Revista Societății Istorice-Arheologice Bisericești*, Chișinău.
ST = Rev. *Studii Teologice*, București.
VB = Rev. *Viața Basarabiei*, Chișinău.

INTRODUCERE

CERCETĂRI ASUPRA ISTORIEI BASARABIEI

Istoria Basarabiei — sau aspecte din viața ei din trecut — a preocupat pe mulți oameni de cultură, atît români, cît și ruși sau sovietici, cei din urmă prezentînd lucrurile, de regulă în chip subiectiv, chiar tendențios, în funcție de interesele statului pe care-l slujeau. Socotim necesară, pentru început, o scurtă prezentare a acestor cercetări istorice.

Interesul pentru trecutul Basarabiei și locuitorii ei începe îndată după anexarea acestui pămînt românesc la Rusia țaristă. Cărturari români din această parte răsăriteană a Moldovei, ca Ștefan Margellă, Iacob Hincu sau Ioan Doncev, în manualele lor didactice, pe care le vom menționa în alte pagini, recunosc romanitatea poporului român din Basarabia și a limbii lui. Alexandru Hijdeu (tatăl lui Bogdan Petriceicu Hasdeu) — deși a scris mai mult în rusește — era interesat de trecutul moldovenilor de pe ambele maluri ale Prutului. Savantul Alexandru Scarlat Sturdza (1791—1854), fiul primului guvernator al Basarabiei, după 1812, autor a numeroase lucrări literare, istorice și teologice, în notele sale de călătorie publicate la Moscova în 1847, prezenta cu limpezime originea latină a românilor din Basarabia și unitatea lor etnică cu cei din dreapta Prutului. În 1851, Constantin Stamati publica, într-o revistă din Odesa, un studiu despre Basarabia și vechile ei cetăți, pe baza scrierilor cronicarilor moldoveni și ale lui Dimitrie Cantemir. Gheorghe Gore, considerat unul din cei mai de seamă propagatori ai culturii românești în Basarabia, a publicat, tot în rusește, diferite studii și articole privitoare la cultura românească din Moldova, pe care o considera supe-

rioară celei rusești, la promovarea căreia au contribuit și o seamă de cărturari români (P. Movilă, D. Cantemir ș. a.).

Prima *Istorie a Basarabiei* a publicat-o tot un moldovean, *Alexei Naco*, la Odesa, în 1873—1876, o lucrare cu peste 400 de pagini, considerată cea mai completă istorie a acestei provincii, dar și cea mai tendențioasă. Era firesc atunci ca și istoricii ruși sau ucraineni să prezinte trecutul Basarabiei de pe aceleași poziții, în chip denaturat. Lucrări oficiale, cu date istorice și statistice, au publicat scriitorul *P. P. Svinin* (1816), care sublinia originea latină a locuitorilor, *F. F. Vighel*, fost viceguvernator al Basarabiei (1823—1826), care, în memoriile sale, pune în lumină caracterul ei românesc și lupta cărturarilor și boierilor de aici împotriva rusificării sau *A. F. Veltman*, ofițer și arheolog, cu o *Schiță asupra istoriei vechi a Basarabiei* (1828), în care sublinia unitatea românilor de pe ambele maluri ale Prutului.

A. Zasciuk, ofițer superior și om de cultură, a scris mai multe lucrări despre Basarabia, cea mai importantă purtând titlul *Materiale privind geografia și statistica Rusiei. Regiunea Basarabiei* (2 vol., Petersburg, 1862), în care sublinia originea latină a poporului și a limbii autohtonilor, care formau 3/4 din totalul populației; are și interesante date statistice. Deși era o lucrare oficială, totuși, se remarcă prin obiectivitatea ei. În anii 1864—1868 au apărut la Chișinău trei volume de documente și alte materiale privind Basarabia (*Memoriile Comitetului Statistic Basarabean*), sub îngrijirea lui *A. N. Egunov*. În 1892, *N. P. Batiușcov* publica la Moscova lucrarea *Basarabia, descriere istorică*, impregnată de șovinism rusesc și ură împotriva românilor, încercând să demonstreze drepturile Rusiei asupra acestui teritoriu.

La începutul veacului nostru, au apărut alte lucrări, din care vom menționa doar câteva. Dintre străini notăm pe *P. Nesterovschî*, cu lucrări publicate la Varșovia (pe atunci în imperiul rus), *N. K. Moghilianschi* și alții. În 1903 apare la Moscova lucrarea basarabeanului rusificat *Pavel Crușevan*, *Basarabia, antologie geografică, istorică, statistică, economică, etnografică și juridică*, în care era nevoit să recunoască faptul că 3/4 din populație era moldovenească, identică sub raport etnic și lingvistic cu cea din dreapta Prutului. Un alt român înstrăinat, *A. N. Krupenski*, a publicat o lucrare despre familiile boierești din Basarabia (Petersburg, 1912). Tot basarabean rusificat era și *Leon Casso*, fost ministru al Instrucțiunii la Petersburg, care a publicat câteva lucrări privind *Dreptul bizantin în Basarabia* și altele cu caracter istoric.

În aceeași perioadă, câțiva tineri basarabeni încep să cerceteze trecutul provinciei lor natale, dar de pe alte poziții, deși au fost nevoiți să scrie numai în rusește. În publicația periodică *Lucrările comisunii științifice a arhivelor guberniale basarabene* au apărut mai multe materiale privind istoria Basarabiei publicate sub redacția lui Ioan Halippa (*Istoria Chișinăului, Cele mai importante date istorice asupra Basarabiei, Schiță istorică asupra învățământului din Basarabia în prima jumătate a secolului al XIX-lea, Catagrafia sau recensământul din 1817 și altele*). Fratele său, Pantelimon Halippa, publică o *Scurtă schiță istorică asupra Basarabiei, pînă la alipirea ei la Rusia* (1914), aceasta fiind considerată cea mai obiectivă istorie a Basarabiei scrisă în rusește. În 1912, cu ocazia împlinirii unui veac de la anexare, preotul *Nicolae Lașcov (Lascu)*, publica o *Monografie istorico-statistică și geografică a Basarabiei*, la Chișinău, (a se vedea amănunte la Ștefan Ciobanu, *Cultura românească în Basarabia, Chișinău*, 1923, p. 314-329).

În limba română primele lucrări istorice consacrate Basarabiei aparțin unui localnic, *Zamfir Arbore* (1848—1933), cu studii superioare la Moscova și Petersburg, deportat în Siberia, de unde se refugiază în Elveția și apoi în România. În 1898 a publicat la București monografia *Basarabia în secolul al XIX-lea*, cu aproape 800 de pagini, care se baza pe lucrările rusești ale lui Zasciuk și Batiușcov, cu multe informații greșite. În 1904 a publicat, tot la București, *Dicționarul geografic al Basarabiei*, la care se adaugă volume cu amintirile sale din exilul siberian. În pofida numeroaselor lacune și greșeli de informare, lucrările lui Zamfir Arbore au meritul de a fi atras atenția cercurilor intelectuale din România asupra situației din Basarabia de atunci.

Primul dintre istoricii din vechea Românie care s-a ocupat de trecutul Basarabiei a fost *Nicolae Iorga* (1871—1940), cu lucrarea *Basarabia noastră, scrisă la 100 de ani de la răpirea ei de către ruși*, apărută la Vălenii de Munte în 1912 după ce, în 1900, publicase *Studii istorice asupra Chilei și Cetății Albe*.

Spre sfârșitul secolului al XIX-lea se înregistrează primele preocupări privitoare la istoria Bisericii din Basarabia. Se pot cita chiar și câțiva preoți sau profesori ruși și ucraineni care au activat în Chișinău, cu astfel de preocupări, ca protopopul *Mihail Ganișki*, *D. Scegllov*, *E. E. Mihalevici* și alții. Dintre autohtoni notăm pe preotul *Nicolae Lașcov (Lascu)*, cu un studiu destul de extins, intitulat *Perioada întunecată din istoria României. Starea politică-religioasă a românilor pînă la*

intemeierea Principatelor, bazat pe lucrări mai vechi (Melchisedec Ștefănescu, Ghenadie Enăceanu sau istorici ruși (1884—1886); în 1886 s-a publicat versiunea românească, în revista *Biserica Ortodoxă Română*. Preotul *Nicolae Stoicov* a publicat articole privitoare la starea clerului din Basarabia în secolul al XIX-lea, un istoric al Seminarului din Chișinău la 100 de ani de la înființare și altele.

Cel mai de seamă istoric bisericesc din Basarabia a fost Axentie, devenit prin călugărie *Arsenie Stadnițki* (1862—1936), fiu de preot din Comarova-Hotin, profesor la Seminarul din Chișinău, profesor și rector la Academia duhovnicească din Moscova, episcop, apoi arhiepiscop al Novgorodului, A publicat, în rusește, lucrări de mare valoare istorică: *Episcopul Amfilohie al Hotinului* (1890, publicat și în traducere românească în 1922, *Români care au studiat la școlile teologice din Rusia* (1891), *Tipografia exarhicească a Basarabiei* (1892), *Materiale pentru istoria Seminarului duhovnicesc din Chișinău* (1892), *Mitropolia Proilaviei-Ismailului* (1893), *Arhimandritul Andronic, egumenul mănăstirii Noul Neamț* (1894), o monografie masivă despre *Mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodonî* (1894, 428 p.), și o altă lucrare, intitulată *Cercetări și monografii asupra Bisericii din Moldova* (1904), pe baza căreia i s-a conferit doctoratul în teologie. Arsenie Stadnițki este, așadar, un adevărat deschizător de drum în istoriografia bisericească a Basarabiei, așa cum a fost episcopul Melchisedec Ștefănescu al Dunării de Jos, apoi al Romanului, în România, care, după însăși mărturia lui Stadnițki, i-a sugerat multe din temele menționate mai sus.

Profesorul *Iustin Frățiman* (1870—1927) a publicat, la Chișinău, mai multe studii, tot în rusește, despre episcopii Inochentie și Iacob Stamatî de la Huși (1901 și 1903), despre eparhiile Proilaviei și Hotinului (1902).

În 1909 și-a început apariția *Revista Societății istorico-arheologice bisericești din Chișinău*, în care au apărut multe studii de istorie bisericească locală, din care vom reține doar câteva titluri. Arhimandritul *Gurie Grosu*, viitorul mitropolit al Basarabiei, a publicat studiul *Momente principale în istoria cărților moldovenești în Basarabia* (1909). Mai târziu a tradus din rusește o *Istorie a mănăstirii Noul Neamț* (Chișinău, 1911, 158 p.). Preotul *A. Ciolac* s-a ocupat de *Cărțile bisericești de slujbă în limba română* (1909); într-o altă revistă a publicat un studiu referitor la deosebiriile dintre cărțile de slujbă românești și cele slavone. Tînărul preot și poet *Alexie Mateevici* a publicat un studiu privind *Influența bisericească în dezvoltarea limbii „moldovenești“* (1911); altul despre *Motivele religioase în credințele și obiceiurile moldovenilor basarabeni* (1911); în revista *Luminătorul* a publicat un studiu privind *Împrejurările și timpul încreștinării moldovenilor* (1912).

Alte studii publicate în *Revista Societății istorico-arheologice* se datorează unor profesori ruși sau ucraineni. De pildă, *Andrei Parhomovici* a prezentat viața și activitatea unor personalități bisericești din Basarabia (profesori de seminar, episcopi-vicari, arhiepiscopul Antonie Șocotov ș. a.); fratele său *Iosif Parhomovici* a publicat biografiile detaliate ale celor mai mulți arhipăstori de la Chișinău (Gavriil Bănulescu, Irinarh Popov, Pavel Lebedev, Neofit Nevodcicov, Serafim Ciciagov), studii privind lupta împotriva răscolnicilor din Basarabia, despre seminarul teologic etc. Alte biografii a publicat preotul *L. S. Mateevici*. Preotul *I. Egorov* a publicat un mic studiu despre *Bisericile rupestre de la Japca, Saharna și Țipova* (1918), iar *V. Curdinovski* a publicat un studiu intitulat *Lista celor mai vechi biserici din gubernia Basarabia* (1909) și altul privitor la *Bisericile făcute din lăcașuri de cult musulmane și despre alte biserici din fostele raiale turcești din Basarabia* (1918); mai târziu a publicat un studiu, în românește, despre *Cele mai vechi biserici de lemn din județul Hotin* (RSIAB, XVI, 1925; vezi o listă a acestor studii apărute în rusește în RSIAB, XII, 1920, p. 50-54).

*
* * *

Din 1918 și pînă la ultima anexare a Basarabiei la fostul stat sovietic, se înregistrează o perioadă nouă în cercetarea trecutului acestui pămînt românesc. Istoria Basarabiei este integrată în istoria României, ea fiind cercetată de oameni de specialitate, care prezintă lucrurile cu obiectivitate și cuvenita rigoare științifică. Mai mulți istorici români — și în primul rînd cei din Basarabia — publică un număr impresionant de lucrări privitoare la istoria, cultura, arta, viața economică-socială din Basarabia.

Începem șirul lor cu bucovineanul *Ion Nistor* (1876—1962), mai târziu profesor și rector la Universitățile din Cernăuți, apoi la București, membru al Academiei Române, fost deputat, senator și ministru, închis de regimul comunist la Sighet. Preocupările sale pentru istoria Moldovei de peste Prut încep din 1918, cînd a ținut lecții de istoria Basarabiei la Universitatea populară, înființată atunci la Chișinău. Mai târziu aceste lecții au fost strînse în volumul intitulat *Istoria Basarabiei* (București, 1923, XLVIII + 455 p.; în același an apar alte două

editii, apoi una nouă în 1924). Este prima monografie completă a acestei „țări” românești, avînd și capitole privitoare la viața bisericească și așezămintele culturale de aici.

Deși majoritatea lucrărilor lui Ion Nistor priveau Bucovina natală, totuși, n-a neglijat nici trecutul Basarabiei. Dovadă sînt studiile sale ulterioare: *La Bassarabie et la Bucovine* (București, Ed. Academiei, 1938, 54 p.; apoi o ediție engleză în 1939), *Basarabia sub dominațiunea românească* (Cernăuți, 1938, 72 p., în două editii), *Basarabia sub gospodăria românească* (*An. Acad. Rom. M.S.I.* t. XXIV, nr. 4, 1941, 34 p.), *Localizarea numelui Basarabia în Moldova transpruteană* (*An. Acad. Rom., M.S.I.* t. XXVI nr. 1, 1943, 27 p.), *Basarabia, pivotul politic al Moldovei voievodale* (*An. Acad. Rom., M.S.I.*, t. XXVI, nr. 9, 1944, 29 p.), *Așezările bulgare și găgăute din Basarabia* (*An. Acad. Rom., M.S.I.*, t. XXVI, nr. 13, 1944, 39 p.).

A publicat și cîteva studii istorice privitoare la românii de dincolo de Nistru: *Români transnistreni* (în rev. *Codrul Cosminului* de la Cernăuți, 1925), un răspuns dat „istoricilor” ucraineni, care încercau să acrediteze teza autohtonei neamului lor în acele teritorii), *Vechimea așezărilor românești de dincolo de Nistru* (*An. Acad. Rom., M.S.I.*, t. XXI, nr. 11, 1939, 23 p.), și *Aspecte geopolitice și culturale în Transnistria* (*An. Acad. Rom., M.S.I.*, t. XXV, nr. 2, 1942, 42 p.).

Primul cărturar basarabean care a cercetat trecutul și cultura românească din teritoriile din stînga Prutului a fost **Ștefan Ciobanu** (1883—1950), originar din Talmaz-Tighina, cu studii la Universitatea din Kiev, profesor secundar la Jitomir în Ucraina, profesor și director la Liceul „Alec Russo” din Chișinău, titular al catedrei de Istoria literaturii române vechi la Facultatea de Teologie din Chișinău, apoi la cea de Litere a Universității din București, membru al Academiei Române din 1918. A publicat felurite studii în rusește, privitoare la vechea cultură românească, încă înainte de 1918, între care: *Legendele românești despre Maica Domnului* (Moscova, 1912, 58 p.), *Mitropolitul Sucevei Dosoftei și activitatea lui literară* (Kiev, 1915, VIII+160 p., tradusă în românește de Ștefan Berechet și tipărită în 1918) și altele.

După 1918 și-a continuat cercetările, publicînd o seamă de lucrări, fie în volum, fie în *Anuarul Comisiei Monumentelor Istorice — Secția din Basarabia*, fiind președintele acestei secții. Îndată după război, în preajma Conferinței de pace de la Paris, publică lucrarea *La continuité roumaine dans la*

Bassarabie (București, 1920). În 1926 a apărut, la Chișinău, sub conducerea sa, monografia intitulată *Basarabia*, cu 472 de pagini, cu mai multe studii privitoare la trecutul și prezentul acestei provincii românești, inclusiv un capitol consacrat Bisericii ortodoxe (p. 299-323), un altul despre celelalte culte. A urmat volumul *Unirea Basarabiei. Studii și documente cu privire la mișcarea națională din Basarabia în anii 1917—1918*, (București, 1929). După prima ocupare a Basarabiei de sovietici, a publicat, în limba franceză, lucrarea *La Bassarabie, Sa population, son passé, sa culture* (Académie Roumaine — Etudes et Recherches, XIII, 1941), ca un fel de răspuns la pretențiile sovietice de stăpînire asupra acestui teritoriu.

Problemele culturale sunt prezentate în monografia *Cultura românească în Basarabia* (Chișinău, 1923, 344 p.), lucrare fundamentală, bazată mai mult pe izvoare rusești, singura închinată acestei probleme. N-a trecut cu vederea nici vechile monumente de artă din stînga Prutului: *Biserici vechi din Basarabia. Din bibliotecile rusești* (în Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice — Secția din Basarabia, 1924, 83 p.), *Cetatea Tighina* (în același Anuar, 1928, 45 p.), o monografie a orașului *Chișinău* (1925, 122 p.).

Un alt istoric basarabean a fost **Alexandru Boldur** (1886—1982), născut în Chișinău, cu studii la Seminarul teologic de aici, apoi la Universitatea din Petersburg, unde a devenit și docent, apoi profesor la un Institut juridic din Sevastopol. După 1924 s-a stabilit la Chișinău, unde a predat Istoria românilor la Facultatea de Teologie, apoi a continuat la Facultatea de Litere din Iași. Bun cunoscător al izvoarelor slave, Alexandru Boldur a publicat studii temeinice asupra epocii lui Ștefan cel Mare. Dar cele care interesează mai mult sunt consacrate românilor de peste Prut și chiar de peste Nistru; *La Bassarabie et les relations russo-roumaines* (Paris, 1927, 410 p.), *Istoria Basarabiei, vol. I. Pînă în secolul al XVII-lea*, (Chișinău, 1937, 324 p. și vol. III, *Sub dominațiunea rusească. Politica, ideologia, Administrația* (Chișinău, 1940, 214 p.), *Basarabia românească* (Iași, 1943, 188 p.). În 1942 aceste trei lucrări au fost retipărite la București, într-un singur volum, sub titlul *Istoria Basarabiei*, cu 543 p. S-a ocupat și cu românii de dincolo de Nistru: *Istoria Transnistriei* (Odesa, 1942, 40 p.) și *Românii și strămoșii lor în istoria Transnistriei* (Iași, 1943, 80 p.).

Tot despre românii transnistreni au mai scris **Nichita Smochină** (1894—1980), originar de aici, militant pentru drepturile conaționalilor săi, **Emil Diaconescu**, conferențiar la Universitatea din Iași (*Istoria Transnistriei*, București, 1940, 240 p.),

Ion Nistor (menționate mai sus) și alții; Vasile Popovici a studiat *Folclorul muzical al românilor de peste Nistru*, (București, 1942).

Deși nu a fost istoric, trebuie să-l consemnăm și pe doctorul *Petre Cazacu*, stabilit, încă de la sfârșitul secolului trecut în România, un militant de frunte pentru dezrobirea Basarabiei. A publicat mai multe lucrări istorice, între care: *O sută de ani de robie* (Iași, 1912), *Moldova dintr-o Prut și Nistru — 1812—1918* (Iași, 1924), *Cîteva date din Istoria Basarabiei* (București, 1925), *The truth about the question of Basarabia*, (1926, cu versiuni în franceză și italiană).

Macedoromânul stabilit la Chișinău *Leon Boga* a publicat mai multe documente și studii, din care reținem pe cel intitulat *Lupta pentru limba românească și ideea unirii la români din Basarabia după 1812* (Chișinău 1932). Diferite materiale cu caracter istoric au publicat în presa vremii marii luptători pentru unirea din 1918 *Pantelimon Halippa* și *Ion Pelivan*.

În deceniul al patrulea a fost foarte activ istoricul *Gheorghe Bezișcon* (1910—1966), născut dincolo de Nistru, care a publicat două volume de documente privitoare la *Boierimea Moldovei dintre Prut și Nistru* (1940—1943), mai multe studii despre *Cărturarii basarabeni*, fie în volum, fie în revista istorică fondată de el la Chișinău, *Din trecutul nostru* (1933—1943), fie în alte publicații basarabene.

Tot în perioada interbelică, pe cînd au apărut cunoscutele colecții de documente moldovenești ale lui *Gheorghe Ghibănescu* și *Mihai Costăchescu* (inclusiv o monografie a orașului Telinești-Orhei), în care erau și documente legate de Basarabia, au apărut și cîteva volume de documente privind exclusiv această provincie. Este vorba de cele două volume de *Documente din Basarabia*, publicate de *Visarion Puiu*, *Ștefan Ciobanu*, *Constantin Tomescu* și *Leon T. Boga*, în 1928 și 1938, precum și de volumele lui *Aurel V. Sava*, *Documente privitoare la târgul și ținutul Lăpușnei* (București, 1937), *Documente privitoare la târgul și ținutul Orheiului* (București, 1944), *Documente despre Mănăstirea Hirbovăț* (RSIAB, XXVI, 1934).

Dintre cărturarii din Vechea Românie au scris felurite studii privitoare la românii din stînga Prutului: *Nicolae Iorga*, (*Continuitate și spiritualitate românească în Basarabia*, 1918, *La vérité sur le passé et le présent de la Bassarabie*, 1922, etc.), *Gheorghe Popa — Lisseanu* (*Basarabia, privire istorică*, 1924), *Alexandru Lapedatu* sau *Petre V. Haneș* (*Scriitori basarabeni*, 1942).

Paralel cu aceste lucrări privitoare la istoria și cultura Basarabiei, au apărut un număr apreciabil de studii care abordează numai teme de istorie bisericească. Pentru început, consemnăm numele unor profesori basarabeni din generația veche, care, înainte de 1918 fuseseră nevoiți să scrie în rusește. De pildă, *Iustin Frățiman* a publicat un valoros *Studiu contributiv la istoria Mitropoliei Proilaviei*, (Chișinău, 1923) și altul despre *Administrarea bisericească a românilor de peste Nistru* (în RSIAB, 1920) și altele. Profesorul *Iosif Parhomovici* a publicat, în continuare, cîteva studii monografice închinatelor ierarhilor ruși de la Chișinău, în aceeași *Revistă a Societății istorico-arheologice bisericești*: *Neofit Nevodcicov* (1920), *Pavel Lebedev* (1924), *Isaachie Polojenschi* (1927), *Iacov Piatnițchi* (1928), *Platon Rojdestvenschi* și *Atanasie Gribanovschi* (1929), precum și articole mai mărunte.

Aceiași generații îi aparținea și profesorul *Nicolae Popovschi*, fiu de preot din Vistierniceni. Îndată după unire a publicat mai multe studii istorice privitoare la trecutul românilor basarabeni, mai ales în paginile revistei *Viața românească* de la Iași. *Românismul în Basarabia și unirea* (1922), *Studii noi asupra trecutului Basarabiei* (1924), *Viața bisericească-religioasă în Basarabia în ajunul anexării ei de către ruși* (1927), unele în *Convorbiri literare*, în *Arhivele Basarabiei* sau în alte periodice. În 1926 a publicat o amplă monografie intitulată *Mișcarea de la Balta sau inochentismul în Basarabia* (Chișinău, 1926, 347 p.), în care prezintă detaliat, pe bază de acte de arhivă și informații veridice, fenomenul religios de la Balta, generat de ieromonahul moldovean *Inochentie* și repercusiunile lui asupra vieții spirituale a Basarabiei.

A doua sa monografie era *Istoria Bisericii din Basarabia sub ruși* (Chișinău, 1931), o lucrare masivă, cu peste 500 de pagini. Lucrarea prezintă istoria vieții bisericești a românilor basarabeni din 1813, anul înființării eparhiei, pînă în 1917, deci pînă în preajma unirii cu România. Se bazează pe valoroase documente de arhivă, cărți și studii publicate în rusește, dări de seamă din publicațiile oficiale rusești, amintirile unor martori contemporani cu evenimentele prezentate. Autorul cercetează trecutul Bisericii sale cu obiectivitatea cerută, dar în strînsă legătură cu dezvoltarea Bisericii rusești și cu repercusiunile pe care le-a avut legislația bisericească rusă asupra Basarabiei. Lucrarea are meritul că cercetează amănunțit — pe alocuri exagerat de mult — viața preoțimii de mir sub toate aspectele, starea mănăstirilor, evoluția învățămîntului de toate gradele. Este regretabil că n-a studiat și evoluția artei

eclesiale în Basarabia. Există multe lacune în prezentarea vechilor tipărituri. Numeroasele subîmpărțiri ale celor patru capitole mari — după periodizarea pe care o face el însuși istoriei Bisericii basarabene în veacul de care se ocupă — fac lectura cărții destul de anevoioasă. Cu toate acestea, monografia lui Nicolae Popovschi este un izvor sigur de informare, de care va trebui să se țină seama și în cercetările viitoare.

După un deceniu a mai publicat un succint studiu intitulat *Rolul religiei în viața poporului român din Basarabia*, în care făcea o analiză a sentimentului religios în Moldova din stînga Prutului (în rev. *Viața Basarabiei*, X, 1941, nr. 11-12, p. 910-929).

Alături de istoricii locali au activat un timp în Basarabia și cîțiva istorici sau ierarhi cu astfel de preocupări, originari din alte părți ale țării. De pildă, arhimandritul *Visarion Puiu* (1879—1964), viitorul episcop al Hotinului și apoi mitropolit al Bucovinei, a publicat, la numai un an după unire, o monografie intitulată *Mănăstirile din Basarabia* (RSIAB, XI, 1919, 95 p.). Lucrarea a fost întocmită pe baza puținelor informații pe care le-a putut culege în calitatea pe care o deținea atunci la Chișinău, de director al Seminarului și exarh al mănăstirilor basarabene. Deși cu lacune de informare și fără o consultare a materialului de arhivă, lucrarea lui Visarion Puiu rămîne o operă de referință pînă în prezent.

După înființarea Facultății de Teologie din Chișinău la catedrele de Istorie bisericească au fost chemați doi profesori de valoare și anume *Constantin Tomescu* (1890—1983), născut în Constanța și *Toma G. Bulat* (1887—1978), originar din județul Dolj. Amîndoi au inițiat și condus revista istorică *Arhivele Basarabiei* (1929—1939). Primul a publicat aici felurite studii privind înființarea Arhiepiscopiei Chișinăului (I, 1929), tipografia eparhială (III, 1931) și un număr însemnat de documente inedite culese din Arhiva Mitropoliei din Chișinău (IV-X, 1932—1938), la care se adaugă o monografie istorico-statistică a Episcopiei Hotinului (1925).

Toma G. Bulat — cu studii de Teologie și Istorie la București, Leipzig, Dijon, Berna, Paris și Fribourg — a publicat cîteva contribuții privind istoria Bisericii din Basarabia, în revista pe care a condus-o, menționată mai sus. Cele mai multe studii ale sale — publicate tot acolo —, bazate pe material inedit de arhivă, au în vedere teme privind Biserica din Țara Românească sau din Moldova din dreapta Prutului.

Acești doi mari profesori — alături de ceilalți colegi ai lor — au format un număr apreciabil de tineri care se vor

impune în viața Bisericii noastre prin lucrările lor teologice, istorice, literare, ori în presa basarabeană. Între cei cu preocupări istorice reținem, în primul rînd, numele preotului *Dr. Paul Mihail* — inițial Mihailovici — (n. 1905 în Cornova-Orhei), care a funcționat peste zece ani ca profesor de Istorie în Chișinău și ca director al Muzeului istoric-bisericesc, iar după 1944 ca preot în Iași. A publicat sute de documente inedite privind țările noastre, majoritatea din arhive străine, apoi zeci de studii istorice, cele mai multe bazate pe izvoare inedite, privind mai cu seamă istoria și cultura în Moldova. N-a nesocotit cercetările speciale privitoare la trecutul „țării“ natale, deși conjunctura politică a fost defavorabilă. Între acestea din urmă reținem valoroasa lucrare intitulată *Tipărituri românești în Basarabia de la 1812 la 1918* (București, 1940, 380 p. + 20 pl.), publicată și premiată de Academia Română. A editat corespondența lui Gavriil Musicescu (1957) și Melchisedec Ștefănescu (1959 și 1961), precum și o copie necunoscută a *Cronicii* lui Ion Neculce (1980); a studiat felurite manuscrise slave și românești aflate în țară și peste hotare. Părintele Paul Mihail s-a impus astfel ca o mare personalitate a vieții culturale și bisericești din țara noastră. Tot Părintele Paul Mihail, împreună cu fiica sa, Zamfira Mihail, au publicat recent volumul *Acte în limba română tipărite în Basarabia, precedate de bibliografia tipăriturilor românești din Basarabia*, I, 1812—1830 (București, 1993, LVI + 411 p.).

Cu tipăriturile din Basarabia s-a ocupat un alt tânăr basarabean, *Alexandru David* († 1941) în studiul, rămas neîncheiat, dar foarte valoros, *Tipărituri românești în Basarabia sub stăpînirea rusă* (vol. I, 1814—1880 în RSIAB, 1934 și extras), care a fost completat apoi de P. Mihail prin lucrarea menționată mai sus.

Circulația vechilor manuscrise și tipărituri românești a fost urmărită — parțial — de *Petre Constantinescu-Iași* în lucrarea *Circulația vechilor cărți bisericești românești în Basarabia sub ruși* (1929), de preotul *Dumitru Balaur*, în studiul *Biserici în Moldova de răsărit* (în BOR, 1934 și extras), precum și de Paul Mihail, în studiul *Cărți bisericești, manuscrise și icoane din Basarabia* (în RSIAB, 1934 și rev. *Luminătorul* din 1939—1940).

Cîțiva ierarhi au surprins în lucrările lor și aspecte privitoare la trecutul Basarabiei de altă dată. De pildă, arhiereul vicar *Veniamin Pocitan* din București (1870—1955) s-a ocupat cu *Istoria Mitropoliei Proilaviei și a vechii Episcopii a Hotinului* (1936, extras din BOR, 1931—1933), iar episcopul de Bălți, apoi mitropolit al Bucovinei, *Tit Simedrea* (1886—1871),

publica un studiu privind *Vechea Episcopie a Hotinului* (BOR, 1943 și extras).

Arhimandritul basarabean Dr. *Antim Nica*, din 1944 episcop, apoi arhiepiscop, a cercetat activitatea misionară în trecutul Basarabiei, în citeva studii, ca: *Monahismul în Basarabia* (1940) și *Aspecte misionare în Basarabia* (1942).

*

Cu aceasta, practic se poate spune că se încheie șirul cercetărilor privitoare la trecutul Basarabiei și mai ales al Bisericii ei. Aceasta, pentru că ce s-a publicat de cîteva preținși „istorici” sovietici sau „moldoveni” este mai degrabă o „pseudoistorie”, care nu merită să fie luată în discuție. Era o „istorie” pusă în slujba noilor stăpînitari ai pămîntului românesc al Basarabiei, care urmăreau să dovedească, mai ales generațiilor tinere, de după 1944, că ei sunt „moldoveni”, nu „români”, că este vorba de două etnii distincte, că limba „moldovenească” nu este identică cu cea „românească”.

În România n-au fost posibile cercetări cu privire la istoria Basarabiei, în perioada regimului comunist, fiind interzisă pînă și folosirea acestei denumiri. S-au făcut doar încercări timide de integrare a istoriei acestui străvechi pămînt românesc în istoria generală a românilor. Menționăm, de pildă, lucrarea monumentală a lui Nicolae Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al localităților și monumentelor medievale din Moldova* (București, 1974, 985 p.), în care sunt incluse și localități din Moldova de peste Prut, cu bibliografia aferentă.

Cîteva distinși teologi — fii ai Basarabiei — au reușit să strecoare, în cercetările lor, și aspecte privitoare la trecutul Basarabiei. Între aceștia părintele *Paul Mihail*, cu studiul *Preoți luptători pentru limba română pînă la desăvîrșirea politică a statului național unitar român din 1918* (MMS, an LIX, 1983, nr. 10-12, p. 674-680), în care prezintă aspecte din activitatea editorială desfășurată la Chișinău în primele două decenii ale veacului nostru. La cartea sa mai veche despre *Tipăriturile românești din Basarabia* a adăugat cîteva noi contribuții în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”* din Iași (1985 și 1986). Mitropolitul *Antonie Plămădeală* al Ardealului (n. 1926 în Stolniceni) a publicat studii despre cărturarii basarabeni *Alec Russo* și *Alexie Mateevici*, în vol. *Alte file de calendar de inimă românească* (Sibiu, 1988, p. 182-195 și 205-230). Iar mitropolitul *Nestor Vornicescu* al Olteniei (n. 1927 în Lozova-Vorniceni, Lăpușna) se ocupă de manuscrisele muzicale rămase de la cunoscutul psalt Ghelasie Basarabeanu (MO, an. XXXI, 1979, nr. 7-9, p. 962-965).

După evenimentele din 1989, au început să reapară studii consacrate istoriei Basarabiei, inclusiv vieții bisericești de altă dată. De pildă, a fost reeditată *Istoria Basarabiei* a lui Ion Nistor, cu un temeinic studiu introductiv și note de Ștefan Neagoe (București, 1991, XXXVIII + 351 p.). Se reeditează lucrarea lui Ștefan Ciobanu (apărută în 1941 în versiune franceză), *Basarabia, Populația — trecutul — cultura*, sub îngrijirea lui Cornel Scafeș (București-Chișinău, 1992, 157 p.).

Apar și lucrări noi privind istoria Basarabiei. De pildă, profesorul univ. Nicolae Ciachir a publicat o scurtă istorie a ei în 1992, iar în 1993 a apărut la București *Istoria Basarabiei* a lui Alexandru Boldur. Recent a apărut *Istoria Moldovei din cele mai vechi timpuri pînă în epoca modernă* (Chișinău, 1992, 230 p.), întocmită de un grup de cercetători din Chișinău.

Autorul lucrării de față a publicat, pentru prima oară în ultimele șase decenii, o scurtă sinteză cu titlul *Istoria Bisericii Ortodoxe Române din Basarabia* (în rev. *Teologie și viață* a Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, serie nouă, anul I/LXVII, 1991, nr. 9-12, p. 15-49), bazat pe lucrarea lui Nicolae Popovschi și altele, apărute ulterior (în același timp a apărut și în ziarul *Țara* din Chișinău, nr. 11-19 din 1992).

Arheologul Dan Gh. Teodor, în lucrarea sa *Creștinismul la est de Carpați de la origini pînă în secolul al XIV-lea* (Iași, 1991) prezintă și descoperirile arheologice paleocreștine din Moldova din stînga Prutului. Cei doi ierarhi basarabeni pomeniți mai sus, *Antonie Plămădeală* și *Nestor Vornicescu*, aleși membri de onoare ai Academiei de Științe din Chișinău în 1992, au publicat, după 1989, felurite articole și studii care privesc aspecte din viața culturală sau istoria monahismului din Basarabia de altă dată. Alte articole publică preoții *Vasile Țepordei* și *Gheorghe Cunesco* din București, amîndoi fii ai Basarabiei. Concomitent, la Chișinău a apărut, de pildă, o nouă ediție din *Operele mitropolitului Varlaam al Moldovei* (1991, sub îngrijirea lui Manole Neagu). În revista *Luminătorul*, care și-a reluat apariția la Chișinău în 1992, sub conducerea preotului Petru Buburuz, s-au publicat și felurite materiale privitoare la trecutul Bisericii românești din Basarabia.

Firul cercetărilor istorice, rupt în 1944, s-a reluat. Este datoră istoricilor români de pe ambele maluri ale Prutului să se aplece din nou asupra mărturiilor arheologice, asupra izvoarelor documentare și narrative, ca să pună și mai mult în lumină trecutul Basarabiei românești.

I. O SCURTĂ INCURSIUNE ÎN ISTORIA BASARABIEI

O istorie a vieții bisericești a românilor din stînga Prutului — și chiar a celor de dincolo de Nistru — va fi mai bine înțeleasă dacă vom face, în prealabil, o prezentare succintă a vieții românilor de aici în trecut. De la bun început va trebui să reținem cuvintele unui mare cărturar basarabean, Ștefan Ciobanu, care scria că „Basarabia nu are o istorie proprie; istoria Basarabiei este istoria Moldovei; căci timp de secole ea a făcut parte din acest principat, alcătuiind partea răsăriteană a acestuia. Originea și evoluția formelor sale politice, sociale și culturale sunt aceleași ca ale Moldovei. Pînă în 1812 pentru această provincie nici măcar nu se folosea denumirea de Basarabia”¹.

Se știe că între secolele VII și I î.Hr. teritoriile de dincolo de Prut și de Nistru erau ocupate de sciți, populație de origine iraniană, stabilită în stepele din nordul Mării Negre prin secolele VIII-VII î. Hr., precum și de geto-daci, cei din urmă asimilînd treptat pe sciți. Burebista (c. 70-44 î. Hr.), creatorul și conducătorul statului geto-dac centralizat, și-a întins stăpînirea și peste teritoriile de dincolo de Prut și Nistru, pînă spre gurile Bugului (Olbia). După moartea lui, statul geto-dac s-a destrămat, locul lui fiind luat de diferite formațiuni statale mai mici sau, mai corect spus, de uniuni tribale. Statul geto-dac se reface apoi sub Decebal (87—106), fără să mai atingă întinderea teritorială din timpul lui Burebista. Odată cu înfrîngerea lui de către împăratul roman Traian (98—117), statul dac dispăre pentru totdeauna din istorie. O bună parte din teritoriile stăpînite de Decebal (Transilvania, Banatul,

1. Ștefan Ciobanu, *Basarabia, Populația, istoria, cultura*, Ediție îngrijită de Cornel Scafeș, București-Chișinău, 1992, p. 47.

Oltenia de mai tîrziu, părți din stînga Oltului) au fost incluse în noua provincie Dacia romană, care a dăinuit pînă în anii 271/275. O parte din Cîmpia Munteană, ca și teritoriile de la răsărit de Carpați au continuat să fie locuite de așa numiții „daci liberi” (daci mari, costoboci, carpi ș.a.). Teritoriul din tre Dunăre și Mare (Dobrogea de mai tîrziu) a fost eucerit de romani în anul 46 d. Hr. și anexat la provincia sud-dunăreană Moesia Inferior (în 297 d. Hr. între Dunăre și Mare se crează o provincie nouă, cu numele Scythia Minor).

Cu toate acestea, procesul de romanizare treptată a autohtonilor geto-daci nu s-a limitat numai la teritoriile intra-carpătice sau la Scythia Minor, devenite provincii romane, ci a cuprins și pe geto-dacii care au rămas în afara stăpînirii romane, deci cei ce la răsărit de Carpați. Se poate spune că în anii 271/275, cînd autoritățile romane și armata au părăsit provincia Dacia, procesul de romanizare din nordul Dunării era încheiat. Apăruse pe arena istoriei un popor nou, poporul român.

Secolele III-XIII reprezintă în istorie așa numita „perioadă a marilor migrații”, cînd anumite părți din teritoriile românești de azi au cunoscut dominația succesivă a unor populații migratoare: goți, huni, avari, slavi, unguri, pecenegi, cumani și tătari. În pofida dominației temporare a acestora, continuitatea unei vieți românești este confirmată de o seamă de mărturii literar-istorice, dar mai ales arheologice, inclusiv pentru teritoriile dintre Prut și Nistru.

Prin secolele XII-XIII izvoarele istorice rusești consemnează o populație românească în teritoriile est-carpătice. De pildă, *Cronica rusească* a lui Ipatie și anumite documente polone menționează acum pe așa numiții *bolohoveni*, boloh fiind un cuvînt slav răsăritean care redă cuvîntul blach sau blah, prin care erau denumiți românii în documentele latine medievale. Acești bolohoveni erau organizați în mici cnezate și voievodate în părțile de nord ale Moldovei de mai tîrziu și în sudul statului slav al Haliciului (acesta va fi încorporat în regatul polon în 1349). Alte cronici rusești consemnează (în 1159, 1161 și 1174) o nouă formațiune politică — în centrul și sudul Moldovei de mai tîrziu — și anume cea a *berladnicilor* (se pare că centrul lor era în zona Birladului de azi), pînă spre Nistru. La începutul secolului al XIII-lea, anumite documente emise de cancelaria regatului maghiar și bule papale menționează țara *brodnicilor* (de la cuvîntul slav brod, care înseamnă vad, deci locuitori din regiunea vadurilor de riari), în partea de sud a viitorului stat moldovean. Cronicarul polon

Dlugosz consemnează „țara Șepenitului“, un voievodat în nordul Moldovei de mai târziu, care includea și cetatea Hotin. Alte cnezate și voievodate existau în Cimpulung, Vrancea, Tigheciu (în stînga Prutului, la nord-vest de steпа Bugeacului), Codru, Orhei, Lăpușna, toate dincolo de Prut?

În 1241 a avut loc marea invazie a tătarilor lui Gingishan. În urma ei, pentru mai multe decenii se institue dominația lor politică în teritoriile de la răsărit de Carpați și cele din sud, pînă spre Olt, de unde făceau numeroase incursiuni de pradă și în Transilvania. După crearea statului medieval Muntenia sau Țara Românească, Basarab I (c. 1310—1352) a cucerit de la tătari partea sudică a teritoriului dintre Prut și Nistru (așa numitul Bugeac), pe care îl vor stăpîni și urmașii săi, pînă la Mircea cel Bătrîn (1386—1418).

Prin 1352 sau 1353 o oaste transilvană, condusă de voievodul român Dragoș din Maramureș, pătrunde în teritoriile est-carpătice și alungă pe tătarii de aici. Dragoș devine „domn“ al teritoriilor cucerite, sub suzeranitatea regatului maghiar, stabilindu-și reședința în Baia. Îi urmează la domnie fiul său Sas (c. 1355), apoi fiul acestuia Balc (1359). Dar tot în 1359, un alt român din Maramureș, Bogdan, intră în Moldova, în fruntea unei oști proprii și cu ajutorul românilor de aici alungă pe urmașii lui Dragoș, devenind primul domn independent al Moldovei, prin ruperea oricăror legături de vasalitate cu regatul Ungariei. Urmașii săi, Lațcu (c. 1365—1375), Petru I Mușat (1375—1391), Roman (1391—1394) și Ștefan (1394—1399), au extins hotarele noului stat, numit Moldova, pînă la gurile Dunării, Marea Neagră și Nistru. Roman I, de pildă, se intitula „mare domn, singur stăpînitor al Țării Moldovei, de la munte pînă la mare“. Deci Moldova istorică cuprindea întreg teritoriul cuprins între Carpații Răsăriteni și Păduroși, riul Nistru, Marea Neagră și Dunăre.

Noul stat a cunoscut o puternică înflorire politică, economică și culturală sub Alexandru cel Bun (1400—1432), atingînd apogeul sub domnia lui Ștefan cel Mare (1457—1504),

2. Vezi pentru aceste formațiuni: Sergiu Columbeanu, *Cnezate și voievodate românești*, București, 1973, p. 144; N. Grigoraș *Românii de la est de Carpați și organizarea lor pînă la întemeierea statului românesc al Moldovei*, în *Cercetări istorice*, Muzeul de istorie a Moldovei, Iași, 8, 1977, p. 267-285; Victor Spinei, *Informațiile istorice despre populația românească de la est de Carpați în secolele XI-XIV*, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol“*, Iași, 14, 1977, p. 1-21.

eroul național și sfîntul românilor moldoveni (canonizat oficial în 1992). Cu toate victoriile sale strălucite împotriva oștirilor turcești, tătarești, ungurești și poloneze, care invadeau mereu pămîntul Moldovei, în vara anului 1484, oștile otomane trimise de sultanul Baiazid II cuceresc cetățile Chilia și Cetatea Albă (Akerman). Împreună cu teritoriile din jur au fost transformate în raiale, unități politico-administrative locuite de creștini, dar supuse direct turcilor. Pierderea acestora a constituit o grea lovitură politică, militară și economică pentru Moldova, întrucît de acum înainte garnizoanele turcești așezate acolo vor constitui o permanentă amenințare.

În 1538 sultanul Soliman cel Măreț (Magnificul), pornit împotriva domnitorului moldovean Petru Rareș (1527—1538 și 1541—1546) a cucerit Cetatea Tighina, precum și partea de sud a teritoriului dintre Prut și Nistru (Bugeacul), de la Reni pînă la Tighina. S-a constituit o nouă raia, a Tighinei (numită de turci Bender = Poartă). Restul teritoriului dintre Prut și Nistru a rămas în stăpînirea Moldovei, fiind cunoscut sub numele de „Moldova de peste Prut“, cu ținuturile Cahul, Tigheciu, Fălciu (o parte din acesta era în dreapta Prutului), Lăpușna, Orhei, Iași (cu o parte în dreapta Prutului).

În noua raia Bender, o parte din populația românească a rămas pe loc, dar o parte însemnată și-a părăsit locurile natale, retrăgîndu-se spre nord și nord-vest, spre a putea trăi în pace și libertate. În schimb, locul lor a fost luat de tătari de dincolo de Nistru, din stepele din nordul Mării Negre, din așa numitul hanat al Crimeii, aflat sub suzeranitate turcească. S-au format, pînă la urmă, ca la 300 de sate (auluri) tătarăști. Pentru conducerea lor, hanul din Crimeea își numea un locțiitor (caimacam), cu sediul la Han Cășlea, la nord de Cetatea Albă (Akerman). Pentru conducerea populației românești și mai ales pentru încasarea dărilor, hanul avea un Iali-Agasi (voievod) în Căușani, iar pentru populația românească transnistreană un hatman în Dubăsari. Se înțelege că toți aceștia erau considerați ca supuși ai imperiului otoman din raiaua Tighina. Cîțiva ani mai târziu, în 1543, s-a creat raiaua Brăilei, cu teritorii întinse din jurul acestei cetăți, răpitate de la Țara Românească.

Datorită expansiunii și consolidării statului otoman, Moldova — ca și Țara Românească — a fost nevoită să accepte suzeranitatea acestuia. În schimbul unui tribut plătit sultanului, țările noastre aveau dreptul să se conducă după legi proprii, să promoveze o politică externă proprie, să-și aleagă domni autohtoni, recunoscuți însă de Poartă, să folosească

limba română în administrație, în școală, în biserică, să folosească moneda proprie. În schimb, Poarta otomană se angaja să recunoască integritatea lor teritorială, prevedere care nu a fost respectată.

Până în 1711, domnii Moldovei și ai Țării Românești au încercat, în câteva rânduri să înlăture suzeranitatea Porții, spre a-și recâștiga deplina independență, dar fără rezultat. În 1574, de pildă, domnitorul Ioan Vodă cel Cumplit sau Viteaz (1572—1574) a refuzat sporirea haraciului și a pornit să ocupe raialele turcești Tighina și Cetatea Albă, care au și fost arse, dar a fost înfrânt de forțele otomane la Roșcani, lângă Cahul și ucis. Mai notăm și pe Mihai Viteazul, care, în 1600 a reușit, pentru scurt timp, să realizeze prima unire politică a celor trei țări românești: Muntenia, Transilvania și Moldova. Trebuie să consemnăm aci și tratatul de alianță semnat la Moscova, la 7 mai 1656, între domnul moldovean Gheorghe Ștefan și marele cneaz Alexei Mihailovici al Moscovei, prin care Rusia se obliga „să respecte cinstea și rânduialile Moldovei...”, adică fără nici un amestec în politică și în administrație „...”, să cucerească cetățile Chilia, Cetatea Albă și Tighina, împreună cu regiunea Bugeacului, care erau ocupate de turci și „să le înapoieze țării Moldovei pentru totdeauna”³.

Tratatul de la Luțk din 13 aprilie 1711 dintre Dimitrie Cantemir (1710—1711) și țarul Petru cel Mare al Rusiei, garantează autonomia Moldovei în hotarele din timpul lui Ștefan cel Mare, deci se reconfirmă dreptul Moldovei asupra tuturor teritoriilor ei până la Nistru, prin retrocedarea cetăților Chilia și Cetatea Albă, inclusiv Bugeacul, ocupate pe atunci de turci. Țarul va interveni în Moldova numai în cazul când vreunul din urmașii lui Cantemir s-ar îndepărta de Rusia sau de Ortodoxie. Prevederile tratatului nu au putut fi aplicate, datorită victoriei otomane de la Stănilești pe Prut, asupra rușilor și moldovenilor⁴.

Anii 1711 în Moldova și 1715/16 în Țara Românească marchează începutul domniilor fanariote în cele două țări românești, care se vor încheia abia în 1821. A fost o perioadă de mari oprămiri de ordin politic, economic, social și bisericesc pentru țările românești, cu domni greci, din cartierul

3. Dimitrie G. Ionescu, *Tratatul încheiat de Gheorghe Ștefan cu rușii la 1656*, în *Revista istorică română*, III, 1933, nr. 2-3, p. 234-247 (și extras).

4. P. F. Panaitescu, *Dimitrie Cantemir, Viața și opera*, București 1959, p. 102-109.

Fanar din Istanbul, numiți direct de Poarta otomană, cu însemnate pierderi teritoriale, care vor avea consecințe grave pentru întreaga istorie ulterioară a românilor.

Tot în 1711 trupele rusești pătrund pentru prima oară în Moldova, inclusiv în Iași. De acum înainte, pentru mai bine de un veac și jumătate, vor avea loc războaie între Rusia și Turcia — uneori și cu implicarea Austriei. Toate au fost provocate de Rusia, care declarându-se „protectoare” a creștinilor din Balcani, aflați sub dominație otomană, nu urmărea altceva decât noi anexiuni teritoriale și înaintarea spre Constantinopol (Istanbul) și Strimătorile Bosfor și Dardanele de la Marea Marmara, care apoi i-ar fi asigurat accesul direct la Marea Mediterană. În cursul acestor războaie, ambele țări românești au constituit teatrul operațiunilor militare, fiind, în același timp, ocupate de trupele rusești, instituindu-se o administrație militară rusă.

O urmare imediată a luptei de la Stănilești a fost ocuparea Hotinului — străveche cetate moldoveană — de către turci, în anul 1713. În anul următor, ei au ocupat și ținutul înconjurător, cu același nume și câteva sate din ținuturile Soroca și Iași, iar în 1715 o porțiune tot din stînga Prutului, în ținutul Cernăuți. Din aceste teritorii s-a constituit, în 1715, o nouă raia, a Hotinului. Restul teritoriului transprutean a rămas însă în stăpînirea Moldovei.

Între anii 1736—1739 a avut loc un război austro-turc, în care s-a implicat și Rusia. În septembrie-octombrie 1739, trupele rusești au ocupat Moldova, iar generalul rus Münnich s-a grăbit să o proclame pe țarina Ana ca „doamnă” a Moldovei. Înfrîngerea austrieților și pacea de la Belgrad, din 1739, i-a făcut însă pe ruși să părăsească Moldova. O dată cu ei a plecat și mitropolitul Antonie al Moldovei de teama unor neplăceri, dată fiind atitudinea sa filorusă din cursul războiului; a ajuns mitropolit de Cernigov, apoi de Bielgorod, unde a și murit.

Al treilea război ruso-turc are loc între anii 1768—1774, în timpul împărătesei Ecaterina a II-a cea Mare (1762—1796). Țările române au fost ocupate de ruși din toamna anului 1769 până în vara anului 1774, când s-a semnat tratatul de pace de la Kuciuk-Kainargi, foarte favorabil Rusiei. Ea a primit o parte din regiunea de stepă din nordul Mării Negre, locuită mai mult de tătari (în 1782 Rusia a ocupat și Crimeea, care a devenit gubernie rusească), precum și dreptul de a interveni în favorul creștinilor din Principatele române. Prin acest „drept de protecție” s-a admis, implicit, amestecul Rusiei în treburile interne ale țărilor noastre.

În urma acestui război, Turcia a acceptat și prima dezmembrare a Moldovei. Operînd cu sume importante de bani și cu hărți false Austria obține de la turci, la 7 mai 1775, nordul Moldovei, inclusiv Suceava, vechea capitală a țării și mănăstirea Putna, cu mormîntul lui Ștefan cel Mare (de notat că Austria devine vecină cu Moldova din 1772, cînd a obținut o parte din Polonia). Austriecii au numit teritoriul respectiv Bucovina, după bogatele păduri de fağ (Bukow), care existau acolo. Domnitorul Grigorie III Ghica, care a protestat împotriva acestui rapt teritorial, a fost ucis, doi ani mai tîrziu, la Iași, din ordinul unui trimis al sultanului.

În anii 1787—1791 a avut loc un nou război ruso-austro-turc, Țara Românească fiind ocupată de austrieci din noiembrie 1789 pînă în august 1791 (la încheierea păcii de la Șviștor), iar Moldova ocupată de austrieci din iunie 1787 pînă în august 1791, dar și de ruși, din octombrie 1788 pînă la 29 decembrie 1791-9 ianuarie 1792, la încheierea păcii de la Iași, dintre ruși și turci. Rusia a obținut acum „Ucraina hanului” numită și Edissan (după tătărăsc care locuia acolo, deci ținuturile din nordul Mării Negre de la Nistru pînă spre Nipru. Prin cîștigarea acestui teritoriu, Rusia a devenit vecină cu Moldova, de-a lungul Nistrului, de la Hotin pînă la Cetatea Albă, vecinătate foarte primejdioasă pentru o țară mică și subjugată de turci, cum era Moldova. În locul unor sate tătărăști au luat naștere orașe noi, ca Odesa, Ovidiopol, Tiraspol și altele.

Înaintarea rușilor spre aceste teritorii a făcut ca zeci de mii de familii de tătari din Bugeac să se retragă în Crimeea încă din 1759. După 1806 cele 5000 de familii de tătari cîte mai trăiau în Bugeac au fost strămutate de ruși în interiorul statului rus, de teamă să nu coopereze cu turcii, în cursul războiului care izbucnise atunci. Așa se face că în 1812 nu mai existau tătari în Bugeac.

Trebuie să subliniem faptul că în cursul acestui război se constată o primă ingerință a autorităților rusești de ocupație în problemele Bisericii din Moldova. Profitînd de vacanța scaunului mitropolitan de la Iași, la sfîrșitul anului 1791 țarina Ecaterina II-a a numit ca exarh sau „ocîrmuitor” pe arhiepiscopul Ambrozie Serebrenicov al Ecaterinoslavului și Poltavei. Acesta a cîrmuit Mitropolia Moldovei pînă la începutul anului 1792, cînd s-a retras la Poltava, unde a murit în același an. La 26 decembrie 1791 — deci o dată cu încheierea păcii de la Iași — el a hirotonit însă, la Iași, pe arhimandritul Gavriil Bănulescu-Bodoni, ca „episcop de Cetatea Albă și Tighina (Akerman și Bender)”. La 10 februarie 1792 acesta a fost numit, de Sinodul Bisericii ruse — deci anticanonic, fiind

vorba de o țară străină — ca mitropolit al Moldovei. Dar în aprilie 1792 a fost arestat de turci, dus la Istanbul, de unde a fost eliberat la insistențele autorităților rusești, fiind nevoit să emigreze în Rusia, unde, în anul următor, i-a luat locul lui Ambrozie, ca mitropolit al Poltavei.

Al cincilea război ruso-turc, de lungă durată și cu urmări nefaste pentru români, a avut loc între anii 1806—1812. Țările române au ajuns din nou sub ocupație rusească, din noiembrie/decembrie 1806 pînă în mai 1812. Sub raport bisericesc, se constată acum o nouă imixtiune a Rusiei în viața Bisericii noastre. La 20 februarie 1808 mitropolitul Veniamin Costachi al Moldovei a fost nevoit să se retragă din scaun, stabilindu-se la mănăstirea Neamț. La 27 martie 1808, printr-un ucaz al țarului Alexandru I, același Gavriil Bănulescu-Bodoni era numit „exarh” al Bisericilor românești din Moldova, Valahia și Basarabia(!)⁵. A fost instalat la Iași la 22 mai 1808, conducînd efectiv Mitropolia Moldovei timp de patru ani, pînă după încheierea păcii de la București, cînd a fost nevoit să plece din Iași, o dată cu trupele rusești de ocupație. Soarta lui ulterioară o vom prezenta în alte pagini.

La 16/28 mai 1812 s-a semnat tratatul de pace de la București, între ruși și turci. Potrivit prevederilor acestuia, teritoriul dintre Prut și Nistru — inclusiv raialele Tighina (Bender) și Hotin — erau anexate la Rusia țaristă. Se deschidea astfel o nouă pagină — extrem de dureroasă — în istoria românilor din stînga Prutului.

În sfîrșit, al șaselea război a izbucnit în aprilie 1828, cînd Rusia a declarat război Turciei. O urmare pozitivă a acestuia pentru noi a fost desființarea raialelor turcești de la Dunăre (Turnu, Giurgiu și Brăila) încă din 1828. Prin tratatul de pace încheiat la Adrianopol la 2/14 septembrie 1829, s-a prevăzut ca pînă la plata despăgubirilor de război de către Turcia, ambele Principate române să rămîna sub ocupație rusească. Ocupate încă din mai 1828, ele vor rămîna în această situație pînă în aprilie 1834, fiind cîrmuite de generalii Feodor Pahlen (1828—1829) și Pavel Kiselev (din noiembrie 1829); acum s-au alcătuit, în ambele Principate, Regulamentele Or-

5. La București bătrînul mitropolit grec Dositei Filitti a fost lăsat în scaun, dar cu condiția de a lucra „sub povățuirea și ascultarea” lui Gavriil. În curînd au ajuns la neînțelegeri, încît printr-un ucaz al aceluiași țar a fost înlocuit, cu mitropolitul grec Ignatie de Arta, aflat atunci la Petersburg, un sprijinitor al politicii rusești în Balcani. A părăsit pînă după pacea de la București din mai 1812. Dositei Filitti s-a retras la Brașov, unde a și murit, în decembrie 1826.

ganice. Și în cursul acestei ocupații se înregistrează o altă imixtiune rusească în viața Bisericii noastre, de data aceasta în Țara Românească. Datorită opoziției pe care a manifestat-o față de anumite măsuri ale autorităților de ocupație, din poziția țarului Nicolae I, mitropolitul Grigorie Dascălul a fost exilat la Chișinău (din primăvara anului 1829 până în ianuarie 1832), reținut apoi la Buzău (februarie 1832-aprilie 1833) și la mănăstirea Căldărușani (aprilie-august 1833).

Nu putem trece cu vederea nici anul revoluționar 1848, când, la sesizarea Rusiei, trupele otomane intră în Țara Românească în septembrie 1848, ocupând jumătate din București; peste câteva zile, au intrat în țară și trupele rusești, ocupând cealaltă jumătate a capitalei. În felul acesta revoluția românească a fost înăbușită.

Între anii 1853—1856 are loc „războiul Crimeii“, când mai multe Puteri europene (Franța, Anglia, Austria și Regatul Sardiniei), au sprijinit Turcia împotriva Rusiei, care urmărea mereu să ajungă la Istanbul. Armatele țariste au ocupat din nou Principatele, ajungând la Dunăre încă din octombrie 1853, până în vara anului 1854. Războiul se încheie cu înfringerea Rusiei și semnarea tratatului de pace de la Paris, din martie 1856, prin care se înlătură protectoratul rusesc asupra celor două Principate dunărene, menținându-se însă suzeranitatea otomană, dar sub garanția celor șapte Puteri europene. Totodată se prevedea ca Rusia să retrocedeze Moldovei cele trei județe din sudul Basarabiei; Cahul, Bolgrad și Ismail.

În 1877 a izbucnit un nou război ruso-turc, în care s-a implicat și România ca „aliată“ a Rusiei. Deși tinăra armată română a adus o contribuție efectivă la victoria rușilor, totuși România — care se declarase independentă încă din 9 mai 1877 — nici n-a fost invitată la tratativele de pace de la San Stefano și cu atât mai puțin la Congresul de pace de la Berlin din iunie-iulie 1878. Dimpotrivă, la insistențele Rusiei, România a fost obligată să-i restituie cele trei județe din sudul Basarabiei, la care nu avea nici un drept (preluate de la noi la 8 octombrie 1878). În schimb, țării noastre i s-a atribuit vechiul pământ românesc dintre Dunăre și Mare (Dobrogea), ocupat de turci din 1417, deci de patru veacuri și jumătate. Rusia își arăta încă o dată adevăratele sentimente față de români și, din nefericire, nu era pentru ultima oară ⁶.

6. Recomandăm un ultim studiu asupra acestei probleme: Ion Varta, *Rusia și chestiunea basarabeană în perioada războiului pentru independență (1877—1878)*, în *Revista Istorică*, serie nouă, tom. 3, nr. 7-8, 1992, p. 735-751.

Din această sumară prezentare, rezultă cu prisosință că toate războaiele declanșate de Rusia țaristă n-au urmărit altceva decât expansiunea ei teritorială — potrivit testamentului țarului Petru cel Mare, lăsat urmașilor — și dorința de-a ajunge la Constantinopol (Istanbul) și la cele două strimtori de la Marea Marmara (Bosfor și Dardanele), care i-ar fi permis accesul nestînjenit la Marea Mediterană. Cei care au suferit mai mult în urma atitor războaie au fost românii din ambele Principate: ocupații militare rusești, cu tot cortegiul lor de suferințe, impozite noi și angarale, pierderi de vieți omenești și de bunuri materiale, dar mai ales rapturi teritoriale. Erau primele „ajutoare“ rusești de care vor „beneficia“ românii timp de aproape trei veacuri din partea unor preținși „eliberatori“ ⁷.

Pentru a înțelege mai bine problemele bisericești pe care le vom trata în continuare, trebuie să reținem și câteva aspecte din viața românilor de dincolo de Nistru, din teritoriile numite până azi „Transnistria“. Din cauza unor biruri prea grele, a unor domnitori abuzivi, a lipsei de pământ, mulți moldoveni încep să-și caute adăpost dincolo de Nistru, într-o zonă aproape pustie sau foarte slab populată secole de-a rândul. În cea de a treia domnie a lui Gheorghe Duca (1678—1683), — numit de turci și „hatman al Ucrainei“, în 1681 — au plecat acolo câteva mii de bărbați. Cele mai mari migrații se înregistrează, însă, după războiul din 1736—1739 până spre sfârșitul secolului al XVIII-lea, când sînt atestate aici numeroase sate moldovenești. Rusia încurajează emigrările moldovenești în regiunea Bug-Nipru pe care a ocupat-o după pacea de la Kuciuk-Kainargi din 1774. Prin tratatul de pace de la Iași din 1791, Rusia anexează teritoriul dintre Bugul de sud, Marea Neagră, Nistru și riul Iagorlık (numit pînă atunci Edisan), formînd oblastia Oceacov. În anul 1792 trăiau acolo 11.653 de români, ei constituind 49,08% din totalul populației. Acum începe construcția orașului Tiraspol, pe locul satului moldovenesc Sucleia.

După anexarea Basarabiei la Rusia, în 1812, se înregistrează noi transmigrații peste Nistru, mai ales după reforma agrară din 1861, când se acordă noilor coloniști loturi mari de

7. Detalii asupra acestor probleme de istorie la Ion Nistor, *Istoria Basarabiei*, Ediție și studiu bio-bibliografic de Stelian Neagoe, București, 1991, p. 6-165. A se vedea și lucrarea recentă, *Istoria Moldovei din cele mai vechi timpuri pînă în epoca modernă*, Chișinău 1992, 230 p., precum și cea a lui Ion Iarcuțchi și Vladimir Mishevca, *Pacea de la București*, Chișinău, 1993, 200 p.

pământ. Cu toate acestea, numărul românilor este acum mult redus în raport cu al rușilor și ucrainenilor care vor fi colonizați aici după 1792. După 1850 în regiunea Ociakov (care cuprindea acum și noile orașe Tiraspol, Odesa și Ananiev sau Ananievo) existau 192 de sate moldovenești cu 59.523 de români, ei reprezentând doar 17,01% din efectivul locuitorilor⁸.

În afară de aceste regiuni limitrofe Nistrului, românii sînt atestați chiar și în Crimeea, în secolul XV, la gurile Bugului și Niprului în secolele XVII-XVIII. În gubernia Herson, de pildă, erau, în 1763, 5402 bărbați moldoveni, iar în 1782 numărul lor ajunge la 12.164 (14,36%); iar în gubernia Ecaterinoslav erau 825, respectiv 6032, în aceiași ani. Creșterea numărului lor se explică prin emigrarea unor moldoveni în timpul regimului fanariot. Chiar și români din Banat emigrează, alături de sîrbi, în zona Bugului și Nistrului, unde întemeiază „Noua Serbie“, la mijlocul secolului al XVIII-lea. Transhumața a adus în aceste teritorii și mulți ciobani ardeleni care au trecut din Bugeac, pînă dincolo de Nistru, ajungînd în Crimeea și chiar în Caucaz. Unii dintre ei nu s-au mai întors în satele de origine, ci au rămas, fie în Basarabia, fie dincolo de Nistru, în teritoriile amintite; toponimia vine în sprijinul originii ardelenesti a multor așezări⁹.

8. Cf. Louis Roman, *Românii la est de Nistru în secolele XIII-XX*, în *Revista Istorică*, serie nouă, tomul 3, 1992, nr. 7-8, p. 725-726, folosind mai mult izvoare rusești și sovietice.

9. *Ibidem*, p. 728-731. Alte lucrări care abordează această temă: Ion Nistor, *Românii transnistrieni*, în rev. *Codrul Cosminului*, Cernăuți, II, 1925 (și extras, 10 p.); Nichita Smochină, *Din trecutul românesc al Transnistriei*, în *Cercetări Istorice*, Iași, an. V, 1929, nr. 1 (și extras); Ion Nistor, *Vechimea așezărilor românești de dincolo de Nistru*, în *An. Acad. Rom., M.S.I.*, t. XXI, nr. 11 (și extras, București, 1939, 23 p.); Nicolae M. Popp, *Românii din Basarabia și Transnistria*, în *Buletinul Societății Române de Geografie*, an LX, 1941, p. 45-90 (și extras); Constantin C. Giurescu, *Populația moldovenească de la gura Niprului și a Bugului, în veacurile XVII și XVIII*, în rev. *Renașterea*, Craiova, an. XX, 1941, nr. 11-12, p. 596-601; Ion Nistor, *Aspecte geopolitice și culturale în Transnistria*, în *An. Acad. Rom., M.S.I.*, t. XXV, nr. 2, (și extras, București, 1942, 42 p.); Emil Diaconescu, *Românii din răsărit-Transnistria*, București, 1942, 240 p.; Alexandru Boldur, *Istoria Transnistriei*, Odesa, 1942; Alexandru Boldur, *Românii și strămoșii lor în istoria Transnistriei*, Iași, 1943, 81 p. A se vedea cîteva studii recente privind trecutul românilor transnistreni în revista *Cugetul*, Clușinau, nr. 5-6, 1992.

II. VIAȚA BISERICESCĂ A ROMÂNILOR DIN MOLDOVA DIN STINGA PRUTULUI

Ca și în cazul vieții politice, istoria Bisericii românești din Basarabia nu poate fi tratată unilateral, ruptă de istoria Bisericii din Moldova întreagă, Moldova lui Alexandru cel Bun, a lui Ștefan cel Mare și a urmașilor lor pînă în 1812.

Urme de viață creștină în teritoriile transprutene se întîlnesc încă din primele veacuri creștine. Din moment ce acceptăm teza predicării Evangheliei de către Sfîntul Apostol Andrei în teritoriile dintre Dunăre și Mare și în cele din nordul Mării Negre, printre „sciții“ de aici, trebuie să admitem că el a trecut și prin partea sudică a teritoriului care s-a numit mai tîrziu Basarabia. Poate că vechea colonie Tyras, de la gura Nistrului, întemeiată de negustori din Milet, îl va fi atras și pe primul chemat între apostoli. Din secolul IV, misionari din cadrul Episcopiei Tomisului vor fi dus cuvîntul Evangheliei și la nord de gurile Dunării. De altfel, toate izvoarele istorico-literare și arheologice privitoare la vechimea creștinismului la noi arată că poporul român s-a născut creștin, că strămoșii noștri n-au fost botezați cu forța, din interese politico-economice, așa cum a fost cazul cu bulgarii, rușii, sîrbi și unгурii, ci dintr-o pornire lăuntrică, fără nici o siluire a conștiinței din partea vreunui conducător politic. Trebuie să reținem — mai ales în cazul românilor de la est de Carpați — că ei erau încreștinați cu cîteva secole înaintea vecinilor lor de la Kiev, care au fost botezați în masă abia după anul 988.

Analiza informațiilor transmise de izvoarele scrise, coroborate cu rezultatele cercetărilor arheologice din ultima jumătate de veac, au dus la o mai bună cunoaștere a realităților istorice din primele secole ale erei creștine. În acest timp

a avut loc procesul paralel de formare a poporului și a limbii române, dar și procesul de încreștinare treptată a acestui popor apărut în istorie. Cercetările arheologice au pus în lumină nu numai vechimea, organizarea și evoluția vieții creștine în teritoriile nord-dunărene, ci și legăturile acestora cu civilizația română și apoi romano-bizantină. Trebuie să subliniem și faptul — de importanță excepțională pentru noi — că noua învățatură creștină — predicată în limba latină — a avut un rol covârșitor în procesul de romanizare a autohtonilor, în secolele II-VI, mai ales în teritoriile dacice rămase în afara cuceririi romane.

Vom prezenta pe rând doar câteva date istorico-arheologice mai semnificative, stăruind asupra celor din stînga Prutului: La *Barboși* (azi înglobat în orașul Galați) s-au descoperit trei opaite de lut cu simboluri creștine, precum și diferite cruciulițe din sidef, de mici dimensiuni, inscripții cu caracter creștin pe câteva vase de lut, toate aparținînd secolelor II-III. La *Cetatea Albă*, fosta Tyras, s-a găsit un fragment din toarta unei amfore romane, cu semnul crucii și mai multe litere grecești, datînd din aceeași perioadă. Din secolele III-VI datează câteva amfore romane pe care era incizat semnul crucii, înainte de ardere, de la *Dănceni* (raionul Strășeni), *Hliboca* (reg. Cernăuți) sau din localități din dreapta Prutului, din județele Vaslui, Iași, Botoșani, Neamț, Bacău. De altfel, nu se poate concepe ca în provincia romană învecinată Scythia Minor (Dobrogea de azi) să fi pulsat o viață creștină atît de puternică, în secolele IV-VI, cu scaune episcopale, cu ierarhi și teologi de prestigiu, cunoscuți în lumea creștină de atunci, cu bazine și alte lăcașuri de cult, iar în nordul deltei Dunării și Mării Negre, în teritorii locuite de daco-geți, apoi de daco-romani, să nu fi existat o viață creștină, măcar în forme incipiente.

Secolelor VI-VIII le aparțin diferite cruciulițe, vase cu însemne creștine, descoperite în localități din aceleași județe din dreapta Prutului sau la *Seliște* (r. Orhei), *Hucea* (r. Rîșcani), *Dănceni* (r. Strășeni), *Hansca* (r. Ialoveni).

Alte obiecte cu caracter creștin aparțin secolelor IX-XI, descoperite la *Alcedar* (r. Rezina), *Echimăuți* (r. Rezina), *Brănești* (r. Orhei), *Petruha* (r. Orhei), *Hansca* (r. Ialoveni) etc. La *Cetatea Albă* s-a decoperit o jumătate de cruce-engolpion din bronz, avînd incizat chipul Sfîntului Ioan Botezătorul.

În mai multe localități din stînga Prutului s-au găsit obiecte care aparțineau secolelor XII-XIV, De pildă, părți din diferite engolpioane, la *Cetatea Albă*, *Hansca* (inclusiv o ma-

trită pentru turnat cruciulițe), *Orheiul vechi*, *Soroca*, *Cernăuți*, *Lencăuți* (reg. Cernăuți), la care se adaugă cele din localități din județele Suceava, Botoșani, Iași Vaslui, Neamț, Vrancea. La *Vasiliev*, în regiunea Cernăuți, s-au descoperit fundațiile unui lăcaș de cult din piatră (21 × 13,6 m.), cu pianul în formă de cruce greacă înscrisă, cu trei nave, naos, pronaos și absida altarului. Fundațiile unui alt lăcaș de cult s-au descoperit la *Vicna* (reg. Cernăuți). Amîndouă aparțin secolelor XII-XIII¹⁰.

Toate aceste obiecte de cult, ca și cele două biserici, se încadrează în grupul numeros de descoperiri arheologice — inclusiv lăcașuri de închinare — din restul spațiului geografic românesc, îndeosebi din nord-vestul Dobrogei.

Fără îndoială că în lăcașurile de cult menționate trebuia să slujească preoți, ceea ce duce la concluzia că exista și o organizare bisericească. Este de neconceput ca în „țara boiohovenilor“, a „brodnicilor“ și a „berladnicilor“, conducătorii lor politici să nu fi avut cite un cîrmuitor bisericesc care să sfințească biserici, să hirotonească preoți și să îndrume sub raport spiritual poporul credincios. Să ne gîndim, de pildă, că în 1359 era atestat documentar episcopul *Chiril Românul*, în Przemysl (azi în Polonia), unde existau numeroase sate de „valahi“.

După crearea statului medieval moldovenesc, la mijlocul secolului al XIV-lea și mai ales după înființarea Mitropoliei Moldovei, recunoscută oficial de Patriarhia ecumenică la 26 iulie 1401, jurisdicția ei se întindea peste bisericile, respectiv parohiile, din întreaga țară. În timpul domniei lui Alexandru cel Bun se crează o nouă eparhie, și anume Episcopia Romanului, pe lîngă cea mai veche, a Rădăuților (se pare existentă de la începuturile statului, cu un număr de abia 50 de parohii). În această situație, s-a ajuns la o nouă împărțire administrativ-teritorială în sectorul vieții bisericești. Mitropolia de Suceava avea jurisdicție peste ținuturile din „țara de sus“ a Moldovei: Cernăuți, Suceava, Cîmpulung, Neamț, Dorohoi, Hirilău, Cîrligătura (în jurul Tirgului Frumos), Iași (pe ambele maluri ale Prutului), Hotin, Soroca, Orhei și Lăpușna (cu timpul ținutul Hotin a trecut la eparhia Rădăuților), Jurisdicția eparhiei Romanului se întindea peste ținuturile din „țara de jos“: Roman, Bacău, Troțuș, Adjud, Vrancea, Putna, Covurlui, Tu-

10. Date furnizate de Dan Gh. Teodor, *Creștinismul la est de Carpați de la origini pînă în secolul al XIV-lea*, Iași, 1991, passim.

tova, Fălciu (pe ambele maluri ale Prutului), Tigheciu, Tigghina, Cahul, Chilia, Cetatea Albă.

După 1598, când s-a înființat Episcopia Hușilor, acestea i-au fost atribuite ținuturile Fălciu (pe ambele maluri ale Prutului), Cahul, Tigheciu, Lăpușna, Orhei și Soroca, care depindeau, pînă atunci, de Mitropolia de la Suceava sau de Episcopia Romanului.

Inseamnă că teritoriile din stînga Prutului au fost păstorite de mari ierarhi, ca mitropoliții: *Iosif* (c. 1386—c. 1415), *Teoctist I* (1453—1478), *Gheorghe* (1478—1508), *Teoctist II* (1508—1528), *Teofan I* (1530—1546), *Grigorie Roșca* (1546—1551), se pare originar din partea locului, *Teofan II* (1564—1572 și 1578—1587) și *Gheorghe Movilă* (1588—1591 și 1595—1605), de episcopi de Roman, ca *Macarie II Cronicarul* (1531—1548 și 1551—1558), sau de cei de Huși, ca primul episcop *Ioan* (1598—1605), *Dosoftei* (1658—1660), viitorul mitropolit și mare cărturar și ucenicul său *Mitrofan* (1682—1686), mai tîrziu episcop la Buzău, *Inochentie* (1752—1782), *Iacob Stamati* (1782—1792), ales apoi mitropolit și *Veniamin Costachi* (1792—1796), viitor mitropolit, renumit om de cultură și însuflețit patriot. Sub îndrumarea unor asemenea ierarhi, desigur că viața spirituală a clerului și credincioșilor încredințați lor spre păstorie, a cunoscut un remarcabil progres¹¹.

Schimbările teritoriale survenite în prima jumătate a secolului al XVI-lea au dus implicit și la schimbări în organizarea teritorială a eparhiilor moldovene. Am relatat în paginile precedente că în 1484 s-au format raialele Chilia și Cetatea Albă, în 1538 raiaua Bender, iar în 1542 o nouă raia pe teritoriul Țării Românești, a Brăilei, cu tot ținutul înconjurător (în 1417 se creaseră raialele Turnu și Giurgiu, tot în Muntenia).

În astfel de împrejurări, ținuturile respective au fost trecute sub administrația otomană, iar în cetățile menționate au fost aduse trupe turcești de pază, care constituiau un permanent pericol pentru țările noastre. În același timp, teritoriile respective au fost scoase de sub jurisdicția ierarhilor munteni sau moldoveni, constituindu-se o unitate administrativ-bisericească aparte, condusă de ierarhi greci sub jurisdicția directă a Patriarhiei ecumenice, sub denumirea de *Mitropolia*

11. După lucrarea noastră *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. I și II, ed. II, București, 1992, passim.

Proilaviei sau a Brăilei (Ibrail era numele turcesc al Proilavonului). Toate parohiile și bisericile ortodoxe din raialele respective au fost subordonate Mitropoliei Proilaviei. Titularii eparhiei — atestați documentar din 1580 — își aveau reședința în Brăila, deși uneori stăteau la Galați, Ismail, Reni și la Căușani, lângă Tigghina. Cel mai însemnat dintre cirmuitorii eparhiei a fost *Daniil* (1751—1773), se pare român de neam. Își avea reședința mai mult în Ismail; a ctitorit o biserică în tirgul Căușani, în care i-a fost zugrăvit chipul, care se vede și azi.

Eparhia a dăinuit în această formă pînă în 1813, când s-a contopit cu eparhia Dristrei (teritoriile din dreapta Prutului intrînd atunci în componența noii Arhiepiscopii a Chișinăului), iar în 1829 a fost desființată, căci teritoriile fostelor raiale s-au retrocedat Țării Românești¹².

Între anii 1767—1771 a funcționat o eparhie chiar pe teritoriile de peste Prut, a *Hotinului*, pentru parohiile din raiaua respectivă. Singurul ei cirmuitor a fost episcopul *Amfilohie* (cunoscut și cu apelativul „Hotiniul“), călugărit în mănăstirea Secu, se pare cu studii la Kiev, reprezentant de seamă al iluminismului la români, poliglot și autor de manuale didactice (*Gramatica theologhicească*, prelucrată după Catehismul mitropolitului Platon Levșin al Moscovei, *De obște gheografie* și *Elemente aritmetice*, amîndouă prelucrate din limba italiană, toate tipărite la Iași în 1795. Au rămas de la el mai multe cărți de hirotonie.

În 1771, deci în timpul războiului ruso-turc din 1768—1774, când țările noastre au fost ocupate de Rusia, eparhia s-a desființat, iar parohiile ei au fost subordonate episcopului Dositei Herescu de la Rădăuți. După pacea de la Kuciuk-Kainargi din 1774, s-a revenit la situația politică anterioară, dar eparhia Hotinului nu s-a mai reînființat, iar parohiile de aici au revenit la Mitropolia Proilaviei. Amfilohie

12. Despre Mitropolia Proilaviei s-au scris mai multe studii, dintre care cităm: Iustin Frățiman, *Studiu contributiv la istoria Mitropoliei Proilaviei*, Chișinău, 1923; Veniamin Pocitan, *Istoria Mitropoliei Brăilei*, în BOR, XLIX (1931), nr. 8, p. 385-396, nr. 9, p. 481-490, nr. 10, p. 577-587 și nr. 11, p. 697-702 (și extrae); Demostene Russo, *Mitropolia Proilavului*, în vol. *Studii istorice greco-române*, București, 1939, p. 247-306.

s-a stabilit la schitul Zagavia, lângă Hirlău, unde a murit în jurul anului 1800¹³.

Jurisdicția ierarhilor Proilaviei se întindea uneori și peste satele și târgurile populate cu creștini ortodocși de dincolo de Nistru, din așa numita „Ucraină a hanului“ (mai târziu oblastia Oceacov). Inuși mitropolitul Daniil, menționat mai sus, a avut cirmuirea duhovnicească a acestor credincioși. De pildă, în 1761 sfințea biserica din satul Molovata, pe malul stîng al Nistrului. La 30 februarie 1769, pe gramata de hirotonie a preotului Dimitrie Cerneavschi se intitula „mitropolit al Proilavului, al Tomarovului (= Reni, n. n.), al Hotinului, al întregului țarm al Dunării, al Nistrului și al întregii Ucraine a hanului“. Pe un alt act de hirotonie, din 4 iulie 1772, apare ca „mitropolit al Proilaviei, al Tomarovului, al întregului țarm al Dunării, al întregii Basarabii și al Ucrainei“ (era tocmai în perioada unei ocupații rusești a țărilor noastre, din 1769—1774)¹⁴. Dar în cursul aceleiași ocupații, la 10 ianuarie 1771, mitropolitul Gavriil Callimachi al Moldovei cerea ca toate ținuturile de dincolo de Prut—ocupate acum de ruși— „care s-au socotit a fi dintru început din hotarul pămîntului și din păstoria Moldovei“, să fie puse sub păstoria episcopului Inochentie de la Huși. Aprobarea autorităților rusești s-a dat abia în 1773, —după ce Daniil al Proilavului murise—, încît Gavriil Callimachi înștiința pe preoții și credincioșii „din ținuturile Ismail, Reni, Chilia, Akerman și Bender“, că i-a pus sub cirmuirea duhovnicească a episcopului Inochentie de la Huși. Acesta a făcut hirotonii de preoți chiar și pentru o parohie de lângă Balta¹⁵.

După pacea de la Kuciuk-Kainargi, din 1774, s-a revenit la situația anterioară, adică Mitropolia Proilaviei și-a reluat jurisdicția peste parohiile din raialele Bender și Hotin, precum și peste parohiile de dincolo de Nistru. De pildă, mitro-

13. Despre această eparhie să se vadă. Ștefan Berechet, *Episcopia Hotinului*, în BOR, XLII (1924), nr. 12, p. 709-717 și XLIII (1925), p. 35-42; Veniamin Focitan, *Vechea Episcopie a Hotinului*, în BOR, L (1932), nr. 1, p. 14-22, nr. 2, p. 106-118, nr. 3, p. 193-208, nr. 4, p. 295-299, nr. 6, p. 401-408, nr. 9, p. 577-585, nr. 11, p. 711-720, LI (1933), nr. 1-2, p. 31-42 (și extras); Tit Sîmedrea, p. 11-32 (și extras); a se vedea și lucrarea noastră cit., la nr. 11, p. 479-491.

14. Iustin Frățiman, *Administrația bisericească la români transnistreni între Bug și Nistru*, în RSIAB, XII (1920), p. 14-20; Același, *Studiu contributiv*, p. 132-133 și 314-315; Demostene Russo, *op. cit.*, p. 374.

15. Iustin Frățiman, *Administrația bisericească*, p. 20-21.

politul Ioachim slujea în biserici de peste Nistru, în care făcea și hirotonii¹⁶.

În 1791, deci în cursul războiului ruso-austro-turc din 1787—1791, cînd la cirna Mitropoliei Moldovei a fost adus Ambrozie Serebrenicov al Poltavei, s-a creat o eparhie nouă, numită „a Cetății Albe și Nistrului“ (Bealgorodskaia i Podniestrovskaia), în frunte cu Gavriil Bănulescu-Bodoni. Noii eparhii urmau să-i fie subordonate „toate târgurile și satele dintre Bug și Nistru pînă la Marea Neagră“. Gavriil a deținut acest titlu doar cîteva săptămîni, căci la 10 februarie 1792, Sinodul Bisericii Ruse l-a numit mitropolit al Moldovei. Dar pacea de la Iași din 29 decembrie 1791 a făcut să fie restabilită situația anterioară, iar granița dintre Rusia și Turcia (recte Moldova) s-a stabilit pe Nistru. În 1793 se crează oblastia Oceacov, alipită la gubernia Ecaterinoslav. Ca mitropolit de Ecaterinoslav (cu sediul în Poltava) a fost numit, tot atunci, Gavriil Bănulescu, care a păstorit pînă în 1799, cînd a fost mutat în scaunul mitropolitan de la Kiev.

Se pare că în cursul acestui război, mitropolitul de atunci al Proilaviei, Chiril, s-a stabilit la Dubăsari, în stînga Nistrului (în februarie 1793 a fost numit un nou mitropolit al Proilaviei, Partenie, care a păstorit pînă în 1810). La 19 august 1793 s-a instituit o „administrație bisericească“ aparte la Dubăsari, sub oblăduirea Mitropoliei Poltavei. Pentru tot teritoriul dintre Nistru și Bug, se crează, la 21 octombrie 1793, patru „blagocinii“ (protopopiate), cu peste 60 de sate, multe cu nume românești, semn că au fost locuite de români. Dintr-o altă sursă istorică, aflăm că unele biserici de aici au fost zidite cu binecuvîntarea mitropolitului Daniil al Proilaviei, menționat mai sus, multe de moldoveni colonizați dincolo de Nistru. De pildă, biserica din Maximovca era zidită de maiorul Maxim Ciorbă (sic) și credincioșii de acolo în 1778; biserica din Andreevca era ctitoria căpitanului de marină Emilian Suceveanul; în satul Cantacuzinovka erau colonizați moldoveni, iar biserica a fost zidită de boierii Ion și Nicolae Cantacuzino; pe locul actualului oraș Tiraspol (ridicat în ultimul deceniu al veacului al XVIII-lea), era un sat de moldoveni, Sucleia, cu o biserică de lemn; chiar și biserica din acest oraș s-a ridicat în 1804, cu binecuvîntarea lui Gavriil Bănulescu; biserica Sfîntul Mihail din Odesa, din cartierul „Moldovanca“, era zidită de moldovenii care locuiau aici¹⁷.

16. *Ibidem*, p. 21-24.

17. Amănunte în *Ibidem*, p. 34-43.

La Dubăsari s-a desfășurat un timp și o activitate cultural-editorială românească. Un tipograf de origine poloneză, dar românizat, protopopul Mihail Strilbițki, activ mult timp în tipografia mitropolitană de la Iași, apoi cu o tipografie proprie la Iași, s-a stabilit — se pare imediat după pacea de la Iași — în Dubăsari, probabil chemat de Gavriil Bănulescu. Acolo a tipărit un *Bucvar românesc* (1792), un *Bucvar slavon* (1794) și un *Ceaslov* (1794). Și-a continuat apoi activitatea la Movilău (Moghilău), tot pe Nistru, la nord de Soroca, unde a tipărit trei cărți românești: *Istoria lui Alexandru cel Mare* (1796), *Psaltirea* (1796) și *Bucvarul* (1800). Cea mai mare parte a tirajului se va fi difuzat în parohiile din stînga Nistrului¹⁸.

Mănăstiri și biserici. Ca și în restul pămîntului românesc, în teritoriile dintre Prut și Nistru a pulsat o intensă viață spirituală, s-au ridicat mănăstiri și schituri, precum și biserici în fiecare localitate, fie de domnii țării, fie de mari boieri, de negustori, de preoți și călugări, dar mai ales de credincioși — țărani.

Vom consemna, pentru început, cîteva așezări monahale. Astfel, pe malul stîncos din dreapta Nistrului, la *Japca*, în Soroca, iar mai la sud, la *Saharna* și îndeosebi la *Țipova*, în ținutul Orheiului existau mai multe biserițe și chilii săpate în stîncile prăpăstioase pe sub care șerpuiesc apele riului. O bisericuță asemănătoare se află la *Butuceni*, tot în ținutul Orheiului, pe malul stîncos al Răutului. Din nefericire, n-au fost studiate îndeajuns, încît este greu de stabilit vechimea lor. Unii cercetători înclină să creadă că ar data numai din veacul al XVII-lea sau al XVIII-lea, deși ele sint mult mai vechi, prezentînd asemănări cu biserițe de acest gen din alte părți ale lumii creștine (la noi cele de la Barasarabi-Murfatlar, cele din zona Buzăului și altele)¹⁹.

Într-un act din 25 aprilie 1420 dat de Alexandru cel Bun era menționată mănăstirea lui *Varzăr*, în ținutul Orhei,

18. Emile Picot, *Notice bibliographique sur le protopope Mihail Strilbisky, graveur et imprimeur à Iassy, à Moghilev de Podolie et à Dubossary*, Paris, 1905, 31 p.; Dimitrie Dan, *Mihail Strilbițki*, în rev. *Candela*, Cernăuți, XXXI (1912), p. 225-231 și 281-288 (și extras).

19. Vezi I. Egorov, *Bisericile peșteri*, în RSIAB, 1918, p. 11-20; Ștefan Berechet, *Mănăstirile din Basarabia*, în vol. *Basarabia*, Chișinău, 1926, p. 220-221; rev. AB, 1930, p. 263-264; Cîteva ilustrații în albumul, *Arta moldovenească din veacurile XIV-XIX*, de Pavel Balan și Vlad Druc, Chișinău, 1985, pl. 47-51.

care mai tîrziu se va numi *Vărzărești*²⁰. Tot în actul respectiv era consemnată „poiana lui Chiprian“. Cîteva ani mai tîrziu, într-un act tot de la Alexandru cel Bun, cu data de 10 februarie 1429, era consemnată „mănăstirea de la *Vișnevăț*“, în ținutul Lăpușnei, unde era egumen „Chiprian“, pe care domnitorul o dăruia, împreună cu cinci sate, soției sale Malina și fiilor lor, „ca să le fie uric cu tot venitul ei“. Probabil este mănăstirea *Căpriană* sau *Chipriană* de mai tîrziu, în ținutul Lăpușna, cîrmuită de acel prim egumen cunoscut Ciprian. Se pare că o biserică nouă la Căpriană a ridicat Ștefan cel Mare, prin 1470. A fost refăcută de Petru Rareș, prin 1545, fiind înzestrată cu moșii de acești domnitori, precum și de Alexandru Lăpușneanu²¹.

Tradiția populară atribuie lui Ștefan cel Mare ctitorirea unor paraclise sau biserici în cetățile *Chilia*, *Cetatea Albă* și *Hotin*, care, desigur, au fost distruse de turci după ocuparea acestora ori transformate în geamii. Mai tîrziu, Vasile Lupu a zidit o biserică cu hramul Sfîntul Dumitru în *Orhei*, în 1639, care se păstrează pînă azi, alta, cu hramul Sfîntul Nicolae, în *Chilia Nouă* (1647—1648), Constantin Brîncoveanu a ctitorit o mănăstire cu hramul Adormirea Maicii Domnului în *Ismail*, pe atunci în Mitropolia Proilaviei, care a devenit metoc al Sfîntului Mormînt.

În 1677, stolnicul Mihai Hîncu ridică mănăstirea care îi va purta numele *Hincu*, pe apa Cogălnicului, în ținutul Lăpușnei²².

În secolul al XVIII-lea, pe lîngă numeroase biserici de mir din tîrguri (mai ales în Chișinău) și sate, în teritoriile din stînga Prutului s-au ridicat noi mănăstiri și schituri, majoritatea în codrii Orheiului. Menționăm cîteva din ele: *Hîrbovăț* (sau *Gîrbovăț*), ctitorită de boierul Constantin Carpuș, din 1730, refăcută prin 1762; *Hîrjauca*, de Mihul Bulat; *Rughî* (Rudi) de căpitanul Andronache Rudea și negustorul Simion Donciu în 1777, *Țigănești*, de Lupu Gheucă stolnicul și ginearele său Enache șetrarul; *Saharna*, pe malul Nistrului, ctitorită de călugări, în apropierea fostului schit Horodiște; *Condrița*, de un ieromonah Iosif, în 1783; *Curchi*, de un credincios cu

20. *Documente privind istoria României*, A. Moldova, I, (1384—1475), București, 1954, p. 41, doc. 48.

21. *Ibidem*, p. 76, doc. 87; Vezi și Ștefan Berechet, *Mănăstirea Căpriană*, în ACMIB, II (1928), p. 89-109.

22. Leon T. Boga, *Acte privitoare la mănăstirea Hincu*, în AB, II (1930), nr. 1, p. 92-110.

numele Iordache Curchi sau Curcă, înainte de 1775 (o altă biserică din această mănăstire a fost ctitorită de transilvăneanul Toader Sabău, ofițer în armata rusă, călugărit sub numele de Filaret și care a înzestrat-o cu sute de deseatine de pământ); *Tabăra*, de boierul Gheorghe Russo sau de Darie Carp, *Răciula*, de preoții Andrei și Ioan Roșca, în 1797; *Hirova*, de un protopop Constantin; *Frumoasa*, de răzeșul Efreem Iurco, devenit monahul Eftimie, și starețul Serafim, la începutul secolului al XIX-lea. În 1770 a fost restaurată străvechea mănăstire Vărzărești, de către preotul Vlasie (în călugărie Varlaam) și fiul său protopopul Constantin Măcărescu; în 1796 s-a ridicat tot aici o biserică nouă.

Alte mănăstiri și schituri se găseau în ținutul Soroca: *Japca*, ctitorită de ieromonahii Iezechiil, Nicodim și Teodosie, în jurul anului 1770; *Dobrușa*, de un monah Ioasaf de la Probota și alții de la Curchi, după 1772; *Coșilauca* (sau Coșula), de o răzeșă, Maria, călugărită cu numele Mitrodora, spre sfârșitul secolului; *Călărășauca* (sau Călărășeauca), mai la nord, pe malul Nistrului, ctitoria lui Hagi Marcu Donici din Moghila, din anii 1780—1782.

În sfârșit, menționăm schitul *Suruceni*, din ținutul Lăpușna, nu departe de Chișinău, ctitorit de un ieromonah Iosif (care a devenit primul egumen), cu ajutorul material al pitarului Casian Suruceanu, prin 1785.

La acestea se adaugă o seamă de alte schituri, mai mici, care vor fi desființate curînd după 1812: *Borzești*, *Cucuruzeni*, *Fîntina Doamnei*, *Ghîțici*, *Hîrtop*, *Ignăței*, *Mana*, *Popăuți*, *Rîșca*, *Recea*, toate în ținutul Orhei, *Cosăuți*, *Galîța*, *Poiana*, *Rezina*, pe malul Nistrului, *Verejenî*, în ținutul Soroca, *Cărătura*, în ținutul Hotin. Toate erau ctitorite de călugări sau călugărițe.

Rezultă că mănăstirile și schiturile de dincolo de Prut erau ctitorite de domni (Căpriană și Ismail), de boieri (Iîncu, Hîrbovăț, Țigănești, Tabăra), de călugări (Dobrușa, Saharna, Condrița, Japca, Suruceni), de călugărițe (Coșilauca), de preoți de mir (Răciula, Hirova, Vărzărești), de răzeși sau țirgoveți (Rughi, Curchi, Călărășauca, Frumoasa, Coșilauca). Trebuie reținut în chip deosebit faptul că *toți ctitorii acestor așezăminte monahale — indiferent de starea lor socială — erau români*. Toate aveau o situație materială corespunzătoare, fiind înzestrate de ctitori cu moșii (mai ales în cazul celor boierești) sau cu alte mijloace de trai pentru călugări. Cîteva au fost închinat Locurilor sfinte, Mitropoliei din Iași sau Episcopiei Hușilor.

Este greu să ne facem o imagine asupra lucrării culturale pe care au desfășurat-o aceste mănăstiri și schituri. Fără îndoială că fiecare din ele avea manuscrise și cărți liturgice necesare slujbelor și cărți de învățătură pentru obștea monahală; unele manuscrise vor fi fost copiate chiar de călugări din obștea mănăstirii respective. Numeroasele războaie și năvăliri de oști rusești au dus, însă, la pierderi de manuscrise și tipărituri, dar mai cu seamă a unor documente, pe baza cărora s-ar fi putut reconstitui trecutul acestor așezări monahale. În orice caz, ele au avut un însemnat rol spiritual-moral și național în rîndul credincioșilor²³.

În afară de mănăstiri și schituri, în teritoriul situat între Prut și Nistru mai existau — în 1812 — 775 de biserici parohiale, din care abia 40 erau din piatră sau cărămidă, restul fiind din lemn și acoperite cu șită, stuf sau paie. Consemnăm doar cîteva biserici mai deosebite. De pildă, în *Chișinău* au fost ctitorite bisericile: *domnească*, existentă din secolul XVII, refăcută de serdarul Anastasie Lupu în 1741, și din nou în 1806 de frații Ioan și Teodor Măcărescu, *Sfinții Împărați*, ctitorită în 1777 de spătarul Constantin Rășcanu, *Nașterea Maicii Domnului*, refăcută în 1812 de serdarul Vasile Mazarachii (de la care i-a rămas numele), *Sfîntul Ilie*, reclădită de enoriași și de ardeleanul Toader Sabău, pe care l-am mai pomenit, *Buna Vestire*, reclădită de căpitanul Gavriil Terente și de unii credincioși. Șirul lor continuă cu bisericile: *Sfîntul Nicolae din Orhei*, ctitorită în 1793 de Gheorghe Erhan șetrarul, Andrei Grosu și alții (în același secol al fost refăcută și biserica *Sfîntul Dumitru*, ctitoria lui Vasile Lupu), *Adormirea din Soroca*, ctitorită de protopopul Toader Stamate în 1770, *Sfîntul Nicolae din Bălți*, reclădită în 1795—1804 de Alexandru Gh. Panaioti, *Cuvioasa Paraschiva din Leova* (reclădită la începutul secolului XIX) și altele. *Toate erau deci ctitorite de mici boieri, preoți sau de credincioși români*.

În teritoriile aparținătoare „raialei Tighina” — deci din Mitropolia Proilaviei — consemnăm biserica *Adormirea din Tighina* (pe locul căreia s-a ridicat o biserică nouă în 1825.

23. Singura lucrare consacrată vechilor mănăstiri de dincolo de Prut este a arhimandritului Visarion Puiu (viitorul mitropolit), *Mănăstirile din Basarabia*, Chișinău, 1919, 95 p., (vol. XI din RSIAB); A se vedea și Ștefan Berechet, *Mănăstirile*, în vol. *Basarabia, Monografie*, Sub îngrijirea lui Ștefan Ciobanu, Chișinău, 1926, p. 207-224. Informații bibliografice despre fiecare în parte, să se vadă la Nicolae Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al localităților și monumentelor medievale din Moldova*, București, 1974, 985 p., sub voce.

Am menționat în alt loc biserica cu hramul Adormirea Maicii Domnului din *Căușani*, ctitoria mitropolitului Daniil al Proilavului, din anii 1763—1766²⁴. Este pe jumătate îngropată în pământ, așa cum cereau autoritățile turcești, pentru a nu întrece în înălțime clădirile publice. Păstrează pînă azi frumoase fresce de factură post-brîncovenească, lucrate de meșterii Stanciu, Voicu și Radu.

În 1812, în Moldova de răsărit existau 734 de biserici de lemn. Deși s-au înălțat noi biserici de lemn și în cursul secolului al XIX-lea, totuși în 1918 numărul lor era mai redus. Cele mai multe erau acum în județul Hotin, urmat de județele Soroca, Orhei, Lăpușna; mai puține în Tighina și doar cîte una sau două în Cetatea Albă și Ismail, deci în teritoriile fostei raiale a Benderului²⁵.

La fiecare biserică slujeau cîte doi sau mai mulți preoți, cu puțină învățătură și cu o situație materială precară, obligați să muncească în gospodăria lor ca oricare credincios-țaran. Erau hirotoniți de mitropoliții de la Iași, episcopii de Huși, de cei de la Brăila (Mitropolia Proilaviei) sau — cu delegația acestora — de unii din numeroșii arhieri care veneau în țările noastre după ajutoare materiale. Se apreciază că în 1812 existau în parohiile dintre Prut și Nistru 10 sau 12 protopopi care beneficiau de o seamă de drepturi: „deșugubine“ de la cei care se făceau vinovați de fapte imorale, taxele la care aveau dreptul pentru recomandări la hirotonie sau pentru dispense de căsătorii. Toți au avut un rol însemnat în viața satelor românești — mai ales cei din cuprinsul Mitropoliei Proilaviei — ținînd trează credința în Dumnezeu și conștiința de neam.

24. Aceste biserici au fost studiate de Ștefan Ciobanu, *Biserici vechi din Basarabia*, Din bibliotecile rusești, în *Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice — Secția Basarabia*, 1924; a se vedea și Nicolae Stoicescu, *op. cit.*, sub voce.

25. P. Constantinescu-Iași, *Biserici de lemn*, în rev. *Viața Basarabiei*, Chișinău, II (1933), nr. 3, p. 129-139.

III. O „ȚARĂ“ ROMÂNEASCĂ INSTRAINATĂ: BASARABIA

Arătăm în paginile precedente că în 1806 Rusia a declanșat un nou război împotriva Turciei, care a durat șase ani. Ca și în celelalte războaie, au forțat Nistrul, cucerind succesiv cetățile Hotin, Bender, Akerman, Chilia, Ismail și Reni, ocupînd curînd Moldova și Țara Românească. La 24 august 1807, operațiunile militare fiind încheiate, s-a semnat un armistițiu la Slobozia, lîngă Giurgiu. Generalul Mihail Ilarionovici Kutuzov, comandantul trupelor rusești, a fost numit guvernator general al celor două Principate Române, el proclamînd chiar unirea lor cu Rusia. Se introduce de îndată un regim despotic din partea „eliberatorilor pravoslavnic“, mai ales împotriva țăranilor, despre care Kutuzov declara că „le va mai lăsa numai ochii ca să plîngă“. În pofida faptului că ostilitățile încetaseră, încheierea păcii se amîna, fiind interesat în aceasta și împăratul Napoleon, care tocmai atunci ducea cunoscutele sale campanii împotriva Austriei și a principatelor germane. În această situație, Kutuzov rupe armistițiul și trupele rusești trec Dunărea pe la Giurgiu în octombrie 1811. Marele vizir Ahmed este nevoit să ceară reluarea negocierilor de pace. Ele au început la Giurgiu în noiembrie 1811, continuînd, din decembrie 1811, la București. Inițial, rușii au pretins să li se cedeze ambele Principate, dar sultanul nu acceptă să le dea decît Bugeacul și Benderul (deci se exceptau Chilia, Ismailul și gurile Dunării. O nouă reluare a ostilităților de către Kutuzov i-a făcut pe turci să continue negocierile, terminate cu semnarea tratatului de pace de la București, din 16 mai 1812. Rusia — amenințată de iminenta campanie a lui Napoleon — s-a grăbit să semneze tratatul,

mulțumindu-se numai cu Moldova dintre Prut și Nistru. Dacă turcii ar fi aminat câteva săptămâni semnarea tratatului de pace, Moldova de răsărit ar fi fost salvată, pentru că la 24 iunie 1912 începea cunoscuta campanie a lui Napoleon în Rusia. Protestul boierilor moldoveni, din 26 octombrie 1812, ca și protestul pe care mitropolitul Veniamin Costachi al Moldovei a propus să fie trimis Congresului de la Viena din 1815, au rămas fără urmări, raptul teritorial rusesc rămânând un fapt împlinit. În felul acesta cu ziua de 16 mai 1812 începea tragedia românilor moldoveni din stînga Prutului, care, din nenorocire, se perpetuează pînă astăzi.

De fapt, anexarea era nulă de drept și fără valoare, pentru că Turcia nu avea calitatea de a dispune asupra acestui pămînt românesc, a cărui integritate teritorială se angajase să o respecte, prin așa numitele „capitulații“. În plus, era un act imoral, de care a dat dovadă Rusia față de români de atîtea ori în decursul istoriei.

Teritoriul răpit avea o suprafață de 45.630 km², mai mult cu 7400 km² decît teritoriul rămas Moldovei, cu peste 1110 de așezări omenești. Rușii au numit teritoriul anexat *Basarabia*, întrucît dinastia Basarabilor din Țara Românească stăpînise un timp sudul acestui teritoriu; autoritățile rusești au extins, însă, denumirea asupra întregului pămînt al Moldovei dintre Prut și Nistru. La 2 august 1812, țarul Rusiei Alexandru I (1801—1825) acorda o oarecare autonomie Basarabiei, un guvernator moldovean, folosirea limbii române în instituții și respectarea vechilor rînduiri moldovenești, drepturi care vor fi în curînd nesocotite.

Inițial Basarabia era considerată ca o provincie (oblastie), păstrînd împărțirea în 12 ținuturi: Hotin, Soroca, Iași (din stînga Prutului), Orhei, Lăpușna, Hotărniceni, Tighina (Bender), Cetatea Albă, Chilia, Ismail, Codru și Greceni. Acestea se împărțeau în *ocoale*, fiecare formate dintr-un anumit număr de sate. Deci se menține vechea împărțire administrativă moldovenească, extinsă și la fostele raiale turcești și la Bugeac. Cîrmuirea țării a fost încredințată unui guvern provizoriu. În fruntea administrației civile țarul numește pe moldoveanul Scarlat Sturdza, stabilit de mult dincolo de Nistru și care slujise în armata rusă, ajungînd la gradul de general; era subordonat însă guvernatorului militar. Inițial Scarlat Sturdza și-a avut reședința în Tighina, dar după scurt timp la Chișinău, care, printr-un ucaz imperial din 1818, a fost declarat capitală a Basarabiei. Noului guvernator i s-a dat și un „sfat obștesc“, format din boieri moldoveni, cu atribuții

asemănătoare celor ale „divanului domnesc“ din Iași. Ținuturile erau conduse de ispravnici, ocoalele de ocolași, ȳrgurile de căpitani țirgoveți, iar satele de vornici sau starosti, cu atribuții administrative și judecătorești ca și în Moldova. După Sturdza, guvernatorii Basarabiei au fost numai ruși.

În urma unor nemulțumiri ale populației autohtone, a unor scrisori către țar, semnate de mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni, care protesta împotriva încălcării vechii legislații moldovenești, în aprilie 1818 a venit în Chișinău însuși țarul Alexandru I. Cu acest prilej, a promulgat personal așa numitul „Așezămînt sau Regulament al oblastiei Basarabiei“, prin care se prevedeau păstrarea și respectarea „legilor și obiceiurilor Moldovei“ în toate dregătoriile publice, precum și „folosirea limbii moldovenești“, deci i se acorda o oarecare autonomie. Potrivit noului „Așezămînt“, puterea executivă era încredințată unui general-gubernator. Dar puterea acestuia era îngărdită de „Înaltul Sfat al oblastiei“, format dintr-un președinte (nacialnicul oblastiei), patru membri (între care și guvernatorul, viceguvernatorul și doi președinți de judecătoria) și șase deputați, aleși de nobilime pe termen de trei ani. Ca limbi oficiale pentru această nouă instituție se prevedeau rusa și „moldoveneasca“. În instanțele de judecată urma să fie folosită „numai limba moldovenească“, iar judecățile urmau să se facă „pe temeiul legiuirilor și obiceiurilor Moldovei“.

Acest Așezămînt aducea schimbări și în împărțirea administrativă a „oblastiei“ Basarabiei, care a fost împărțită în șase județe (ținuturi); Hotin, Iași (cap. la Bălți), Orhei (cap. Chișinău), Bender, Akerman și Ismail, cu reședințele în orașele cu același nume, împărțite în ocoale. Fiecare ținut era condus de un căpitán-ispravnic, ocoalele de ocolași, iar satele de vornici. Locuitorii țării erau împărțiți în nouă clase sau tagme (clerici, nobili, boierinași, mazili, ruptași, negustori, țirgoveți, țigani și evrei).

Regimul acestui „Așezămînt“, care acorda Basarabiei o oarecare autonomie, n-a durat mult, pentru că în 1825 a murit țarul Alexandru I, animat de principii liberale și autonomiste. Urmasul său, Nicolae I (1825—1855), un împărat autocrat, inaugurează în toate oblastile din Rusia de atunci un adevărat sistem de restricții politice și naționale, care au dus la cunoscuta răscoală a „decembriștilor“ din 1825 la Petersburg, a polonezilor în 1830 și a altor popoare subjgate din Rusia (ucraineni, cazahi).

În 1828, Așezămîntul oblastiei Basarabiei a fost abrogat, iar la 29 ianuarie 1829, la propunerea prințului Voronțov, gu-

vernatorul Basarabiei (din 1823), a fost sancționat un *Regulament*, prin care întreaga conducere a Basarabiei a fost trecută în mâna guvernatorului, iar în locul „Înaltului Sfat“, s-a instituit un „Sfat al oblaștiei“, mai mult cu rol consultativ, cu membrii numiți de guvernator; în fruntea ținuturilor erau numiți „nacialnici“ ruși. Românii care voiau să ocupe funcții publice trebuiau să cunoască limba rusă, pentru că articolul 63 din Regulament interzicea folosirea limbii „moldovenești“ în actele publice. De altfel, toți slujbașii publici nu mai erau aleși, ci numiți de guvernator. În felul acesta, prin Regulamentul lui Voronțov s-a desființat și puțină autonomie care a mai rămas oblaștiei Basarabiei, care va fi administrată, de acum înainte, de guvernatori ruși și de funcționari aduși din interiorul Rusiei. Pentru noii stăpînitori nu mai conta: nici limba, nici obiceiurile și tradițiile locale, ci se aveau în vedere doar legile și dispozițiile care priveau pe toți cetățenii imperiului. Populația moldovenească încetează să mai fie considerată ca o naționalitate distinctă. Dimpotrivă, începe o acțiune de rusificare a Basarabiei prin administrație, școală și Biserică. Cu toate acestea, lupta pentru păstrarea limbii „moldovenești“ în administrație și justiție a continuat și după 1828. În 1836, de pildă, autoritățile au fost nevoite să accepte, pentru încă șapte ani, folosirea limbii „moldovenești“ în justiție, pentru cei care nu știau rusește. Chiar și după anul 1843, cînd limba română a fost suprimată în toate instituțiile de stat, anumite dispoziții erau aduse la cunoștința locuitorilor și în limba română. În felul acesta poporul însuși a știut să-și salveze limba și să o mențină chiar și în administrație²⁶. Ultima mare lovitură dată Basarabiei a avut loc în 1871, cînd și-a pierdut caracterul de oblaștie sau provincie, devenind o simplă *gubernie* a imperiului țarist, urmînd a fi condusă după legile rusești.

Cîteva statistici. În 1817 noii stăpîni ai Basarabiei au făcut primul recensămînt oficial al populației de aici. Au fost înregistrate atunci 96.526 familii, ceea ce reprezenta un total de aproximativ 482.630 locuitori (socotînd 5 membri într-o familie). Pe naționalități erau repartizați astfel: 419.240 români (86%), 30.000 ucraineni (6,5%), 19.130 evrei (4,2%), 6000 lipoveni (1,5%), 3200 greci (0,7%), 2650 armeni (0,6%), 1205 bulgari (0,25%), 1205 găgăuzi (0,25%). La aceștia se adaugă țiganii, care nici nu au fost trecuți în statistică, întrucît erau considerați ca „robi“, fiind eliberați abia în 1861. Se găseau

26. Amănunte la Ion Nistor, *Istoria Basarabiei*, ed. 1991, p. 168-189.

sate întregi de țigani în ținuturile Bălți, Orhei și Lăpușna (cele mai cunoscute sate erau Miclăușeni, în apropiere de Chișinău, Faraonovca și Cair în ținutul Cetatea Albă). Cele 5000 de familii de tătari care mai trăiau în Bugeac în 1806, au fost trecute de ruși dincolo de Nistru îndată după izbucnirea războiului²⁷.

Caracterul românesc al provinciei este subliniat, în tot cursul secolului al XIX-lea, de numeroși învățați ruși. Reținem doar numele primului dintre ei, scriitorul și omul politic P. Svinin, care în 1816 scria: „Locuitorii autohtoni ai acestei regiuni sînt moldoveni sau români (valahi), care sînt descendenții coloniștilor romani. Ei vorbesc limba moldovenească, de origine latină, care păstrează, ca și italiana, numeroase particularități ale limbilor neolatine“²⁸.

Este interesant de urmărit modul în care au ajuns în Basarabia etniile menționate mai sus. Rutenii (o ramură a ucrainenilor) s-au stabilit, mai ales în ținutul Hotin, în a doua jumătate a veacului al XVIII-lea, emigrînd din Podolia și Galiția, ca urmare a persecuțiilor religioase și a iobăgiei din Polonia de atunci. În diferite părți ale Basarabiei pribegeau așa numiții lipoveni, o ramură a rascolnicilor ruși care s-au împotriva reformelor bisericești ale patriarhului Nicon din secolul al XVII-lea. În cursul războiului din 1806—1812, la chemarea autorităților rusești, s-au stabilit, în părțile de sud ale Basarabiei, — rămase pustii după plecarea tătarilor — numeroși bulgari și găgăuzi (populație de origine turcă, dar de credință ortodoxă, ai căror strămoși au plecat din bazinul Niprului în sudul Dunării, prin secolul al XI-lea). Grecii au pătruns sporadic în stînga Prutului, mai ales în epoca fanariotă, de obicei ca negustori. Armenii erau atestați în Moldova încă din timpul lui Alexandru cel Bun, tot ca negustori. Din Polonia au pătruns în Moldova — inclusiv în partea răsăriteană — un număr de negustori și meseriași evrei, mai ales în ținuturi²⁹.

După anexarea Basarabiei la Rusia, a început o largă acțiune de deznaționalizare a teritoriului, prin colonizări masive cu elemente etnice străine. Arătăm mai sus că încă din cursul războiului din 1806—1812 au fost aduși găgăuzi și bulgari din Dobrogea și din sudul Dunării, colonizarea con-

27. *Ibidem*, p. 197-198; Ștefan Ciobanu, *Basarabia*, p. 24-25.

28. Cit. în *Ibidem*, p. 18-19.

29. Amănunte la Ion Nistor, *Istoria Basarabiei*, p. 198-205 și Ștefan Ciobanu, *Basarabia*, p. 28-37.

tinuînd și în anii următori, mai ales în timpul războiului din 1828—1829. Bugeacul a fost declarat „teren al statului“ (gosudarstvenia zemlea), iar noii veniți au primit loturi de câte 60 de deseatine (o deseatină = 1,10 ha), lemne pentru construcția caselor, credite rambursabile în mai mulți ani, scutire de impozite pe un număr de ani. Trebuie să reținem că *românilor din satele din sudul Basarabiei, de pe malurile Nistrului, Dunării, Prutului, Botnei și Coșilnicului, li s-au rezervat numai câte 12 deseatine* de familie, deci o primă măsură discriminatorie. Noii coloniști au fost așezați fie în satele părăsite de tătari, fie în sate întemeiate acum de ei, fie în sate cu români, dar aceștia cu timpul au fost unii asimilați de bulgari, alții nevoiți să părăsească locurile natale. În 1856 erau 56 de sate locuite de cele două etnii străine, din care în 27 trăiau și găgăuzi, fie singuri, fie alături de bulgari. În 1817 numărul găgăuzilor era de abia 1205 (0,25% din totalul populației), dar în 1897 au ajuns la 36.127 (2,9%). Bulgarii erau în 1817 tot în număr de 1205, ca să ajungă la 48.216 în 1862 (5,2%), iar în 1897 la 103.492 (5,3%)!

În 1814 au fost aduși în Basarabia primii coloniști *germani* — din principatul Varșovia —, urmați de alții, din principatele Württemberg și Bavaria, mai puțin din Baden (Austria), continuînd și în anii următori. Li s-au oferit terenuri întinse în Tighina și Ismail, fiecare familie primind tot câte 60 de deseatine, cu scutire de impozite și credite rambursabile timp de 10 ani, precum și cu scutirea de serviciul militar, chiar și pentru descendenții coloniștilor, dreptul de a-și ridica biserici și școli proprii (94% din ei erau luterani, 6% catolici). La grupul coloniilor germane se adaugă și un sat de *suedezi* (cu timpul germanizat), unul (*Șaba*) de *elvețieni* (germani și francezi). Mai sunt aduși puțini coloniști *francezi*, care au întemeiat cinci sate în Bugeac, pe Coșilnic. În 1862 erau în Basarabia 24.160 de germani (2,6%), iar în 1897 numărul lor se ridica la 59.997. Toți au fost buni agricultori și meseriași, contribuind la ridicarea economică a țării lor adoptive³⁰.

Noua cîrmuire rusească a favorizat și așezarea unor *evrei* în Basarabia, mai ales în țirguri, ca negustori, obținînd și scutire de impozite pe 5 ani și de serviciu militar. Au profitat de aceste favoruri numeroși evrei din Polonia și din gubernia Cherson, care se ocupau cu negoțul. Înmulțindu-se

30. Notăm că primii coloniști germani au fost aduși în Rusia în secolul al XVIII-lea, ca agricultori, primind întinsele stepe din nordul Mării Negre, precum și o seamă de privilegii.

în mod exagerat numărul lor, autoritățile au hotărît să-i facă „lucrători de pămînt“, înființînd, în acest scop, către mijlocul secolului al XIX-lea, 16 colonii agricole evreiești, mai ales în județul Soroca. Au fost colonizați 10.589 de evrei, formînd 1.082 de gospodării. În curînd coloniile s-au destrămat, pentru că evreii și-au vindut pămîntul la moldoveni, plecînd în orașe, unde se ocupau cu negoțul. În 1817 erau în Basarabia 19.130 de evrei (4,2%), în 1862 au ajuns la 78.750 (8,6%), iar în 1897 la 228.169 (11,8%).

Într-o măsură mai mică au fost colonizați *ruși, ucrainieni, ruteni și cazaci*, mai ales că autoritățile nu încurajau colonizarea lor în Basarabia. Între ruși și ucrainieni se numărau îndeosebi funcționari, preoți, și călugări, negustori și meseriași, stabiliți mai ales în orașe. La aceștia se adăugau mulți tineri fugiți pentru a scăpa de recrutare sau de pe moșiile unor nobili, încît guvernatorul Basarabiei Feodorov — în prima jumătate a secolului — a fost nevoit să trimită peste Nistru nu mai puțin de 48.000 de asemenea oameni. În Bugeac s-au întemeiat câteva sate de cazaci veniți din Dobrogea (în timpul războiului din 1806—1812) și de veterani de război ruși (după războiul din 1828—1829), cu o organizare militară aparte, grănicerească. În orice caz, în 1862 erau aproximativ 20.000 de ruși mari sau velicoruși (inclusiv lipovenii și cazacii, deci 2,1%), la care se adăugau 120.000 ruteni, mai ales în părțile Hotinului (13%) și circa 6000 de ucraineni (0,5%).

În pofida acestor colonizări masive, moldovenii au continuat să dețină preponderența etnică în Basarabia. Am menționat mai sus că în 1817, numărul românilor se ridica la 419.240 de suflete, ceea ce reprezenta 86% din totalul populației. După datele statistice din 1856, publicate apoi de A. Zasciuk în 1862, Basarabia avea atunci 914.679 locuitori, dintre care 600.000 (deci 66,4%) erau români. Trebuie să reținem că în relațiile sociale, pe atunci evreii, țiganii, ca și puținii greci și armeni foloseau numai limba română. Cu alte cuvinte, după peste 40 de ani de stăpînire străină, țara își păstra caracterul ei românesc, din vechime. Situația se schimbă spre sfîrșitul secolului, cînd, potrivit statisticii din 1897, românii erau în număr de 920.919 suflete, reprezentînd abia 47,6% din totalul populației. Dar datele acestui recensămînt au fost contestate chiar de autoritățile rusești, ele fiind lipsite de obiectivitate. Era exclus ca proporția dintre români (de la 66,4% la 47,6%) și celelalte minorități să se modifice în așa măsură, mai ales că din 1860 imigrările în Basarabia au încetat. Este exagerat mai cu seamă numărul ucrainenilor: (19,6%), cită vreme în 1862 erau numai 13%, iar în 1930 abia 11%. În orice caz,

cercetătorul A. Zasciuk făcea, în 1862, următoarea constatare: „Moldovenii sunt un neam de oameni care sălășluiesc de veacuri în ținuturile din nord și cele din inima Basarabiei, prin urmare ei trebuie priviți ca adevărații băștinași ai țării. Numai în ținuturile din sud s-au așezat nu de mult și au cuprins (ocupat) locurile părăsite de tătari. Aproape toți răzeșii și mulțimea cea mare de săteni și de târgoveți fac parte din acest neam“³¹.

În cadrul acestei politici de schimbare a caracterului românesc al Basarabiei, s-a urmărit, în schimb, colonizarea unor moldoveni în interiorul Rusiei. Am relatat în alte pagini că un număr însemnat de moldoveni trăiau dincolo de Nistru, în târguri ca Dubăsari, Moghilău, Tiraspol și zeci de saté.

Îndată după anexarea Basarabiei la Rusia, mulți români de aici au început să emigreze în Moldova liberă, lucru recunoscut mai târziu de cunoscutul guvernator al Principatelor române Pavel Kiselev (1829—1834), care scria că „locuitorii fugeau din Basarabia, fiindcă preferau administrația turcească, chiar dacă era dură pentru ei, administrației noastre“³².

După 1812, datorită sporului natural al populației și colonizărilor, a început să se resimtă lipsa de pământ pentru țărani moldoveni, mai ales că o bună parte din el era dat coloniștilor, iar o altă parte însemnată era stăpinit de mănăstiri și de boieri. Din această cauză, mulți țărani moldoveni s-au lăsat amăgiți de autorități, emigrând în Caucaz, în jurul orașului Kutaisi (azi în Georgia), dar și în Siberia, pînă spre țărmurile lacului Baical și ale râului Amur³³.

31. Citat după I. Nistor, *Istoria Basarabiei*, p. 210.

32. Cit. la Ștefan Ciobanu, *Basarabia* p. 52.

33. Amănunte și date statistice privind colonizările, vezi la Ion Nistor, *Istoria Basarabiei*, p. 197-215 și la Ștefan Ciobanu, *Basarabia*, p. 17-43; vezi și broșura *Republica Moldova* de Vasile Nedelciuc, Chișinău, 1992, p. 14.

IV. BISERICA DIN BASARABIA DUPĂ 1812

Mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni

În martie 1808, deci chiar în cursul războiului ruso-turc de atunci, cînd țările noastre erau ocupate de ruși, printr-un „ucaz“ al țarului Alexandru I (1801—1825), se înființează un „exarhat“, care cuprindea Mitropoliile din Moldova și Țara Românească, subordonat Sfîntului Sinod al Bisericii Ortodoxe Ruse din Petersburg. Se urmărea, prin aceasta, întreruperea legăturilor cu Patriarhia ecumenică, aflată în cadrul imperiului otoman. În funcția nouă de „exarh“ a fost numit mitropolitul *Gavriil Bănulescu-Bodoni*.

Noul exarh era român de neam, născut în 1746 în Bistrița Transilvaniei, într-o familie originară din Cîmpulungul Moldovei. Dobîndise o aleasă pregătire cărturărească prin studiile făcute inițial în Transilvania, apoi la Kiev, insula Patmos, Smirna, Muntele Athos și Constantinopol (aici s-a și călugărit sub numele de Gavriil, în locul celui de Grigorie, avut la botez). A fost un timp profesor la Iași, apoi în Rusia, la Poltava. La 26 decembrie 1791, în timp ce Moldova se afla sub ocupație rusească, arhiepiscopul Ambrozie Serebrenicov al Poltavei l-a hirotonit la Iași, ca „episcop-vicar de Akerman și Bender“ (Cetatea Albă și Tighina). La 10 februarie 1792 Sinodul Bisericii ruse din Petersburg l-a numit mitropolit al Moldovei, — numire anticanonică — dar prin aprilie același an a fost arestat de turci și dus la Istanbul, de unde a fost eliberat cu mare greutate, la intervenția rușilor. Retras în Rusia, a fost numit mitropolit al Poltavei (1793—1799), al Kievului (1799) — fiind al doilea român ridicat în acest scaun —, cerînd apoi pensionarea în 1803. Stabilit în târgul Dubăsari, pe malul stîng al Nistrului, în martie 1808, printr-un ucuz al țarului

Alexandru I, a fost numit „exarh al Moldovei și Vlahiei“. Întrucît mitropolitul Veniamin Costachi se retrăsese tot atunci din scaun și se stabilise la mănăstirea Neamț, Gavriil a condus efectiv Mitropolia Moldovei³⁴. După pacea de la București misiunea „exarhului“ Gavriil a încetat, el fiind nevoit să se refugieze din nou în Rusia, devenită țara sa „adoptivă“.

Era firesc ca în situația nou creată, teritoriul dintre Prut și Nistru să primească o altă organizare bisericească, prin înființarea unei eparhii noi, care să nu mai aibă nici o legătură cu Mitropolia Moldovei, ci dimpotrivă, să se organizeze după modelul eparhiilor rusești, urmînd să fie subordonată Sinodului Bisericii ruse din Petersburg. Trebuie făcută mențiunea că încă din 1721 țarul Petru cel Mare desființase Patriarhatul (existent din 1589), fiind instituit un organ de conducere colectivă și anume „Sinodul dirigent“, format din mitropolii de Petersburg — care era președinte —, Moscova, Kiev și exarhul Gruziei, ca membri permanenți și din cîțiva alți ierarhi numiți pentru o anumită perioadă (într-un timp făceau parte din Sinod duhovnicul țarului, ca și protopopul armatei și al flotei). Toți ierarhii Bisericii Ruse erau numiți de țar, la recomandarea Sinodului, putînd fi transferați oricînd la o altă eparhie, fără consultarea clerului și cu atît mai puțin a credincioșilor din respectiva eparhie. Lucrările Sinodului se desfășurau numai în prezența unui „oberprocuror“, ca reprezentant al țarului, care confirma apoi toate hotărîrile luate.

După ce teritoriul Moldovei de răsărit a intrat în componența Rusiei, mitropolitul Gavriil, cu slujitorii lui, s-au așezat la Chișinău, pe atunci un tîrg, cu aproximativ cinci mii de locuitori. Deși nu avea un statut legal, el conducea în continuare clerul de aici, considerîndu-l ca făcînd parte din Mitropolia Moldovei, pe care o cîrmuise el însuși timp de patru ani. Dar la 4 noiembrie 1812, el înaintează Sinodului din Petersburg un proiect de organizare a vieții bisericești din Basarabia. Propunea ca în teritoriul anexat la Rusia să se înființeze o eparhie nouă, motivînd că existau pe atunci în Basarabia peste 750 de biserici în tîrguri și sate, ai căror credincioși se deosebeau de restul locuitorilor statului rus, prin limbă, tradiții și obiceiuri. Mai propunea ca în noua eparhie să fie incluse și teritorii dintre Nistru și Bug (oblastia Ocea-cov), cu orașele Tiraspol, Dubăsari, Ovidiopol și Odesa, precum și orașele Cherson, Ocea-cov și Olviopol din gubernia Cherson,

34. Pr. dr. Ilie Gheorghită, *Un veac de la moartea mitropolitului Veniamin Costachi*, Mănăstirea Neamț, 1946, p. 56-58.

motivînd că acolo numărul rușilor era redus în raport cu al moldovenilor, grecilor și bulgarilor. Noua unitate administrativ-bisericească urma să poarte titlul de „Eparhia Chișinăului (întrucît aici își va avea reședința noul cîrmuitor) și Hotinului“ (în amintirea fostei eparhii cu acest nume). În organizarea și cîrmuirea ei trebuia să se țină seama de tradițiile locale, dacă acestea nu erau în contradicție cu legile civile și bisericești din Rusia. Mitropolitul Gavriil cerea scutirea preoților de orice dări pentru pămîntul lor, precum și „aceleași drepturi de care se bucură clerul rosienesc“, iar autoritățile civile să nu aibă nici un drept de amestec în problemele bisericești, „cum se întîmplă în Rusia“. Pentru întreținerea sa, mitropolitul solicita veniturile mănăstirii Căpriana, care era închinată Zografului din Muntele Athos, precum și așa numitul „plocon“ din partea preoților, existent în Țara Românească și Moldova. Cerea, în continuare, să fie menținuți pentru moment preoții existenți și să se înființeze un seminar teologic la Chișinău pentru fiii de preoți³⁵.

Proiectul mitropolitului a fost aprobat de țar la 21 august 1813, zi care poate fi considerată ca dată a întemeierii eparhiei Chișinăului și Hotinului. În fruntea eparhiei era numit Gavriil Bănulescu-Bodoni, care își păstra vechiul titlu de „exarh și mitropolit“³⁶. Jurisdicția noii eparhii se întindea și peste satele dintre Nistru și Bug, așa cum ceruse mitropolitul prin memoriul său.

Gavriil Bănulescu a organizat eparhia potrivit celor preconizate de el însuși în proiectul sus amintit. A introdus și o serie de organe administrative specifice Bisericii rusești. De pildă, în curînd și-a numit un vicar, în persoana lui Dimitrie Sulima, care era hirotonit „episcop de Bender și Akerman“ (Tighina și Cetatea Albă) încă din 1811, avînd reședința în mănăstirea Sfîntul Arhanghel Mihail din Chișinău. În septembrie 1813 a luat ființă „Exarhiceasca dicasterie a Chișinăului“, instanță de judecată bisericească (introdusă de Gavriil și în Țara Românească și Moldova, pe cînd era exarh acolo). Arhiepiscopul Chișinăului era ajutat, în exercitarea atribuțiilor sale, de protopopi, care aveau în subordine mai mulți „blagocini“. Protopopii recomandau candidați la hirotonie, făceau anchete în parohii, aplicau pedepse în cazuri de indisciplină a clerici-

35. Constantin N. Tomescu, *Iniințarea eparhiei Chișinăului și Hotinului*, în AB, I (1929), nr. 2, p. 39-42.

36. AB, I (1929), nr. 1, p. 32-42 (după RSIAB, IX, 4 urm.). A se vedea și nr. 3, p. 31-38 și nr. 4, p. 7-23.

lor în subordine, dar erau îndatorați să-i și apere de orice asuprirea din partea autorităților sau a unor mireni. Tot ei supravegheau mai îndeaproape starea morală și culturală a clericilor din cercul lor, urmînd să prezinte centrului eparhial rapoarte anuale³⁷.

Încă din 1812, mitropolitul Gavriil hotărîse să deschidă un „Seminar duhovnicesc” pentru formarea viitorilor preoți, la început cu două clase, una pregătitoare și alta „gramaticească”. Au fost numiți trei profesori: protopopul Petru Cunițchi, rector, Ivan Nestorovici (călugărit curînd sub numele Irineu, devenit rector, apoi episcop de Penza și de Irkutsk) și Isidor Gherbanovschi, toți trei ucraineni. Din lipsa unui local, cursurile s-au deschis abia la 31 ianuarie 1813. Erau primiți, de regulă, fii de preoți și diaconi, dar și fii de țărani; de la început s-au prevăzut 30 de burse pentru cei dintîi. Pe lîngă disciplinele teologice, trebuitoare unui viitor preot, în seminar se predau și limbile greacă, latină, rusă și română (singura materie care avea legătură cu originea elevilor). În 1814 s-a înființat o bibliotecă. Seminarul a rămas sub conducerea ierarhului locului pînă în 1823, cînd s-a procedat la o reorganizare. Treptat, numărul claselor a sporit, încît în 1823 ajunseser la șapte — patru inferioare (între care și „clasa începătoare”, în care se primeau copii fără nici o pregătire), și trei superioare, adică seminarul propriu-zis. În toată această primă perioadă din istoria sa, seminarul a avut 25 de profesori, din care 17 ucraineni, restul de alte naționalități, dar un singur român, transilvăneanul Ioan Buta, fiu de preot (1794—1821). Rusificarea începea și prin acești profesori. Întrăținerea seminarului se făcea dintr-o taxă anuală plătită de fiecare preot și diacon din eparhie. Mitropolitul Gavriil a pus și temelia unei noi clădiri pe seama seminarului³⁸.

După anumite izvoare, vicarul Dimitrie Sulima ar fi înființat, încă din primii ani de stăpînire străină, școli în mănăstirile Curchi, Dobrușa, Hîrjauca și altele, în care erau primiți fii de preoți, dar și de mazili și de țărani (de fapt existau școli, în jurul unor biserici și mănăstiri, chiar și în veacul al XVIII-lea).

37. Arhiepiscopul Gurie Grosu, *Starea clerului parohial din Basarabia în timpul mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni*, în RSIAB, XIV (1922), p. 3-22; Nicolae Popovschi, *Istoria Bisericii din Basarabia în secolul al XIX-lea sub ruși*, Chișinău, 1931, p. 31-37.

38. Ștefan Ciobanu, *Cultura românească în Basarabia sub stăpînirea rusă*, București, 1923, p. 159-167; Nicolae Popovschi, *op. cit.*, p. 63-69.

Cărți bisericești. Pînă în 1812 parohiile din Moldova de răsărit își procurau cărți editate de obicei la Iași, dar și în alte centre tipografice românești, chiar la Blaj și Buda. De pildă, la mănăstirea Dobrușa se găseau, în 1929, Biblia de la București din 1801, două Mineie de la Buda din 1804—1805, Octoihul și Psaltirea de la Neamț din 1816 și 1817 și altele³⁹. În 1934 preotul Dumitru Balaur constata că nu exista biserică în județul Lăpușna în care să nu fie cel puțin o carte tipărită în Moldova, Țara Românească și Transilvania. A găsit, între altele, exemplare din Evanghelia de la București din 1632, Apostolul de la București din 1683, Mărgăritarele Sfîntului Ioan Gură de Aur de la Buzău din 1691, Cazania de la Rîmnic din 1792, Mineiele de la Buda din 1804—1805, Viețile sfinților de la Neamț din 1807—1815, Mineiele de la Sibiu din 1853—1856 și multe altele⁴⁰.

După anexarea Basarabiei la Rusia, procurarea cărților bisericești devenea tot mai dificilă, încît s-a simțit nevoia înființării unei tipografii la Chișinău. În acest scop, mitropolitul Gavriil se adresează Sinodului din Petersburg la 25 septembrie 1813, solicitînd cuvenita aprobare. Între altele, menționînd lipsa cărților de slujbă în eparhia sa, mitropolitul sesiza faptul — de mare importanță pentru noi — că preoții de aici „au fost nevoiți să cumpere cărți bisericești în limba moldovenească tipărite în cea mai mare parte în regiunile austriece”, deci cărți imprimate la Blaj, Sibiu și Buda. La 4 mai 1814 s-a dat aprobarea pentru a se deschide „tipografia exarhicească din Basarabia”. Se prevedeau, însă, o serie de dispoziții, mai corect spus, restricții, între care: ierarhul va controla tot ce se tipărește; cărțile de slujbă vor fi tipărite în slavonește după edițiile apărute în tipografia sinodală din Moscova, dar și „în moldovenește”, traducерile urmînd să se facă după aceleași

39. Cf. Constantin N. Tomescu, *Însemnări pe cărțile mănăstirii Dobrușa*, în AB, I (1929), nr. 1, p. 59-61.

40. D. Balaur, *Biserici din Moldova de răsărit, Județul Lăpușna*, în BOR, LII (1934), nr. 1-2, p. 38-39 și nr. 3-4, p. 189-209.

Răspîndirea cărților românești în Moldova de peste Prut a fost cercetată și de P. Constantinescu-Iași, *Circulația vechilor cărți bisericești românești în Basarabia sub ruși*, în RSIAB, XIX (1929), (și extras 1939, 56 p.), dar este un studiu criticabil (vezi recenzia lui D. Balaur, în BOR, LII (1934), nr. 9-10, p. 672-679) și Paul Mihailovici, *Cărți bisericești, manuscrise și icoane, Însemnări vechi și inscripții*, în RSIAB, XXIV (1934), p. 91-120 și rev. *Luminătorul* nr. 10, 1939, p. 609-624; nr. 11, 1939, p. 657-672; nr. 12, 1939, p. 754-761; și nr. 1, 1940, p. 45-56.

ediții; cărțile necesare pentru seminar vor fi tipărite „cu litere civile rusești“, dar tot după edițiile oficiale de la Moscova; cărți noi nu se puteau tipări decât cu acordul Sinodului, la propunerea mitropolitului etc. După cum se poate ușor constata, erau o seamă de restricții care făceau ca tipografia să-și piardă treptat caracterul românesc. Tipărirea cărților rusești era incredibilitate episcopului vicar Dimitrie Salima.

Tipografia s-a deschis în mod oficial la 31 mai 1814, primul ei conducător fiind călugărul Ignatie, rus de neam, venit din mănăstirea Neamț, dar care cunoștea limba română⁴¹.

Prima carte de slujbă apărută în noua tipografie a fost *Liturghierul* din 1815 (15 + 187 foi, pe hârtie bună, cu câteva gravuri și ziniete). Avea o frumoasă „precuvintare“ a mitropolitului (trimisă parohiilor și ca o circulară separată), în care se arătau motivele care l-au determinat să tipărească „cea mai trebuincioasă bisericilor carte ... Slujebnicul, care în limba românească se zice Liturghie“, tradusă de el însuși după o ediție slavonă de la Moscova, cercetînd însă și ediții românești și grecești. Atrăgea atenția „mai ales preoților care slujesc în limba românească“ asupra unor greșeli din traducerea românești ale Liturghierului pe care s-a străduit să le îndrepte

În același an apare și un *Molebnic* (reeditat în anul următor), tradus tot din slavoneste, apoi *Ceaslovul* (1817), *Psaltirea* (1818), *Mineiul de obște* (1819), deci un Minei prescurtat, *Molitvelnicul* (1820), *Apostolul* (1820), *Evanghelia* (1820) și *Tipicul bisericesc* (1821). Tirajul fiecărei cărți era de 1200 exemplare, cu excepția Psaltirii, la care era de 1600.

În legătură cu aceste cărți de slujbă, trebuie să reținem două lucruri. Pe de o parte, Gavriil introduce pentru prima dată în edițiile menționate anumite slujbe specific rusești. De pildă, în sinaxarul Liturghierului din 1815 (reprodus după o ediție de la Kiev), apar și cîteva sfinți prăznuiți numai în Lavra Pecerska, ce nu apar nici măcar în edițiile de la Moscova. Iar în lungă „precuvintare“ de la Mineiul de obște din 1819, recomandă introducerea sărbătoririi Acoperemîntul Maicii Domnului, specific rusească, întrucît prin rugăciunile ei Moldova de răsărit „s-au izbăvit de jugul agarenilor (turcilor, n.n.) și s-au împreunat cu cea păzită de Dumnezeu împărăție a Rusiei“. În 1817 tipărea *Rînduiala panihidei*, pentru fostii țari și țarine, cu o precuvintare, în care justifica tipărirea

cărții tot prin aceea că împăratul Alexandru I „ne-au izbăvit de jugul agarenilor“. Deci, se introduc sărbători slavo-ruse, dar începe și un fel de „cult“ al țarului și al familiei imperiale, specific Rusiei dinainte de 1917.

Pe de altă parte, același Gavriil, cerea, în 1819, aprobarea Sinodului din Petersburg pentru tipărirea Apostolului, Evangheliiei și Tipicului, după ediții apărute în Moldova din dreapta Prutului. Justifica prin aceea că în edițiile românești pericopele Evangheliiei și Apostolului erau rinduite începînd cu Duminica Învierii, încît puteau fi ușor găsite de preoți și cîntăreți, pe cînd edițiile slave (numite Tetraevanghele) cuprindeau Evangheliile sau Epistolele în ordinea lor canonică, dar cu indicarea, pe spațiul alb sau la urmă, a textului pericopei care se va citi la fiecare Liturghie. Tipicul din 1821 era după ediția lui Veniamin Costachi de la Iași din 1816. Se poate constata ușor că, în pofida puținelor „inovații“ în materie de cult pe care le-am semnalat, mitropolitul Gavriil are meritul incontestabil de-a fi înzestrat bisericile din eparhia sa cu cele mai necesare cărți de slujbă⁴².

În chip deosebit trebuie menționat un *Catihisis alcătuit în scurt pentru slujitorii bisericesti* (1816), al mitropolitului Platon Levsin al Moscovei, tradus după ediția de la Moscova din 1775.

În această „exarhicească tipografie a Chișinăului“ au mai apărut o *Bucoavnă româno-rusă* (1814 și 1815, poate și alte ediții) și o *Gramatică ruso-română* (1819), cîteva pastorale ale mitropolitului (cu text paralel, rus și român), diferite dispoziții ale autorităților de stat. Deci se începea acțiunea de învățare a limbii ruse, impusă tinerilor moldoveni.

Alte două cărți românești au văzut lumina tiparului tocmai la Petersburg. În 1812 se înființase aici *Societatea Biblică Rusă* (desființată, însă, în 1826), după modelul Societății Biblice Britanice, sub conducerea oberprocurorului Sinodului, prințul A. N. Golitiîn. Prin aceasta se urmărea tipărirea Bibliei în limbile tuturor popoarelor care trăiau atunci în Rusia țaristă; s-a și tipărit în peste 40 de limbi.

În 1817, s-a înființat o filială a acestei Societăți la Chi-

42. Ioan Bianu, Nerva Hodoș și Dan Simonescu, *Bibliografia românească veche*, tom. III, București, 1936, sub voce (cităm BRV); Ștefan Ciobanu, *Cultura românească*, p. 39-62; Al. David, *Tipărituri românești în Basarabia sub stăpînirea rusă*, Vol. I (1814-1880), Chișinău, 1934, sub voce, Paul Mihailovici (azi Mihail), *Tipărituri românești în Basarabia de la 1812 pînă la 1918*, București, 1940, sub voce.

41. Constantin N. Tomescu, *Tipografia duhovnicească exarhală din Basarabia*, în AB, III (1931), nr. 4, p. 258-271; Nicolae Popovschi, *op. cit.*, p. 80-84.

șinău, la stăruințele lui Gavriil Bănulescu⁴³. La recomandarea lui a fost trimis la Petersburg arhimandritul Varlaam Cuza, egumenul mănăstirii Dobrovăț de lângă Iași (mai târziu hirotonit arhieru), un bun cunoscător al limbii grecești, pentru a supraveghea tipărirea unei noi ediții a Bibliei în românește. Gavriil recomandase să se aibă în vedere ediția de la Blaj din 1795, urmînd ca ea să fie revizuită și corectată în întregime după ediții grecești și slave, întrucît el însuși semnalase numeroase locuri traduse greșit. Comitetul Societății din Petersburg n-a fost, însă, de acord, motivînd că lucrarea trebuia să apară cît mai curînd. Și astfel s-a reproduș textul ediției de la Blaj din 1795, cu îndreptările de limbă făcute de Varlaam Cuza. În 1817 a apărut *Noul Testament*, iar în 1819 *Biblia* întreagă. Exemplarele tipărite s-au expediat din Petersburg la Chișinău, de unde au fost difuzate printre preoți și alți cărturari români. O parte din tiraj s-a trimis în Moldova și Țara Românească, fiind cerute de mitropolii Veniamin Costachi și Grigorie Dascălul. În Chișinău se obișnuia să se dea fiecărui nou hirotonit cîte un exemplar din cele două tipăriri, încît au contribuit și ele la consolidarea culturii noastre și la menținerea conștiinței naționale în această țară românească înstrăinată⁴⁴.

În ce privește *viața monahală*, notăm că la anexarea Basarabiei la Rusia existau 12 mănăstiri mari și 13 schituri (din care 8 de călugărițe). Cu timpul unele din ele s-a desființat, cum am arătat în alte pagini, încît merită să ne reținem atenția — pentru rolul pe care l-au îndeplinit în viața duhovnicească a românilor basarabeni — doar următoarele mănăstiri: Căpriană (cu schitul Condrița), Călărășauca, Curchi (cu schitul Pripiceni), Dobrușa, Frumoasa, Japca, Hîncu, Hirbovăț, Hirjauca, Saharna (cu schitul Țipova), Suruceni și Țigănești, toate de călugări, Coșilauca, Hirova, Răciula, Tabăra și Vărzărești de călugărițe, socotite „schituri“ (în 1916 Călărășauca și Japca devin mănăstiri de maici). Dintre acestea, o situație materială deosebită avea străvechea mănăstire Căpriană, cu

43. În 1818, s-a tipărit la Chișinău broșura *Pentru scoposul rosteneștii însoțiri a Bibliei* (14 p.), tradusă din rusește, în care se sublinia rolul ce va îndeplini aceasta în acțiunea de tipărire a Bibliei în Rusia.

44. Șt. Ciobanu, *Cultura românească*, p. 49-53; Antim Nica, *Mișcarea biblică în Basarabia. O îndrăzneată încercare misionară*, în BOR, LIX (1941), p. 281-286; Același, *Aspecte misionare din Basarabia*, Chișinău, 1942, p. 5-9.

23 de moși, închinată Zografului din Muntele Athos. Din 1815 ea a devenit „mănăstire arhiepiscopală“, întrucît toate veniturile ei au fost date noului arhiepiscop al Chișinăului pentru întreținere, el fiind considerat ca un „stareț“ al mănăstirii, pe care o conducea printr-un „namesnic“ (locțiitor). În 1837 a trecut din nou în seama călugărilor bulgari de la Zografu, iar arhiepiscopului i s-a dat, pentru întreținere, mănăstirea Hirjauca.

Majoritatea călugărilor și călugărițelor proveneau din familia de răzeși români — mai puțin de preoți — din partea locului; în acest prim deceniu de înstrăinare, prea puțini ruși și ucraineni s-au așezat în ele. Erau cu puțină învățătură, chiar neștiutori de carte, fiind preocupați mai mult de problemele gospodărești din mănăstirea lor. Mitropolitul Gavriil s-a interesat îndeaproape de mănăstiri, dispunînd să se introducă în fiecare „viață de obște“, așa cum a văzut el însuși la Muntele Athos sau în mănăstirea Neamț, pe cînd era îndrumată de starețul Paisie. Încă din primul an de activitate a numit un „blagocin“ (exarh sau inspector) peste toate mănăstirile și schiturile din eparhie, care avea misiunea de a introduce viața de obște și de a controla întreaga activitate care se desfășura în cuprinsul lor. Viața de obște s-a introdus mai întîi la Hîncu; în celelalte mai târziu, întrucît inițial s-au semnalat împotriviri. Această funcție a fost menținută în tot timpul ocupației rusești, dar mulți dintre blagocini au fost străini⁴⁵.

Mitropolitul Gavriil era preocupat și de gîndul ridicării unei catedrale arhiepiscopale în Chișinău, pentru că el era nevoit să slujească în biserica mănăstirii Sfîntul Arhanghel Mihail. Piatra fundamentală s-a pus însă abia sub urmașul său, în anul 1830. În schimb, sub el a fost restaurată biserica Adormirea Maicii Domnului de la mănăstirea Căpriană. S-au zidit cîteva biserici în Chișinău (Sfînta Treime, Sfîntul Gheorghe), în alte tîrguri sau în mediul rural. Unele geami din fostele raiale s-au transformat în lăcașuri de cult creștin. Un „polițai“ din Chișinău, Ștefan Lupu și soția sa Elena născută Brăescu, au ridicat o biserică la mănăstirea Hirbovăț (la bătrînețe s-au călugărit amîndoi).

Mitropolitul Gavriil s-a săvîrșit din viață la 30 martie 1821, după o păstorire efectivă de 13 ani a Bisericii românești din Basarabia (socotind și cei 4 ani cît a fost mitropolit și

45. Amănunte la Arhim. Visarion Puiu, *Mănăstirile din Basarabia*, Chișinău, 1919 (extras din RSIAB, XI), passim, dar mai ales p. 8-9; pe scurt la Nicolae Popovschi, *op. cit.*, p. 95-99.

exarh al Moldovei întregi). A fost aşezat spre veşnică odihnă la mănăstirea Căpriană, unde i se vede şi azi mormintul⁴⁶.

Personalitatea lui Gavriil Bănulescu-Bodoni este destul de controversată. Este greu de făcut o judecată obiectivă asupra lui. Unii istorici îl consideră ca un bun patriot român, care a luptat pentru apărarea intereselor neamului său, pentru luminarea clerului şi pentru o mai bună organizare a vieţii bisericeşti din Basarabia. Alţii, dimpotrivă, îl prezintă ca pe un român înstrăinat, care n-a urmărit decît satisfacerea unor ambiţii personale. I s-a imputat mai cu seamă faptul că a promovat clerici ruşi sau ucraineni în posturi de conducere, la seminar şi la catedrala din Chişinău (din 18 clerici ai catedralei numai doi erau români), că a căutat să impună structuri necunoscute de organizare în eparhie, inclusiv limba rusă în seminarul din Chişinău. Indiferent care ar fi opinia noastră, cert este că datorită schimbărilor pe care a fost nevoit să le introducă în viaţa eparhiei sale, aceasta va deveni treptat o eparhie româno-rusă⁴⁷.

Urmaşii lui Gavriil. Primul a fost *Dimitrie Sulima*, cu titlul de arhiepiscop. Era ucrainean, originar din gubernia Harcov, cu studii la Poltava (se pare că i-a fost elev lui Gavriil). A îndeplinit succesiv mai multe slujbe: preot, protoreu, profesor în Nicolaev, în 1811 călugărit şi hirotonit arhiepiscop la Iaşi, cu titlul de „Akerman şi Bender“, devenind, în 1813, vicarul lui Gavriil⁴⁸.

46. Pînă în prezent s-au publicat mai multe monografii consacrate primului arhipăstor al Basarabiei; A. Stadnički, *G.B.B., exarhul Moldovei şi mitropolitul Chişinăului*, Chişinău, 1894, 428 p., (în ruseşte); V. Cechovschi, *Mitropolitul Kievului G.B.B.*, Kiev, 1905, 307 p. (în ruseşte); Iosif Parhomovici, *Mitropolitul G.B.B.*, în RSIAB, vol. V, 1910, p. 1-97 (în ruseşte); Gh. Gheorghiu *G.B.B., mitropolit al Moldovei, exarh al Valahiei*, Bucureşti, 1899, XII + 51 p.; T. V. Ștefanelli, *Originea cîmpulungeană a lui Gavriil mitropolitul Kievului*, în *An. Acad. Rom., M.S.I.*, s. II, t. XXIII, Bucureşti, 1901, 16 p.; A se vedea şi studiul mai nou al lui Ernst Chir. Suttner, azi profesor la Facultatea de Teologie a Universităţii din Viena; *Metropolit G.B.B., Zur römânische Kirchengeschichte und Kirchenrechtsordnung in den Phanariotenzeit*, în *Ostkirchliche Studien*, Würzburg, 22 Band, Heft 4, 1973, p. 281-301 (şi extras).

47. O caracterizare detaliată a lui la Nicolae Popovschi, *op. cit.*, p. 114-132.

48. Constantin N. Tomescu, *Hirotonia la Iaşi a episcopului-vicar Dimitrie Sulima*, în AB, II (1930), nr. 2, p. 153-159.

În timpul păstoririi lui, Basarabia a fost reimpărţită în judeţe: Hotin, Soroca, Bălţi, Orhei, Chişinău, Bender (Tighina), Akerman (Cetatea Albă) şi Cahul. Ca urmare a acestor schimbări administrativ-teritoriale, la 9 mai 1837, cele 77 de biserici de dincolo de Nistru au fost scoase de sub jurisdicţia eparhiei Chişinăului şi Hotinului şi anexate la noua eparhie a Chersonului şi Tauridei, cu reşedinţa în Odesa. Deci timp de 24 de ani ele făcuseră parte din eparhia moldovenească a Chişinăului; aceasta a rămas acum numai cu teritoriul dintre Prut şi Nistru⁴⁹.

Pentru a ajunge la unificarea întregii organizări administrative-bisericeşti cu cea din Rusia, în 1832 s-a procedat la transformarea „dicasteriei exarhale“ în „consistoriu eparhial“, cu atribuţii administrative, judecătoreşti şi de control. Numărul funcţionarilor consistoriali a crescut. Tot atunci, potrivit dispoziţiilor Sinodului, „protopopii ţinutali“ au primit numele de „bлагочини inferiori“⁵⁰.

Deşi a trăit atîta ani printre români şi cunoştea foarte bine realităţile din Basarabia, totuşi, în timpul păstoririi lui Dimitrie procesul de rusificare a eparhiei s-a accentuat. În sectorul vieţii culturale, notăm faptul că în 1823 s-a procedat la o reorganizare a Seminarului teologic din Chişinău, pe baza prevederilor „Regulamentului şcolilor duhovniceşti din Rusia“, din anii 1808—1814. Cursurile erau împărţite în trei secţii; inferioară (retorică), medie (de filosofie) şi superioară (de teologie), fiecare cu cîte doi ani de studii; cele două clase inferioare formau, de fapt, o „şcoală duhovnicească-pastorală“, dar ea funcţiona în aceeaşi clădire cu seminarul propriu-zis. Unele cursuri se predau în ruseşte, altele în româneşte. Fiindcă majoritatea elevilor erau români, arhiepiscopul a cerut ca în seminar şi în celelalte şcoli din Basarabia să fie numiţi numai profesori cunosători ai limbii române; în schimb, cerea elevilor „moldoveni“ ca în clasă şi în afara orelor să vorbească numai ruseşte, pentru a deprinde cît mai bine limba. Trebuie reţinut şi faptul că o bună parte dintre elevii seminarului proveneau din alte zone ale Rusiei (de pildă, în 1828 din 54 de elevi, 45 erau din gubernia Cherson, mai ales din judeţul Tiraspol).

În 1840, ţarul Nicolae I (1825—1855) a aprobat un nou Regulament al seminariilor, care rămîneau tot cu şase clase,

49. Iustin Frăţiman, *Administraţia bisericească la românii transnistreni, între Bug şi Nistru*, în RSIAB, XII (1920), p. 43.

50. N. Popovschi, *op. cit.*, p. 38-39.

dar cu o programă mult mai bogată, cu cite 32 de ore săptăminal pentru fiecare clasă. *Se prevedea ca toate materiile să fie predate numai în limba rusă.* În felul acesta, Seminarul din Chișinău a satisfăcut prea puțin interesele populației autohtone și majoritare din Basarabia, adică ale românilor, devenind un mijloc de rusificare a clerului⁵¹.

Puținele școli mănăstirești care funcționau încă dinaintea anexării Basarabiei la Rusia și-au continuat activitatea. După 1820 se înregistrează și o preocupare a autorităților rusești pentru înființarea de școli elementare după „sistemul lancasterian“, introdus de pedagogul Iosif Lancaster în Anglia. În acest context, sint trimiși la Petersburg trei tineri absolvenți ai Seminarului (Iacob Hîncu, Laurențiu Cunițchi și Teodor Bobeică), pentru a face studii speciale de pedagogie și a traduce în românește anumite manuale școlare. În 1823 Dimitrie Sulima adresa o pastorală credincioșilor, prin care îndemna pe părinți să-și trimită copiii la școlile care urmau să se înființeze, ai căror învățători „vor fi drepti moldoveni, carii sint crescuți la seminarul de aici, unde au învățat și limba rossienească“⁵². La 7 februarie 1824 s-a deschis prima „școală lancasteriană“, la Chișinău, sub conducerea lui Iacob Hîncu, apoi la Bălți (condusă de Laurențiu Cunițchi) și Ismail (de Teodor Bobeică). În anii următori s-au mai înființat astfel de școli la Tighina și Hotin (1827), Orhei, Soroca și Cahul (1843). Se preda scrisul, cititul, aritmetica, în românește și rusește. Au funcționat pînă către anul 1860⁵³.

După 1829 se înființează cîteva școli „ținutale“, cu caracter mediu, cu trei clase, la Chișinău, Cetatea Albă, Tighina, Bălți, Ismail, Hotin, în care se preda și limba română. În 1833 s-a deschis un liceu regional la Chișinău, la care de asemenea se preda și limba română, inițial obligatoriu, apoi facultativ; în 1866 Guvernul rus a decis ca să nu se mai predea această limbă, întrucît elevii o cunoșteau de acasă. La școlile ținutale, româna a fost suprimată cîțiva ani mai tîrziu⁵⁴.

Din 1839 încep să se organizeze „școli parohiale“ în toată Rusia, puse sub îndrumarea unui preot, diacon sau chiar cîntăreț. În școlile parohiale din Basarabia, limba de predare era cea „moldovenească“. În deceniul al cincilea funcționau

51. *Ibidem*, p. 70-77.

52. Ștefan Ciobanu, *Cultura românească în Basarabia*, p. 170.

53. *Ibidem*, p. 167-171; A se vedea și Antim Nica, *Aspecte misionare din Basarabia*, p. 13-15.

54. Ștefan Ciobanu, *Cultura românească în Basarabia*, p. 171-178.

aici 326 de școli, cu 346 învățători și cu 5177 copii de țărani. În deceniul următor însă, numărul lor a scăzut în mod simțitor⁵⁵.

„Duhovniceasca tipografie a Basarabiei“ și-a continuat activitatea și sub arhiepiscopul Dimitrie. Dintre cărțile de slujbă s-au tipărit doar *Tipiconul bisericesc* (1823) și *Liturghierul* (1837). În schimb, au apărut cîteva cărți de învățatură traduse de Dimitrie însuși din rusește. Între acestea se număra cunoscuta lucrare a ierarhilor ruși Gheorghe Koninski și Partenie Sopcovski, *Datoriile presviterilor de popor* (1823, 6 + 140 foi), o carte de pastorală, necesară mai ales preoților și seminaristilor. În 1833 a tipărit o carte cu caracter canonic: *Învățătură scoasă din pravilele Sfinților Apostoli și a Sfinților Părinți*, cu text paralel, rus și român. În 1844 apare *Catehizisul creștinesc cel pre larg a pravoslavniciei catolicești a Răsăritului Bisericii* (195 p.), al mitropolitului Filaret Drozdov al Moscovei, folosit ca manual în toate școlile rusești. Tot arhiepiscopul Dimitrie a tradus în românește un manual pentru „școlile bisericesci ținutale“: *Inceputurile învățaturii creștinești sau sfînta istorie în scurt și catihizisul în scurt* (1828). S-au reeditat *Bucoavna românească* (1822, 1836) și cea româno-rusă (1842, 1844)⁵⁶.

La acestea se adaugă numeroase foi volante cu dispoziții ale autorităților, privind familia imperială (nașteri, cununii, decese), cîteva instrucțiuni pentru blagocini, o înștiințare privind canonizarea lui Mitrofan de Voronej în 1832, urmînd ca el să fie prăznuit și în Basarabia, gramate de preoție și altele⁵⁷.

În 1827, Ștefan Margellă tipărește tot aici o *Gramatică rusească-românească* în două volume (VII + 223 p. și 319 + III). În prefață arăta că a tipărit-o spre a veni în sprijinul „celor opt sute de mii de români care locuiesc în Basarabia“ (de remarcat faptul că nu folosește termenul de „moldoveni“!)⁵⁸.

55. Nicolae Popovschi, *op. cit.*, p. 61-63.

56. S-a mai tipărit la Buda în 1817, la București în 1852 și la Sibiu în 1857 (sub titlul *Teologia Pastorală*).

57. După BRV, III, Al. David, *op. cit.*, și Paul Mihailovici, *Tipărituri românești*, sub voce; Ștefan Ciobanu, *Cultura românească*, p. 63-67 și 77-119; A se vedea și Mircea Păcurariu, *Traduceri românești din literatura teologică rusă pînă la sfîrșitul secolului XIX*, ST, XI (1959), nr. 3-4, p. 193-199.

58. Ștefan Ciobanu, *Cultura românească*, p. 93-102.

O realizare deosebită a lui Dimitrie a fost catedrala arhiepiscopală din Chișinău (numită „Soborul“, cu hramul Nașterea Domnului. Este o construcție monumentală, în stilul specific arhitecturii bisericești bizantino-ruse, cu două altare, ridicată după planurile arhitectului rus Melnicov, profesor la o Academie de arte frumoase. Pictura a fost executată de Covșarov, tot un rus. Lucrările de construcție s-au desfășurat între anii 1830—1835, dar sfințirea s-a făcut numai la 15 octombrie 1836. În fața catedralei se găsea o impresionantă clopotniță, dar aceasta a fost demolată de sovietici în 1963.

Tot datorită lui Dimitrie s-au ridicat biserici noi în diferite ținuturi, precum și în fostele raiale (Chilia, Ismail, Bender, Akerman, Hotin), cu cheltuielile statului (unele în stilul arhitecturii eclesiale rusești), dar și în mediul rural. Numărul lor s-a ridicat la peste 40⁵⁹.

S-au zidit și câteva biserici mănăstirești: la Dobrușa (în 1822), cu ajutorul boierului Toma Cosma, cel care ctitorise și biserica din Iași care îi poartă numele, la Japca, Hîncu, Hirova (prin strădaniile stareței Elisabeta Herescu). În 1835 s-a ridicat schitul Sfîntul Terapont din Ismail, cu cheltuiala țarului Nicolae I, în amintirea trecerii oștilor rusești peste Dunăre în 1828. Prin 1840 s-a zidit o biserică nouă, cu hramul Sfîntul Gheorghe, la mănăstirea Căpriană. S-a introdus treptat, în construcția unor biserici, mai ales în ținuturi și mănăstiri, stilul specific arhitecturii rusești, mai ales turlele în forma unor bulbi de ceapă⁶⁰.

Arhiepiscopul Dimitrie a luat o serie de măsuri în vederea unei mai bune lucrări în toate așezămintele monahale. De pildă, în 1830 s-a introdus viața de obște în toate mănăstirile și schiturile basarabene, iar în 1841 s-a tipărit o broșură cu titlul *Datorile călugărilor a unora către alții în viața lor de obște*, tradusă din rusește. Din nefericire, în câteva mănăstiri mai bogate au început să se așeze călugări ruși și ucraineni; unii din ei au fost numiți egumeni.

Starea materială a preoților era foarte bună. Printr-o dispoziție din anul 1829 s-a rînduit ca toate parohiile din Rusia care aveau un preot și un cîntăreț să primească un lot de 33 desiatine (1 desiatină = 1,10 ha). În Basarabia, multe biserici din satele de pe domeniul statului au fost înzestrate cu câte 99, 120, 198 și chiar cu 240 desiatine. În satele „boieresti“ doar puține biserici au primit pămînt. Printr-o lege din 1823

59. Cf. Nicolae Popovschi, *op. cit.*, p. 53.

60. Apud Visarion Puiu, *op. cit.*, passim.

se prevedea ca în locul preoților decedați să fie numiți fiii lor. Dacă erau minori, li se rezervau parohiile pînă la hirotonie, parohia avînd obligația întreținerii văduvelor și orfanilor de preoți (aceeași obligație o aveau și preoții străini, dacă erau numiți în parohii în care existau văduve sau orfani de preoți). În același an arhiepiscopul Dimitrie sfătua pe tinerii care urmau să intre în cler să ia în căsătorie numai fete „din tagma duhovnicească“. În felul acesta, clerul devenea o clasă distinctă, așa cum era de fapt în toată Rusia. Mai notăm că încă din timpul lui Gavriil, în 1818, se crease o „Epitropie pentru săracii din tagma duhovnicească a eparhiei“, care colecta bani pe seama orfanilor de preoți, diaconi și cîntăreți⁶¹.

Pe tărîmul vieții spirituale, menționăm că Dimitrie a dat numeroase dispoziții preoților să rostească predici și cateheze, în cadrul Sfîntei Liturghii⁶².

Mai consemnăm și faptul că sub țarul Nicolae I, în timpul căruia predomina curentul național rusesc, urmărindu-se și întărirea rolului Bisericii Ortodoxe în viața statului, s-au luat mai multe măsuri cu privire la rascolnici, numiți mai tîrziu „stăroobriați“, adică „vechi credincioși“, deci cei care s-au despărțit de Biserica Ortodoxă după cunoscuta reformă a patriarhului Nicon din secolul al XVII-lea. Unii dintre ei s-au așezat, în secolul al XVIII-lea, în teritoriile dintre Frut și Nistru (Hotin, Tighina, Cetatea Albă, dar mai ales în Ismail, către gurile Dunării, unde au întemeiat sate întregi), fiind cunoscuți sub numele de „lipoveni“. Ca atare, s-au luat măsuri împotriva lor și în Basarabia, sub Dimitrie, apoi sub urmașul său Irinarh. Alte măsuri s-au luat împotriva adepților sectei „molocanilor“, apărută tot în Rusia, din care unii s-au stabilit în Basarabia (de pildă, în 1833 unii din molocanii din Chișinău au fost expulzați în Transcaucazia).

Arhiepiscopul Dimitrie Sulima a trecut la cele veșnice la 4 august 1844, fiind înmormîntat în catedrala mitropolitană zidită de el. Deși de alt neam, a lucrat, totuși, pentru promovarea vieții bisericești din eparhie, fiind un vrednic urmaș al lui Gavriil Bănulescu. Este adevărat că și procesul de rusificare s-a accentuat⁶³.

61. Nicolae Popovschi, *op. cit.*, p. 42-52; Vezi câteva nume de renumite familii preoțești basarabene la p. 222, nota 2.

62. *Ibidem*, p. 52-57.

63. Despre Dimitrie vezi studiul arhimandritului Sebastian Vestri din RSIAB, V (1910), p. 1-97; Nicolae Popovschi, *op. cit.*, p. 99-109.

Al treilea cirmuitor al Bisericii basarabene a fost arhiepiscopul *Irinarh Popov* (1844—1858), fiu de preot din eparhia Kursk, magistrul în teologie de la Academia din Petersburg, fost episcop de Riga. Pentru Basarabia, a fost considerat reprezentantul tipic al regimului de centralism și de birocratism din viața bisericească din Rusia, instaurat de oberprocurorul N. A. Protasov (1836—1855), sub care s-au înființat o serie de instituții noi și s-a redus mult rolul Sinodului, care a devenit un simplu organ al autorității superioare de stat, un așezământ birocratic, care se ocupa numai de problemele administrative ale Bisericii și nicidecum de viața spirituală a clerului și a credincioșilor.

În timpul lui Irinarh s-a desăvârșit organizarea Bisericii din Basarabia după sistemul rusesc. Se pare că încă din timpul lui Dimitrie, preoții români au început să poarte reverenți cu croială specific rusească și cruci pectorale, așa cum au numai preoții ortodocși din Rusia, să folosească pe alocuri limba slavonă în slujbe. Numele multor preoți români au început să fie rusificate, încă din anii când se găseau în Seminar. Așa se face că în a doua jumătate a secolului, întilnim preoți români, cu nume ca Danilevschi, Lașcov, Florov, Cornovanov, Vlaicov, Stoicov, Popovschi și altele. Se urmărea și căsătoria absolvenților de Seminar cu fete rusoace și ucrainence, în vederea rusificării familiilor preoțești.

În timpul păstoririi lui Irinarh s-au luat măsuri pentru îmbunătățirea mijloacelor de existență a clerului, dar și pentru ridicarea nivelului său cultural. S-a interesat de seminar, solicitând ajutoare anuale din partea Sinodului. Între anii 1853—1857 a ridicat două clădiri pe seama școlii cu mijloace proprii și cu ajutoare din partea unor mănăstiri, în care au fost instalați aproximativ 175 de elevi bursieri (interni). Cursurile au rămas tot de șase ani, limba de predare fiind exclusiv rusa, iar profesorii recrutați numai dintre străini⁶⁴. Cu toate acestea, seminarul nu putea face față nevoilor, încât erau hirotoniți și acum mulți tineri fără pregătire corespunzătoare.

În „tipografia exarhicească“ au apărut prea puține cărți de slujbă în românește: *Penticostarul* (1853), *Triodul*, *Evan-*

ghelia (după ediția de Buda din 1812), *Psaltirea* (1857, *Tipicul* (1857, după ediția de la Iași din 1816). La acestea se adaugă și câteva cărți de învățătură: o ediție nouă din *Catihizisul creștinesc cel pre larg* (1854), un *Catihizis româno-rus* (1852) și noi ediții din *Bucovina româno-rusă* (1854, 1859), gramate pentru preoți și cîntăreți etc.⁶⁵.

În schimb, se remarcă o activitate constructivă deosebită. Constatînd starea de degradare a multor lăcașuri de închinare, Irinarh a decis închiderea lor și construirea altora, din piatră. În 1858, la sfîrșitul păstoririi lui, erau în eparhie 865 de biserici de mir, dintre care 314 din piatră și 551 din lemn, la care se adaugă 38 de paraclise și 34 de biserici în cele 21 de mănăstiri de atunci⁶⁶. De pildă, s-au ridicat biserici noi la mănăstirile Coșilauca (de stareța Eupraxia Costin), Călărășauca (de generalul Nicolae Cerchez și soția sa Ana), Hirjauca (devenită „mănăstire arhiepiscopală“, cum a rămas pînă în 1918), Răciula, Suruceni, Tabăra, Țigănești, Ismail și altele.

Arhiepiscopul Irinarh s-a retras din scaun în martie 1858. Mai tîrziu Sinodul Bisericii Ruse l-a numit arhiepiscop de Camenetz-Podolsk, apoi de Riazan, unde a și murit în anul 1877⁶⁷.

Cîțiva oameni de cultură. În încheierea acestui prim capitol din istoria Basarabiei cotoprite, trebuie să reținem și numele unor cărturari români de aici, care prin activitatea lor au contribuit la promovarea culturii românești, la menținerea conștiinței naționale românești. Notăm în primul rînd cîțiva cărturari care au activat în Basarabia. *Iacob Hincu*, al cărui nume l-am mai pomenit, era fiu de protopop din Ovidiopol, de dincolo de Nistru (n. 1800), cu studii la Seminarile din Ecaterineslav și Chișinău, apoi la Petersburg (studii de Pedagogie), profesor la Seminarul din Chișinău, apoi la Universitatea din Petersburg, unde a predat Limba română. Acolo a tipărit, în 1840, două cărți, în rusește, în tipografia Academiei imperiale de științe. Prima era o crestomație, intitulată *Adunare de scrieri și traduceri în proză și versuri pentru exerciții în limba valaho-moldovenească*, cu reproduceri din Descrierea Moldovei a lui Dimitrie Cantemir, lucrările istorice ale lui Aaron Florian, din versurile unor poeți români de atunci. A doua se intitula *Schița regulilor gramaticii valaho-*

65. Ștefan Ciobanu, *Cultura românească în Basarabia*, p. 68-69; Al. David, *op. cit.*, și Paul Mihailovici, *Tipărituri românești*, sub voce.

66. Cf. Nicolae Popovschi, *op. cit.*, p. 53-54.

67. Despre el a scris Iosif Parhomovici în RSIAB, vol. VI, 1911, p. 1-9; un alt studiu la p. 94-106; Nicolae Popovschi, *op. cit.*, p. 39-40.

64. Ni se pare semnificativ faptul că în 1845 cînd mitropolitul Nifon al Ungrovlahiei a trimis șapte tineri munteni ca să facă studii la Seminarile și Academile duhovnicești din Rusia, au fost ținuți doi ani la Seminarul din Chișinău, pentru a-și însuși limba rusă (!). Cf. Gheorghe I. Moisescu, *Bursieri români la școlile teologice din Rusia, 1845—1856*, în BOR, LXIII (1945), nr. 11-12, p. 729-736.

moldovene, cu peste 600 de pagini, în prefața căreia sublinia originea latină a limbii noastre, precum și unitatea de neam a românilor de pretutindeni, pe care îi numește „fiii dacilor“. O *Gramatică valaho-moldoveană prescurtată* va tipări în 1847⁶⁸.

Constantin Stamati (1786—1869), deși a trăit la Chișinău, a publicat volume de versuri la Iași și a colaborat la periodicele de aici. Fiul său, *Constantin Stamati-Ciurea* (1828—1898), după ce a lucrat în diplomația rusă, a trăit la moșia sa din Caracușeni-Hotin, a scris poezii, povestiri, romane, comedii, drame, majoritatea publicate în tipografia eparhială din Cernăuți, cu sprijinul mitropolitului Silvestru Moraru-Andrievici.

Alexandru Hijdeu (1811—1874), tatăl lui Bogdan Petriceicu Hasdeu, a scris poezii, povestiri, lucrări istorice, majoritatea în rusește, dar cu conștiința apartenenței la cultura românească. În 1866 a fost ales — împreună cu Constantin Stamati — membru al Societății Literare Române (viitoarea Academie Română), dar amândoi au fost împiedicați de autoritățile rusești să plece la București.

Reține și numele tânărului cărturar *Ion Sirbu* (1830—1868), originar din Ignăței-Orhei, ctitorul bisericii din Măscăuți, în care este înmormântat; a tipărit, la Chișinău, un volum de *Fabule în limba moldovenească* (1852), majoritatea traduse după Krilov și un altul intitulat *Alcătuiri* (1852), cu traduceri și lucrări originale.

Alți oameni de cultură din Basarabia au fost nevoiți să se refugieze în dreapta Prutului: *Alexandru Donici* (1806—1865) din Bezin, azi Donici-Orhei, *Alecu Russo* (1819—1859), născut în Strășeni-Lăpușna, istoricul, filosoful, ziaristul *Bogdan Petriceicu Hasdeu* (1838—1907), născut în Cristinești-Hotin, care a ajuns profesor la Universitatea din București, director al Arhivelor Statului și membru al Academiei Române⁶⁹.

Cunoscutul protopsalt și compozitor, arhimandritul *Ghelasie Basarabeanul* (c. 1790—1851), se pare că și-a părăsit locurile natale îndată după 1812; a fost profesor de Psaltichie la Seminarul din Curtea de Argeș⁷⁰.

68. Ștefan Ciobanu, *Cultura românească în Basarabia*, p. 109-119.

69. Vezi despre acești cărturari, între altele, lucrarea lui Petre V. Haneș, *Scriitori basarabeni, 1850—1940*, București, 1942, 500 p.

70. Nestor Vornicescu, *Trei manuscrise muzicale vechi*, în MO, XXIV (1972), nr. 11-12, p. 962-965; B. Sandu, *Ghelasie arhimandritul și opera sa muzicală*, în MO, XXXI (1979), nr. 7-9, p. 618-619 și XXXII, (1980), nr. 3-6, p. 507-508.

Tot basarabean era și ieromonahul *Anania Melega*, autor de lucrări originale și traduceri din limba rusă, profesor la Seminariile din Rîmnicu Vilcea și Curtea de Argeș, preot în București și confesor militar⁷¹.

Mitropolitul *Iosif Naniescu* al Moldovei (1820—1902), era fiu de preot din Răzălăi-Soroca. Rămas orfan de mic, a trecut Prutul, cu un unchi, ieromonahul Teofilact, a fost călugărit și hirotonit de tânăr la Buzău, unde a urmat cursurile Seminarului, continuînd la Colegiul Sfintul Sava din București. A fost egumen la mănăstirile Morunglavu-Vilcea, Găiseni-Dîmbovița și Sărindar din București, profesor de Religie în București, arhieru (1872), episcop la Argeș (1873—1875) și mitropolit al Moldovei (1875—1902)⁷².

71. Pr. Vasile Pocitan, *Ieromonahul Anania Melega*, în BOR, XLVII (1929), nr. 1, p. 1166-1181.

72. Dintre lucrările care i-au fost consacrate notăm doar citeva: Vasile Vasilache, *Iosif Naniescu, strălucit mitropolit al Moldovei*, Mănăstirea Neamț, 1940, XVI + 240 p.; Constantin C. Angelescu, *Contribuții la biografia mitropolitului Iosif Naniescu*, în MMS, LVIII (1982), nr. 1-2, p. 53-68; Pr. Iustin Gașpar, *Bibliografia mitropolitului Iosif Naniescu*, în MMS, LVIII (1982), nr. 3-4, p. 356-361.

V. BISERICA DIN BASARABIA ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA

O scurtă caracterizare a epocii. Între anii 1853—1856 a avut loc „războiul Crimeii“, între Rusia de o parte, Turcia, Anglia, Franța, Austria și regatul Sardiniei, de alta, pierdut de Rusia, încheiat cu pacea de la Paris, din martie 1856. După acest război s-a inaugurat o etapă nouă în istoria statului rus, epoca „marilor reforme“ sociale și politice ale țarului Alexandru II (1855—1881). În 1861, de pildă, a avut loc o reformă agrară, cu abolirea iobăgiei, peste doi ani o reformă a învățământului superior, prin care se prevedea autonomia universitară, după un an o reformă a zemstvelor (organe de administrație locală). Spiritul înnoitor de care era pătrunsă întreaga societate rusă cerea, în mod inevitabil, schimbări și în viața Bisericii, asupra și ea de regimul țarist. Masa țăranilor eliberați de sub asupra nobilimii, avea nevoie de noi conducători și aceștia nu puteau fi decât preoții, chemați să îndeplinească un rol însemnat în viața statului. Ne fiind însă pregătiți pentru o asemenea chemare, problema bisericească în noua perioadă începe să preocupe nu numai forurile ecleziastice, ci și pe cele civile.

Anul 1881 inaugurează o nouă etapă în istoria Rusiei țariste. Fiind asasinat atunci țarul Alexandru II, i-a urmat fiul său Alexandru III (1881—1894). Ajutat de oberprocurorul Constantin Pobiedonostev (1880—1905), membru în Consiliul de Miniștri, care a fost, de fapt, conducătorul întregii politici interne din această perioadă, a inaugurat o politică autocrată de reprimare a oricăror mișcări cu caracter național și social. Pobiedonostev este considerat ca un adevărat creator al sistemului politic impus după 1881, împotriva și se

orice prefaceri radicale în viața statului rus. Adept convins al slavofilismului și al ideilor marelui gânditor Alexei Homiacov, el preconiza ca Biserica să-și aibă locul ei bine determinat în viața statului, încredințându-i îndrumarea religios-morală a tuturor locuitorilor. Dorea un cler vrednic, cu o stare materială corespunzătoare și cu o bună pregătire intelectuală. Datorită lui s-au înființat așezăminte noi cu caracter spiritual și de binefacere, precum și multe parohii noi, s-au revizuit regulamentele școlilor duhovnicești, s-au ridicat biserici noi, au apărut noi publicații bisericești, prin reorganizarea tipografiilor sinodale din Petersburg și Moscova. Cea mai de seamă operă săvârșită de el a fost însă așezarea învățământului primar pe baze noi, bisericești, și organizarea lui în deplin acord cu Biserica. Toate acestea au dus la consolidarea Ortodoxiei și a rolului ei în viața Rusiei țariste⁷³.

Înainte de a prezenta principalele reforme bisericești din Rusia — care au avut urmări și pentru Arhiepiscopio Chișinăului —, notăm numele arhiepiscopilor ruși numiți de Sinodul din Petersburg la cîrma ei: *Antonie Șocotov* (1858—1871), care a păstorit pînă la moarte; *Pavel Lebedev* (1871—1882), fost episcop-vicar la Petersburg, iar după plecarea din Basarabia exarh al Gruziei, apoi arhiepiscop al Cazanului; *Serghe Liapidevski* (1882—1891), venit de la Cazan, mai tîrziu mitropolit al Chersonesului și Odesei, iar după scurt timp mitropolit al Moscovei; *Isaachie Polojenski* (1891—1892), cu titlul de episcop, venit de la Tomsk, mai tîrziu numit la Astrahar; *Neofit Nevodcicov* (1892—1898), fost secretar personal al cunoscutului diplomat și gânditor român Alexandru Scarlat Sturdza, care a trăit în Rusia, profesor la Seminarul din Chișinău, apoi preot și profesor la Odesa, episcop de Turchestan și Tașkent. La Chișinău s-a manifestat ca naționalist rus; în 1898 s-a retras din scaun, stabilindu-se la Ismail, unde a și murit. A fost urmat de *Iacov Piatnițchi* (1898—1904), cu titlul de episcop, mai tîrziu arhiepiscop de Iaroslav, Simbirsk și mitropolit al Cazanului. Toți erau oameni de carte, magistri sau candidați în teologie, cei mai mulți de la Academia din Kiev.

Sub Antonie s-au inițiat primele reforme bisericești. Ele au fost continuate de Pavel Lebedev, considerat cel mai de seamă ierarh rus din Basarabia, reprezentant tipic al naționalismului rusesc. Și-a dobîndit o tristă celebritate în persecutarea a tot ce era românesc. A urmărit în permanență întărirea birocratismului și transformarea preoților în slujitori

73. Nicolae Popovschi, *op. cit.*, p. 123-134 și 231-240.

devotați ai statului rus. A lucrat — poate mai mult decât alții — în problema rusificării Basarabiei. În 1871 limba română a fost suprimată oficial în cele câteva școli în care se mai menținea. Cea mai gravă învinuire ce i se poate aduce este aceea că a dat dispoziții să se strângă din mânăstiri toate cărțile românești, care au fost apoi arse. Unii istorici justifică această măsură prin refuzul mânăstirilor respective de-a accepta introducerea limbii slavone la slujbe, în locul celei românești, așa cum ceruse arhiepiscopul. Indiferent care ar fi explicația, măsura lui nu poate fi decât condamnată.

Mulți preoți români au fost trimiși în diferite eparhii din Rusia, iar în locul lor numiți preoți ruși sau ucraineni, care slujeau în slavonește, încât mulți credincioși români se îndepărtau de Biserică și datorită acestor schimbări⁷⁴.

În 1868, pe lângă Arhiepiscopia Chișinăului s-a creat și un post de arhiepiscop-vicar cu titlul „de Akerman”, dar cu sediul în Chișinău, care a dăinuit pînă în 1918 (cu excepția perioadei octombrie 1873—octombrie 1882, cînd Pavel Lebedev nu și-a luat vicar). În acest post au fost numiți ierarhi ruși sau ucraineni: Petru Troițki (1868—1873), Augustin Galianițki (1882—1887), Arcadie Filonov (1887—1907), Nicodim Crotecov (1907—1911) și Gavriil Cepur (1911—1918)⁷⁵.

O revenire parțială la țara-mamă. Trebuie reținut și faptul că prin tratatul de pace de la Paris din martie 1856 — încheiat în urma „războiului Crimeii” — s-a impus retrocedarea către Moldova a județelor Cahul, Bolgrad și Ismail, din sudul Basarabiei. Pentru populația ortodoxă de aici — români, ucraineni, ruși, bulgari, greci, găgăuzi — s-a înființat un „Consistoriu duhovnicesc” la 10 februarie 1857, cu reședința la Ismail. A fost condus succesiv de arhiepiscopul Filaret Scriban (pînă la 1 mai 1857), rectorul Seminarului de la Socola-Iași, cu studii la Academia duhovnicească din Kiev, arhimandritul Teoctist Scriban (1 mai 1857—23 noiembrie 1863), cu studii la aceeași Academie și arhimandritul Veniamin Arhipescu (1863—1864). La 17 noiembrie 1864, printr-un decret semnat de domnitorul Alexandru Ioan Cuza, se înființează o Episcopie a Dunării de Jos, cu sediul tot la Ismail, cu jurisdicție peste județele Covurlui (luat de la eparhia Hușilor), Ismail, Bolgrad și Brăila (luat de la eparhia Buzăului). În schimb, județul Cahul a fost anexat la Episcopia Hușilor. S-a procedat la o ase-

74. O caracterizare a păstoririi sale în *Ibidem*, p. 224-230.

75. Cf. Arhim. Visarion Puiu, *Vicarii eparhiali din Basarabia*, în RSIAB, XII (1920), p. 10-11.

menea organizare administrativ-teritorială, cu județe din trei „țări” românești, pentru consolidarea unității românești la Dunărea de Jos. Ca locțiitor de episcop a fost numit învățatul arhiepiscop Melchisedec Ștefănescu (1823—1892), magistrul în teologie de la Academia duhovnicească din Kiev, autorul unor manuale pentru seminariile teologice și lucrări istorice (*Cronica Hușilor, Cronica Romanului și a Episcopiei, Lipovenismul adică schismaticii sau rascolnicii și ereticii rusești, Papismul și starea actuală a Bisericii ortodoxe din România, Biserica Ortodoxă în luptă cu protestantismul și în special cu calvinismul ș.a.*), membru activ al Academiei Române. La 10 mai 1865, Melchisedec a fost numit episcop eparhial, tot printr-un decret semnat de Alexandru Ioan Cuza. În cei 14 ani de activitate la Ismail, a organizat noua eparhie, a creat parohii noi, a cumpărat câteva case în care și-a stabilit reședința și birourile, a înființat un Seminar teologic cu patru clase, cu limba de predare română, încă din 1864, pentru pregătirea viitorilor preoți ai eparhiei.

În 1878 însă, Congresul de pace de la Berlin, deschis în urma războiului ruso-româno-turc din 1877—1878, la stăruințele Rusiei a hotărît ca județele din sudul Basarabiei să fie reanexate la Rusia, un act abuziv de care s-a făcut din nou vinovată țara vecină față de România, care îi acordase asistență militară în cursul războiului respectiv. Erau atunci în sudul Basarabiei 118 (după alte statistici 127) biserici, cu 143 de preoți. Eparhia Dunării de Jos și-a continuat însă existența, cu sediul la Galați, unde a rămas pînă azi, primind, în schimb județele Tulcea și Constanța; în anul următor Melchisedec a fost ales episcop la Roman, unde a păstorit pînă la moarte⁷⁶.

În cele trei județe realipite la Rusia s-au reintrodus de îndată toate instituțiile de stat și bisericesti din restul guberniei Basarabia. La recomandarea arhiepiscopului Pavel Lebedev, preoții români — dar chiar cei străini — care studiaseră în Seminariile din Ismail, Huși și Socola-Iași în perioada 1864—1878 au fost menținuți în parohiile lor, dar cu obligația de a învăța limba rusă în decurs de doi ani. Pentru predarea Religiei în școlile parohiale din județele amintite — în limba rusă, firește —, au fost numite absolvente ale școlii eparhiale rusești din Chișinău. Seminarul din Ismail a fost mutat la Galați⁷⁷.

76. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. II, ed. I, București, 1981, p. 168-175 și 178-179

77. Nicolae Popovschii, *op. cit.*, p. 213-217.

Cîteva tineri din Ismail au rămas în vechea Românie. Notăm între ei pe compozitorul și dirijorul *Gavriil Musicescu* (1847—1903), trimis de episcopul Melchisedec Ștefănescu, pe cînd activa ca episcop al Dunării de Jos, la Conservatorul din Petersburg, pentru studii. A fost profesor la Seminarul din Ismail, apoi la Conservatorul din Iași și dirijor al corului catedralei mitropolitane de aici⁷⁸.

Cunoscînd aceste probleme de ordin administrativ-organizatoric, vom consemna cîteva din marile schimbări care au survenit în viața eparhiei basarabene în ultimele patru decenii ale secolului al XIX-lea.

Preoțimea de mir. Întrucît se urmărea ca de-acum înainte parohiile să devină un factor activ în viața Bisericii, în 1867 s-a dat o lege privind înlăturarea sistemului de numire în parohii a descendenților unui preot decedat sau reținerea parohiei pînă la majoratul acestora; s-au anulat, de asemenea, îndatorirea ce revenea preoților în funcțiune de a da o parte din venituri pentru descendenții altora. De acum înainte, episcopul avea dreptul la numire într-o parohie a candidatului pe care-l considera cel mai pregătit. Printr-o altă lege, din 1869, se prevedea că fiii preoților, diaconilor și cîntăreților nu mai aparțineau „tagmei duhovnicești“ și ca atare erau liberi să-și aleagă orice profesiune, nemaifiind scutiți de dări sau de serviciul militar. În felul acesta, preoțimea inceta să mai fie o clasă aparte, inaccesibilă pentru elemente din alte pături sociale (totuși, la primirea în școlile duhovnicești erau preferați fiii de clerici). Tot atunci s-au luat măsuri pentru anexarea unor parohii mici la altele mai mari; la fiecare parohie era fixat un preot și un cîntăreț, la cele mai mari un preot, cu titlul de paroh și alți preoți ca ajutători, și cîte un cîntăreț, pentru fiecare din preoți; orice parohie putea să aibă și un diacon.

În 1873 s-au pus în aplicare măsurile cu privire la împărțirea parohiilor. Existau acum 30 de blagocini, cu 433 de preoți parohi (nastoiateli), 169 de preoți ajutători și 144 de preoți supranumerari (32 au fost puși în retragere), la care se adăugau 596 diaconi și cîntăreți titulari sau suplinitori, 1025

78. Viorel Cosma, *Muzicieni români, Compozitori și muzicologi*, București, 1970, p. 321-323 (cu bibliografie).

Tot din Ismail erau și cunoscuții eroi din primul război mondial și oameni politici, generalii *Alexandru Averescu* (1859—1938) și *Artur Văitoianu* (1864—1957).

de cîntăreți supranumerari (alți 285 puși în retragere). Tot acum s-a reglementat și problema folosirii loturilor parohiale⁷⁹.

În ultimele trei decenii ale secolului al XIX-lea s-a introdus, în cîteva parohii, salarizarea clerului, fie de stat, fie de parohieni (în 1880 erau 90 din ultima categorie). Salariile variau între 300 și 600 de ruble pe an. La începutul secolului nostru, 186 de clerici primeau salarii de la stat. Dar pentru cei mai mulți preoți principalul mijloc de existență a rămas tot pămîntul. Aproape toate parohiile aveau sesii parohiale întinse: 33, 66, 99 și chiar 120 de desiatine; doar 19 biserici, lîngă Dunăre, nu aveau pămînt. Încă din 1858 clericii primiseră dreptul de a folosi pășunile, pentru vitele lor, în mod gratuit.

Și-a continuat activitatea „Epitropia pentru săracii din tagma duhovnicească a eparhiei Chișinăului“, înființată sub Gavriil. În 1869 se înființează filiale, sub numele de „consiliu epitropesc“, în fiecare protopopiat, care se ocupau cu acordarea de ajutoare pentru văduve și orfani din cler. Începînd cu anul 1878 Epitropia primea o subvenție anuală din veniturile averilor mănăstirilor închinat din Basarabia, din care erau întreținuți cîte 180 de orfani în școlile bisericesti. În 1880 s-a înființat o „Casă emeritală“, al cărei scop era să acorde pensii clericilor (inclusiv cîntăreți) ieșiți din serviciu, precum și văduvelor și orfanilor lor; se întreținea din cotizațiile plătite de toți clericii, ca și din alte surse de venituri. În 1904 ia ființă o „Societate de ajutor reciproc pentru văduve și orfani din tagma bisericască“ (în caz de invaliditate, deces și chiar de caterisire). În același an se mai înființează și „Casa de împrumuturi“ a clerului. Toate acestea au făcut ca preoții și cîntăreții eparhiei să aibă o situație materială corespunzătoare, care să le permită și desfășurarea unei lucrări misionare pe măsura cerințelor timpului⁸⁰.

Datorită acestei stări materiale satisfăcătoare, în toată jumătatea a doua a veacului trecut s-au construit și reparat numeroase biserici de mir. De pildă, numai sub arhiepiscopul Antonie s-au ridicat din temelie ori s-au refăcut circa 300 de biserici. Situația a continuat și sub urmașii săi, încît în 1903 eparhia avea 1072 de biserici, din care 795 din piatră, 254 din lemn și 23 din cărămidă. Erau și unele biserici monumentale, influențate de arhitectura bizantino-rusă, ca biserica Sfîntul Gheorghe din Donici, altele, mai ales în mediul rural,

79. Nicolae Popovschi, *op. cit.*, p. 144-156.

80. *Ibidem*, p. 254-266.

au urmat stilul tradițional, specific moldovenesc. Tot în lumea satelor a continuat să se dezvolte o artă populară bisericească, urmînd și ea vechi tradiții locale, cu troițe de lemn sau de piatră frumos împodobite (ca la Sănătăuca și Jeloboca), cruci de morminte, icoane pe lemn și altele.

Tot în perioada de care ne ocupăm, Biserica din Basarabia a desfășurat o apreciabilă acțiune de asistență socială, prin așa numitele „frății” sau „frățime”, asociații care veneau în sprijinul celor săraci. Prima „frățime” a fost cea din Chișinău, cu numele „Alexandru Nevschi” (1866), cu un azil pentru săraci și bolnavi, continuînd cu altele în Chișinău, Tighina, Tamur (Cetatea Albă) și altele. După 1864 se înființează în multe parohii așa numitele „epitropii”, tot cu scop caritativ⁸¹.

O schimbare în viața preoțimii basarabene au adus *Congreșele eparhiale* anuale, inițiate în 1868, continuînd pînă în 1916 inclusiv (doar în trei ani se pare că nu s-au întrunit). Au fost deosebit de active mai ales sub arhiepiscopul Pavel Lebedev. De fapt, arhiepiscopii erau conducătorii și supraveghetorii acestor congrese; nici o hotărîre nu putea fi pusă în aplicare fără aprobarea lor, iar de multe ori hotărîrile preoților erau fie moderate de aceștia fie chiar respinse. Neexistînd reglementări precise cu privire la modul de convocare și funcționare, de multe ori alegerea delegaților era impusă de arhiepiscop (uneori erau chemați numai blagocinii), sau prezentau preoțimii problemele care le considerau ei necesare spre a fi discutate. De regulă, congresele luau hotărîri cu privire la bunul mers al școlilor eparhiale, dar și în legătură cu starea materială a preoțimii, cu fabrica de luminări (înființată în 1871, o importantă sursă de venituri) și altele. Tot din 1868 s-au inaugurat și „congresele județene” ale blagocinilor, la care participau blagocinii respectivi și cîțiva delegați ai preoților din cercurile protopopești. La centrul eparhial funcționa un „comitet eparhial”, care prezenta ierarhului hotărîrile congreselor. Partea negativă a acestor congrese consta în faptul că la ele participau numai preoții, fiind excluși diaconii și cîntăreții, ca să nu mai vorbim de mireni. În felul acesta, prin înlăturarea totală a elementului mirean de la conducerea Bisericii, preoții se considerau singurii reprezentanți ai ei, și exponenți ai intereselor lor și ale păstoritorilor. Un ultim aspect care trebuia subliniat în legătură cu aceste Congrese: de regulă erau conduse de clerici ruși, cu studii superioare, dar în ultimele două decenii ale secolului al XIX-lea conducerea lor

81. *Ibidem*, p. 288-289.

a fost încredințată ani în șir unor preoți moldoveni de prestigiu, care apar, însă, cu nume rusificate: Nicolae Vlaicov și Ioan Cornovanov⁸².

Trebuie menționată aci și activitatea predicatorială și catehetică, desfășurată de clerul din Basarabia. Mulți ierarhi — dar mai ales Pavel Lebedev — au îndrumat și supravegheat îndeaproape această latură din activitatea preoțimii. Din timpul lui Pavel se înființează primele biblioteci parohiale și protopopești.

În afară de aceasta, o parte a clerului a fost îndrumată spre o lucrare strict „misionară”, pentru combaterea unor învățături greșite. Arătăm mai sus că în multe localități din Basarabia s-au stabilit „vechi credincioși” veniți din Rusia (rascolnici sau lipoveni). În perioada marilor reforme din Rusia, autoritățile au manifestat mai multă toleranță față de ei. S-au mai stabilit în Basarabia și adepții a două secte: hliștii și molocanii. Pentru combaterea tuturor acestora, în 1892 s-a creat un „Consiliu misionar eparhial”, care avea menirea să stimuleze și coordoneze activitatea misionară din cuprinsul Arhiepiscopiei. Între 1 și 7 iulie 1893 s-a întrunit primul Congres misionar eparhial la Chișinău, sub conducerea arhiepiscopului-vicar Arcadie, apoi altele, în anii următori, în care se dezbăteau probleme legate de activitatea misionară printre neortodocși. S-au creat două posturi de misionari, eparhia fiind împărțită în două regiuni misionare, de nord (condusă de preotul Iacob Saharov) și de sud (condusă de preotul Teodosie Volovei). Inițial s-au avut în vedere mai mult parohiile în care trăiau lipoveni, dar în 1899 se crează al treilea post de misionar, — încredințat ieromonahului Dimitrie Verbițchi din mănăstirea Noului Neamț —, care se ocupa de sectele apărute sporadic în Basarabia. În localitățile contaminate cu diferite rătăciri religioase, se organizează slujbe în sobor, conferințe și convorbiri publice, cu rezultate satisfăcătoare.

La 22 decembrie 1899 se înființează „Frăția Nașterea lui Hristos”, pe lângă catedrala arhiepiscopală din Chișinău. Această asociație urmărea să promoveze o bună educație religio-morală în popor, dar să și anihileze acțiunile rascolnicilor și ale sectarilor. Și în cadrul acesteia se organizau conferințe și alte manifestări religioase în diferite ținuturi și sate. Atît Frăția, cît și Comitetul misionar s-au bucurat de sprijinul arhie-

82. *Ibidem*, p. 245-250.

piscopului Neofit, care fusese un încercat misionar în Turchestan ⁸³.

Scolile. Pregătirea clerului a fost mereu în atenția autorităților bisericești. Seminarul din Chișinău, în care erau primiți absolvenții ai școlilor parohiale, și-a continuat activitatea, — avînd tot șase clase — cu profesori ruși și ucraineni și cu limba de predare rusă. În 1867 a intrat în vigoare un nou Regulament pentru seminariile teologice din Rusia, urmînd să fie pus în aplicare treptat, în decurs de cinci ani. S-a întocmit și o nouă programă analitică, accentul punîndu-se pe studiile teologice, pe limbile clasice (20 de ore de greacă și 15 de latină), muzică și chiar pictură; limba română — vorbită de marea majoritate a elevilor — nu figura nici acum în programă. În 1868 se înființează biblioteca Seminarului.

În 1884 s-a pus în aplicare un nou Regulament pentru seminariile teologice rusești. De data aceasta, ierarhii locului au primit drepturi depline în conducerea și organizarea seminariilor din eparhiile lor, inclusiv dreptul de a numi pe rector și profesori. Accentul se punea tot pe studiile teologice și limbile clasice; obiecte de cultură generală erau foarte puține, doar în primele patru clase. Se înființează acum și un post de preot al capelei seminarului (duhovnic), cu un program strict de rugăciune și practică liturgică.

Cîteva date statistice ne vor oferi o imagine asupra pregătirii clerului în Basarabia. Astfel, în 1869 erau abia 162 de preoți cu studii seminariale; în 1882, 9 aveau studii academice, 521 studii la seminariile rusești (mai ales din Chișinău), 126 erau absolvenți ai seminariilor românești din Huși și Ismail, alți 128 cu pregătire incompletă (școli spirituale sau cîteva clase de seminar). În 1903 situația era mai bună: din 1008 preoți, 3 protopopi și 10 preoți aveau studii academice, 15 protopopi și 805 preoți erau absolvenți de seminar, 74 cu seminariile românești, 9 cu școala normală, iar 92 cu studii seminariale incomplete ⁸⁴.

S-au înregistrat cazuri de seminariști eliminați pentru sentimentele lor românești. Elevul Petre Bragă din Ulmu-Lăpușna, a fost deportat în Siberia, împreună cu tatăl său, cîntăreț bisericesc, pentru că au difuzat cărți românești ⁸⁵.

Cei mai buni absolvenți ai Seminarului își continuau studiile la Academii duhovnicești din Kiev și Moscova, unii chiar

83. *Ibidem*, p. 330-338; Antim Nica, *Aspecte misionare*, p. 21-22.

84. Nicolae Popovschi, *op. cit.*, p. 190-193 și 314-320.

85. Rev. VB, X (1941), nr. 1, p. 16.

la anumite universități din Rusia (de regulă la Iuriev—Dorpat). Sub Pavel Lebedev s-au luat măsuri pentru o mai bună pregătire a cîntăreților; între altele, au fost supuși la un examen și cei găsiți necorespunzători au fost înlăturați din slujbă. Dar trebuie notat și faptul că sub același arhiepiscop *toți cîntăreții au fost obligați să dea un examen special de limba rusă*. La îndemnul arhiepiscopului Pavel, Congresul din 1873 a obligat pe preoți să învețe pe copii limba rusă, fie acasă, fie în școlile mănăstirești, fie prin cursuri speciale pe lângă protopopiat, un nou mijloc de rusificare. S-a pus mereu, în Congresele preoțești, problema înființării unei „clase de cîntăreți“, dar fără rezultat.

Sub raport școlar, în „epoca marilor reforme“, și anume în anul 1858, Sinodul a decis ca preoții să înființeze școli primare parohiale, ei fiind îndatorați să predea Religia și să supravegheze viața religioasă-morală din aceste școli. Ca urmare a acestei decizii, în 1861 arhiepiscopul Antonie a obligat preoțimea parohială să deschidă școli și în parohiile basarabene. S-au înființat aproximativ 400 de asemenea școli, dar în anii următori ele au trecut sub conducerea „Direcției școalelor“ din gubernia Basarabiei, deci au fost etatizate (în 1884 mai erau abia 25). Desigur, cursurile se făceau în toate numai în limba rusă.

În 1884, deci în timpul oberprocurorului Pobiedonostev, a luat ființă un nou tip de școală primară, numită „bisericească-parohială“ (gramotî), în spirit ortodox și național-rus, urmărind „regenerarea sufletească și desăvîrșirea morală a poporului“. Supravegherea acestor școli a fost încredințată preoților, care au fost îndatorați să predea și Religia. S-au pus la dispoziția Sinodului sume enorme pentru aceste școli. Cursurile durau fie doi ani, fie patru. Aproape jumătate din numărul de ore era fixat pentru Religie, limba bisericească slavonă și cîntări bisericești. Preoții și diaconii funcționau și ca învățători, după cum puteau fi numiți și învățători sau învățătoare cu diplomă, dar cu acordul chiriarhului. În Basarabia lucrurile au mers destul de încet, în pofida hotărîrilor congreselor și a dispozițiilor arhiepiscopilor. În 1894 s-a pus, pentru prima dată, în Congres problema *predării în românește*. În Chișinău se organizau vara cursuri pedagogice pentru învățători. La începutul secolului nostru (1903), erau în eparhie aproape 600 de școli îndrumate de Biserică, în mediul urban, dar mai ales în cel rural ⁸⁶.

86. Nicolae Popovschi, *op. cit.*, p. 290-306.

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea se înființează câteva școli pe lângă mănăstiri (inclusiv în cele de călugărițe). În 1878, de pildă, existau 15 școli mănăstirești, din care 6 centrale, absolvenții lor având dreptul să se înscrie în învățământul secundar (Curchi, Hirjauca, Dobrușa, Hirova, Răciula și Coșilauca, ultimele 3 fiind de fete), și 9 elementare (Călărășauca, Frumoasa, Hirbovăț, Hîncu, Japca, Saharna, Suruceni, Tabăra, Vărzărești), cu un număr de 300 de elevi. Pe lângă școlile centrale funcționau și orfeline, cu copii între 6 și 10 ani; celelalte erau frecventate de copii de preoți și de răzeși din satele vecine sau de „frați“ din mănăstire. De regulă, aveau ca învățători tineri absolvenți ai Seminarului din Chișinău. În 1894 toate școlile mănăstirești au fost transformate în școli bisericesti-parohiale⁸⁷.

Din 1869 se înființează în multe parohii așa numitele „școli duminicale“, practic niște ore de catehizare și cântări bisericesti, îndrumate de preoți, la care participau bărbați și femei, tineri și vîrstnici.

Și-a continuat activitatea „Școala spirituală“ de băieți din Chișinău, de nivel mediu, întreținută de preoțime. În 1869 s-a înființat a doua „Școală spirituală“ la Bălți, pentru elevii din județele din nordul Basarabiei, mutată în 1875 la Edineț, într-un local anume construit atunci. În 1878 s-au deschis internate pe lângă ambele școli spirituale.

Între anii 1864—1869 a funcționat în Chișinău și o „școală pentru fete din tagma duhovnicească“, în care au fost primite și fete din alte pături sociale, care își plăteau, însă, întreținerea. La început avea trei clase. În 1872 a fost reorganizată ca „școală eparhială de fete“ cu șase clase (în 1880—1882 s-a construit o clădire nouă, cu internat, în care puteau fi primite 450-500 de eleve).

În 1887, pe lângă școala de fete s-a înființat o „școală de aplicație“ pentru elevele care voiau să devină învățătoare. În 1893 s-a deschis o nouă școală spirituală, la Ismail. Se înțelege că în toate aceste școli cursurile erau predate în limba rusă. Materiile de studiu erau cele obișnuite într-un gimnaziu (liceu)⁸⁸.

Tipografia duhovnicească a continuat să imprime cărți de slujbă și de învățătură în românește. Astfel, sub Antonie Șocotov s-au tipărit: *Liturghierul* (1859 și 1860), *Trebnicul*

(1859), *Acatistul Sfintului Nicolae* (1860), *Antologhionul* (1861), *Octoiul* (1862), după o ediție de la Blaj, *Triodul* (1862), *Ceaslovul* (1862 și 1867), *Acatistul Născătoarei de Dumnezeu* (1869). Se introduc însă și noi slujbe, specifice Bisericilor slave, ca: *Slujba cuvioșilor Antonie și Teodosie de la Kiev* (1861), *Slujba preacuvioșilor Chiril și Metodie* (1865)⁸⁹.

Tot în cursul păstoririi lui Antonie s-au tipărit câteva cărți de învățătură, cea mai importantă fiind *Chiriacodromionul*, lui Nichifor Theochis, după o ediție mai veche, revăzută de protopopul Nicolae Danilevski și preotul Grigorie Galin. S-a tipărit în 605 exemplare, desigur ținind seama de numărul preților români. În 1864 s-a tipărit cartea intitulată *Învățături scurte* (184 p.), a protopopului Rodion Putiatin, în traducerea preotului Ioan Neaga. Peste doi ani a apărut un Catehism mai dezvoltat (425 p.) al protopopului Ivan Scvorțev din Kiev, sub titlul *Învățături catehizicești*, în traducerea preotului Nicolae Danilevski, devenit egumenul Natanail de la mănăstirea Hirbovăț. În legătură cu această lucrare, merită să fie reținut un amănunt semnificativ și anume propunerea traducătorului de a fi vîndută „nu numai în eparhia noastră, dar și în cea vecină, a Hersonului, nu departe de Nistru, unde sînt parohii moldovenești și preoți cunoscători ai limbii moldovenești, trecuți acolo din eparhia Chișinăului“⁹⁰. În 1871 apare lucrarea preotului ucrainean Evgraf Poniatovski, profesor la Seminarul din Chișinău, intitulată *Colecțiune de bucăți cu conținut dogmatico-religios*, în traducerea preotului Teodor Baltaga.

S-au mai tipărit o *Învățătură către preotul cel nou* (1861), *Bucoavna împreună cu sfînta istorie și Catehizis pe scurt* (1861), la care se adaugă câteva broșuri, editate mai mult pentru folosul duhovnicesc al credincioșilor, ca *Povestire pentru icoana Maicii Domnului de la Hirbovăț* (1859), *Pentru credință și viață*

89. Încă din 1868, Sinodul din Petersburg a hotărît ca acești doi „apostoli“ ai slavilor să fie prăznuiți în toate bisericile din Rusia, în ziua de 11 mai, începînd din anul 1865, cu ocazia împlinirii a o mie de ani de la misiunea lor. Măsura viza și Biserica din Basarabia. Cartea a fost tradusă în românește de preoții Ioan Butuc și Gheorghe Dingă din Chișinău, revăzută de preoții Nicolae Danilevski și Grigorie Galin. S-a tipărit în 624 de exemplare, după numărul bisericilor în care se slujea „în moldovenește“; Cf. Paul Mihailovici, *Tipărituri românești*, p. 129-130.

90. Cf. *Ibidem*, p. 134.

87. *Ibidem*, p. 306 și Arhim. Antim Nica, *Monahismul în Basarabia*, în rev. *Insemnări creștine*, Bălți, nr. 3-4, 1940, p. 28.

88. Amănunte la Nicolae Popovschi, *op. cit.*, p. 308-320.

creștinească (1862, în rusește și românește, iar în 1863 numai în românește)⁹¹.

Merită să ne rețină atenția și *Bucoavna, adevărată începătoare învățatură pentru cei ce voesc a învăța carte moldovenească* (1861), reeditată în 1863, dar cu text paralel, românesc și rusec, deci „pentru cei ce voesc a învăța carte slavonește și moldovenește”. Tot acum tipărește câteva manuale didactice *Ioan Doncev* (1821—1885), născut în Chișinău, unde și-a făcut studiile ajungând apoi profesor de istorie, geografie, latină și română în Tighina și Chișinău (în 1866 pus în disponibilitate, în urma desființării catedrei de română). În 1865 a tipărit — în edituri particulare — un *Curs primitiv de Limba română pentru școlile elementare și pentru clase gimnasiale*, în trei părți, cu bucăți de lectură și poezii, elemente de gramatică și un vocabular, apoi o *Abecedă rumână pentru școlile elementare*. Au fost ultimele manuale școlare destinate învățurii limbii române, care au apărut în Basarabia în secolul al XIX-lea⁹².

O simplă cercetare a acestor date privitoare la cărțile românești — de slujbă, de învățatură, sau manuale didactice — duce la constatarea că numărul lor a fost în regres.

În sfârșit, consemnăm apariția unei publicații periodice, *Buletinul eparhiei Chișinăului* (Kișinevskii eparhialniia vedomosti), din 1867 pînă în 1918. La început apare de două ori pe lună, în rusește și românește, cu o „parte oficială” dar și una „neoficială”, în cadrul căreia se publicau articole cu caracter bisericesc; cu timpul s-a renunțat la cele din urmă. Din 1871 publicația a apărut numai în rusește⁹³.

O dată cu numirea ca arhiepiscop a lui Pavel Lebedev în 1871, practic activitatea tipografică a încetat, imprimându-se doar câteva dări de seamă, „foi metricale” (de naștere, curunie, deces) și foaia oficială menționată mai sus, toate în rusește și românește. În această situație, însuși arhiepiscopul Serghie Liapidevski a cerut Sinodului din Petersburg ca tipografia să fie închisă, cerere care i-a fost aprobată la 13 ianuarie 1883, cu justificarea că „în toate bisericile din acea eparhie a fost introdusă limba slavonă” (subl. ns.). Tipografia a fost cumpărată de egumenul Teofan Cristea și ieromonahul

Andronic Popovici de la mănăstirea Noul Neamț, în speranță că vor reuși să tipărească unele lucrări în românește, așa cum se făcuse pe vremuri și în mănăstirea Neamț. Din nefericire, n-au putut face nimic, din cauza piedicilor puse de autoritățile bisericești, încît în 1887 au vîndut-o unui evreu.

Tipografia eparhială din Chișinău a îndeplinit timp de aproape 70 de ani un rol însemnat în promovarea limbii și a spiritualității românești. Cărțile editate acolo au fost folosite nu numai în bisericile eparhiei, ci chiar și în cele din stînga Nistrului, la românii și mai mult înstrăinați de acolo. Unele au ajuns chiar și în biserici din celelalte trei țări românești. În pofida faptului că tipografia din Chișinău nu și-a mai putut desfășura activitatea, totuși, în majoritatea covârșitoare a bisericilor din Basarabia s-a folosit, în continuare, limba română, fie prin aceste cărți editate la Chișinău, fie prin cele procurate cu mari greutăți din România⁹⁴.

Viața monahală. Vechile mănăstiri basarabene — aproximativ 20 — și-au continuat viața și lucrarea lor duhovnicească. Pe lângă acestea, s-a înființat acum o nouă mănăstire și anume *Noul Neamț* sau *Chițcani*, după numele satului în care se află, pe Nistru, în apropiere de Tighina. Înființarea ei era, într-un fel, o consecință a secularizării averilor mănăstirești din România în timpul lui Alexandru Ioan Cuza, la 1863. Mănăstirea Neamț avea în Basarabia 14 moși administrate de ardeleanul Teofan Cristea, care stătea în Chițcani, unde s-au refugiat și cîțiva călugări nemțeni, nemulțumiți de legea secularizării, în frunte cu duhovnicul Andronic Popovici, fiu de preot din Lungani-Iași (mama originară din Bălți). Cei doi ieromonahi au obținut de la Sinodul din Petersburg dreptul de a întemeia o mănăstire nouă pe moșia Chițcani, urmînd să se stabilească acolo pînă la 50 de călugări, de dorit de la mănăstirea Neamț. Noua mănăstire urma să fie considerată ca fiică a celei dintîi și să păstreze legături cu Mitropolia din Iași. Această prevedere nu s-a respectat intru totul, căci biserica mare a fost sfințită, la 5 noiembrie 1878 de arhiepiscopul Pavel Lebedev (prin 1882 un ieromonah, Isihie Donici, aduce cărți tipărite la Neamțul din Moldova). Primul egumen a fost Teofan Cristea, urmat apoi de arhimandritul Andronic Popovici (1820—1893). Cel din urmă avea frumoase preocupări istorice, întocmind câteva lucrări de acest gen, din care doar două au văzut lumina tiparului, iar restul au rămas în manuscris. Ea

91. Ștefan Ciobanu, *Cultura românească*, p. 68-70; Al. David, *op. cit.*, și Paul Mihailovici, *Tipărituri românești*, sub voce.

92. Ștefan Ciobanu, *Cultura românească*, p. 119-134.

93. *Ibidem*, p. 286-287; Paul Mihailovici, *Tipărituri românești*, p. 139-141.

94. Ștefan Ciobanu, *Cultura românească*, p. 70-71.

Noul Neamț a scris, prin 1887, o *Istorie pentru sfintele mănăstiri Neamțul și Secul*⁹⁵. S-au ridicat, în noua mănăstire, patru biserici: Înălțarea Domnului (soborul), Adormirea Maicii Domnului, Înălțarea Sfintei Cruci și Sfântul Nicolae, încît avea aspectul unei adevărate lavre rusești, mai ales că se simțea și influența arhitecturii rusești. Mănăstirea a îndeplinit un însemnat rol spiritual pentru credincioșii de pe ambele maluri ale Nistrului, dar a întreținut și strînse legături cu mănăstirile din Moldova liberă⁹⁶.

După 1863, cînd a avut loc secularizarea averilor mănăstirești din România, din ordinul Guvernului țarist averile mănăstirilor neînchinatelor din Basarabia au fost arendate prin licitație publică, ceea ce a contribuit la o creștere simțitoare a veniturilor lor. În schimb, moșiile mănăstirii Căpriană, închinată la Zografu în Muntele Athos (în care trăiau călugări bulgari), au continuat să fie administrate de trimișii acesteia, lucru care a dus la ruina ei financiară. Abia în 1915, după ce Bulgaria a intrat în război împotriva Rusiei, moșiile i-au fost confiscate și a fost numit în fruntea ei un egumen rus.

Consemnăm aici și cîteva date statistice din 1870. Dintr-un total de 168 de moși mănăstirești din Basarabia (aproximativ a opta parte din teritoriul ei), Sfântul Mormînt (Patriarhia Ierusalimului) avea 35 de moși (cu 73.958 deseatine), mănăstirea Sfînta Ecaterina din Muntele Sinai 13 (cu 15.049 deseatine), mănăstirile athonite Vatopedi 48 (cu 64.181 deseatine), Zografu 23 (cu 49.895 deseatine), Sfîntul Pavel 6, Xiropotamul 2, Ivirul 1, apoi școala Patriarhiei din Constantinopol 6, Patriarhia Antiohiei 1, deci un total de 136 de moși, cu peste 221.000 deseatine. La acestea, se adaugă proprietățile unor așezăminte bisericesti din Moldova liberă; Mitropolia 4, Episcopia Hușilor 12, mănăstirea Neamț 14, Slatina 1, Pîngarați 1 și biserica Sfîntul Gheorghe Lozonschi din Iași 1 (în total 56.084 deseatine).

95. A scris despre el: Axentie (mai tîrziu Arsenie) Stadnițki, *Arhimandritul Andronic, egumenul mănăstirii Noul Neamț...*, Chișinău, 1985, 61 p.; (în rusește). Despre manuscrisele lui, să se vadă: Nestor Vornicescu, *Un manuscris necunoscut al duhovnicului Andronic; Istoria mănăstirii Secu*, în MMS, L (1974), nr. 3-4, p. 180-196; Gabriel Ștrempel, *Catalogul manuscriselor românești*, vol. I, București, 1978, p. 88, 262-264, 272-273 și 359.

96. Visarion Puiu, *Mănăstirile din Basarabia*, p. 51-52: A urmat un nou stareț moldovean, arhim. Gherman Iremicioiu, din 1893 pînă după 1918.

Abia în 1873 s-a luat o hotărîre nouă, în sensul că toate terenurile agricole și pădurile care aparțineau unor mănăstiri — indiferent de unde — să fie administrate de Ministerul rus al Domeniilor. S-a înființat, tot atunci, „Direcția averilor mănăstirești din Basarabia“ și s-au luat măsuri pentru o repartizare judicioasă a acestor venituri, încît au putut beneficia de ele multe instituții culturale-bisericesti, între care și școlile eparhiale din Chișinău și Edineți, dar și Locurile Sfînte, cărora le reveneau două cincimi din venituri⁹⁷.

Au fost ridicate biserici noi — unele adevărate monumente arhitectonice — la Vărzărești (1863), Curchi (condusă, din 1868, de arhieriei-vicari „de Akerman“), care era cea mai bogată din toată Basarabia, Călărășauca (1882, de Hagi Marcu Doncioi), Saharna (1883), Condrîța (1895—1897) etc. În 1870 se întemeiază schitul de la Bocancea (j. Bălți), dependent de mănăstirea Hirjauca.

În multe mănăstiri arhiepiscopii de la Chișinău au numit egumeni (nastoiateli) ruși sau ucraineni; este vorba mai ales de mănăstirile mari, cu largi posibilități materiale (Căpriană, Japca, Frumoasa, Hirbovăț, Hîncu, Suruceni), fără să mai vorbim de locuitorii de egumeni de la Hirjauca (mănăstirea arhiepiscopului) și cea de la Curchi (mănăstirea episcopului vicar, din 1868), mulți din ei cu studii teologice superioare și profesori la Seminarul din Chișinău. Administrația eparhială a cerut egumenilor să oblige pe călugări să învețe rusește. S-au înființat și cîteva școli mănăstirești în care se preda în rusește. În mănăstirile la care au fost numiți egumeni ruși se crează încă o „strană“, la care se cînta slavonește; se înțelege că și egumenii și călugării ruși sau ucraineni din mănăstirile respective slujeau în slavonește. Toate mănăstirile erau supuse controlului acelor exarhi sau blagocini mănăstirești, care funcționau încă din 1812, mulți din ei fiind ruși sau ucraineni. Mulți egumeni erau transferați de la o mănăstire la alta (unii chiar la mănăstiri de dincolo de Nistru), după cum cereau interesele administrației rusești.

Cu toate acestea, majoritatea covârșitoare a viețuitorilor erau români, lucru de care s-a și ținut seama, unii din ei fiind numiți egumeni. Deși erau fără o pregătire școlară corespunzătoare — unii chiar fără — ei au avut meritul de a fi menținut legătura cu masele de țărani din rîndul cărora proveneau, păstrînd astfel tradițiile și datinile românești. În po-

97. Iosif Parhomevici, *Cîteva date noi privitoare la moșiile mănăstirilor închinatelor din Basarabia*, în RSIAB, XIII (1921), p. 35-37.

fida atitor restricții și încercări de rusificare, mănăstirile basarabene au continuat să fie — poate singurele — adevărate focare de învățatură și viață națională românească⁹⁸.

Mai consemnăm și faptul că mulți basarabeni se îndreptau spre mănăstirile din Muntele Athos. Se închinoviau fie în mănăstirea rusească Sfintul Pantelimon, fie în mănăstiri grecești, fie la schiturile românești Prodromu și Lacu. Alții ajungeau pînă în Țara Sfintă și la Muntele Sinai. De notat că între ei se găseau și monahi români originari de dincolo de Nistru.

Cîțiva teologi români. Dintre teologii care au activat în Chișinău, notăm pe protopopul *Nicolae Danilevski*, călugărit la Hirbovăt sub numele Natanail, unde a fost și egumen timp de 10 ani, *Ioan Neaga* din Chișcani, amîndoi traducători din rusește, *Grigorie Galin*, un alt traducător, *Nicolae Lașcov*, profesor de Religie în Chișinău, autorul unor lucrări de istorie, cel care a tradus în rusește lucrarea episcopului Melchisedec Ștefănescu al Romanului *Papismul și starea actuală a Bisericii Ortodoxe din România* (tipărită la Kiev în 1884).

Consemnăm apoi cîteva nume de basarabeni care și-au desfășurat activitatea în diferite părți ale Rusiei și chiar în afara ei. Un loc aparte în istoriografia bisericească și în viața Bisericii ocupă *Arsenie Stadnițki* — din botez Axentie (1862—1936), fiu de preot din Comarova-Hotin, magistrul în teologie al Academiei duhovnicești din Kiev, profesor la Seminarul din Chișinău și rector al celui din Novgorod, profesor și rector al Academiei duhovnicești din Moscova, care i-a conferit titlul de doctor, episcop apoi arhiepiscop al Pskovului, mitropolit al Novgorodului, iar în 1917 unul din cei trei candidați la scaunul de patriarh al Moscovei. În timpul regimului comunist, a fost exilat în Siberia, la Tobolsk (după alte surse în Kazahstan), unde a murit. A scris mai multe lucrări privitoare la istoria Bisericii românești, despre eparhiile Proilaviei și Hotinului, despre românii care au studiat în școlile teologice rusești, o monografie masivă consacrată mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni, precum și teza de doctorat, tipărită la Petersburg în 1904: *Cercetări și monografii privitoare la istoria Bisericii moldovenești*⁹⁹.

Tot basarabean a fost și *Alexandru Iațimirschi* (1873—1925), născut în Bairamcea, cu doctoratul în Slavistică la Universitatea din Moscova, profesor de Slavistică și Romanis-

98. Visarion Puiu, *Mănăstirile din Basarabia*, passim.

99. Nicolae Popovschi, *op. cit.*, p. 324 și 340-341.

tică la cea din Petersburg, de Istoria Bizanțului la Varșovia și, în sfîrșit, rector al Institutului arheologic din Rostov pe Don. La îndemnul lui Stadnițki a făcut cercetări în România, în urma cărora a publicat o monografie despre *Mitropolitul Grigorie Țamblac* (Petersburg, 1904, 500 p.) și alta intitulată *Cercetări asupra vechilor manuscrise slave și rusești din bibliotecile românești* (Moscova, 1905, 965 p.)¹⁰⁰.

Preotul *Nicolae Grosu* (1867—† d. 1944), din Bujor-Lăpușna, magistrul în teologie de la Academia din Kiev, a fost profesor la Seminarul de acolo (din 1859), apoi la Academie (din 1906), unde a predat Omiletica și Istoria bisericească, preot la catedrala Sfintul Vladimir, autor al unor lucrări privitoare la istoria și cultura bizantină; în timpul regimului sovietic a fost deportat la Arhangelsk și în alte părți¹⁰¹.

Grigorie Livovschi, cunoscut compozitor și dirijor al corurilor catedralelor Alexandru Nevski și Sfintul Isaac din Petersburg, era fiu de cîntăreț din Lincăuți-Soroca.

Tot din Basarabia era și arhimandritul *Anatolie Tihai* (sau Chihai), născut în Tărăsăuți-Hotin, absolvent al Academiei duhovnicești din Kiev, care a activat în cadrul Misiunii ortodoxe ruse din Japonia, alături de cunoscutul misionar mitropolitul *Nicolae Kasatkin* († 1912, canonizat recent). A fost parohul comunităților din Hakodate și Osaka; în ultima localitate a înființat o școală catehetică și a ridicat o biserică, pe care a pictat-o el însuși. După 20 de ani de activitate în Japonia, s-a întors la Petersburg, unde a murit în 1893¹⁰². Fratele său *Iacob*, absolvent al Seminarului din Chișinău, căsătorit cu o japoneză, a fost cîntăreț și catehet în Osaka între anii 1874—1887. În sfîrșit, *Dimitrie Livovschi*, a fost, timp de 30 de ani, catehet și dirijor al corului catedralei din Tokio¹⁰³.

100. *Ibidem*, p. 325.

101. Cf. Pr. Dr. Liviu Stan, *Profesorul Nicolae Grosu*, în *Revista Teologică*, Sibiu, XXXIV (1944), nr. 5-6, p. 257-259.

102. V. Sorocovschi, *Cîteva cuvinte despre vestitul misionar ortodox Anatolie Tihai*, în rev. *Misionarul*, V (1933), p. 727-733.

103. Theodot Bordeianu, *Compozitorul basarabean Grigorie Livovschi în Luminătorul*, LXXXVI (1943), nr. 10-12, p. 750-751 și Antim Nioa, *Aspecte misionare din Basarabia*, p. 31-32.

VI. VIAȚA BISERICESCĂ DIN BASARABIA LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XX-LEA

Războiul ruso-japonez din 1904—1905, cu înfrângerea armatei terestre și a flotei rusești, precum și răscoalele și grevele muncitorești din Moscova și din alte orașe ale Rusiei din anul 1905, au dus la schimbări structurale, care au afectat și Biserica Ortodoxă din Rusia. După mai mulți ani de frământări, a urmat războiul din 1914—1918, care a dus la destrămarea Rusiei țariste și la revoluția comunistă din 1917, cu urmările ei dezastruoase nu numai pentru Rusia, ci—mai târziu—pentru toată Europa răsăriteană. În 1905 a fost înlăturat regimul oberprocurorului Pobiedonostev, încercându-se anumite reforme în toate sectoarele vieții de stat.

Schimbări însemnate s-au produs și în sfera vieții religioase. La 17 aprilie 1905 țarul Nicolae II a fost nevoit să dea un ucaz prin care se acorda o largă toleranță religioasă tuturor cetățenilor Rusiei, precum și dreptul—pentru ortodocși—de a trece la oricare altă confesiune. Datorită acestor măsuri, se intensifică acțiunile prozelitiste ale unor culte neo-protestante și secte specific rusești¹⁰⁴. Se acordă drepturi vechilor rascolnici, care, de acum înainte, sunt numiți „vechi credincioși“. Racilele vechiului regim din Biserică—cu centralismul și birocratismul cunoscute, cu excluderea totală a laicilor de la conducerea vieții bisericești—, încep să fie scoase la lumină, numeroși teologi și oameni de cultură cerind înlă-

104. În 1891 în toată Basarabia erau doar 950 de sectari; în 1900 erau 1546 molocani, 44 stundiști, 119 baptiști și 13 adventiști, cf. Antim Nica, *Aspecte misionare*, p. 26.

turarea lor. Se sublinia mereu faptul că, datorită acestor deficiențe, mulți ortodocși treceau la rascolnici, la catolicism și protestantism, ba chiar la mahomedanism, iar o bună parte dintre intelectuali manifestau un total indiferentism religios sau chiar ateism.

Pentru remedierea acestor stări de lucruri, Sinodul intervine pe lângă țar, încă din martie 1905, cerind restabilirea Patriarhatului, dar fără rezultat. În schimb, Sinodul a hotărât înființarea unui „consiliu bisericesc-parohial“ în fiecare parohie, din care făceau parte pînă la 12 mireni, sub conducerea preotului paroh. În seminariile teologice s-au introdus limbile populațiilor locale, s-au făcut modificări în programa analitică (cu mai multe materii laice), s-a înlăturat—pe cît a fost posibil—centralismul în administrarea școlilor bisericești.

Dar partea conservatoare din Sinod—ca și din conducerea de stat, de altfel, a știut să împiedice această mișcare de înnoire în Biserică. De pildă, la sfîrșitul anului 1906, Consiliul de Miniștri a interzis tuturor funcționarilor de stat—deci și preoților—să facă parte din partide și asociații cu caracter politic. Ideea unui „sobor“ care să se ocupe cu problemele Bisericii n-a mai fost luată în discuție, trecerea de la Ortodoxie la o altă credință se putea face numai cu anumite formalități. În cele patru „Dume imperiale de stat“ (organe legislative) au fost aleși mulți episcopi și preoți (unii chiar aveau organele de stat în timpul alegerilor) care au votat apoi o serie de legi retrograde (pedeapsa cu moartea, apărarea marilor proprietari ș.a.), toate urmărind restaurarea vechiului regim. Așa se face că, treptat, se reintroduce regimul absolutist în viața de stat, iar în Biserică un nou absolutism episcopal. Unii dintre adepții reformelor au fost chiar destituiți sau transferați în alte părți (cunoscutul misionar și scriitor, preotul Grigorie Petrov, a fost caterisit). Noul oberprocuror N.P. Raev era un om lipsit de personalitate, încît, practic, toate problemele Sinodului erau rezolvate de arhiepiscopul Arsenie Stadnițki și de protopopul Șavelski. La decăderea Bisericii ruse a contribuit și cunoscutul călugăr Grigorie Rasputin, cu influența lui nefastă asupra familiei imperiale și chiar asupra Sinodului, ai cărui membri erau împărțiți în două grupuri, după atitudinea pe care o aveau față de el. Toate acestea au generat noi frământări, care au dus la deznodămîntul final—revoluția din 1917.

Era firesc ca mișcarea de înnoire din anul 1905 și apoi starea anarhică din anii următori să aibă urmări și asupra Bisericii ortodoxe din Basarabia. În această ultimă perioadă din istoria ei sub ruși, la conducere s-au perindat următorii

arhiepiscopi: *Vladimir Sincovschi* (1904—1908), fost misionar în Altai, apoi episcop de Vladicaucaz; *Serafim Ciciagov* (1908—1914), *Platon Rojdestvenschi* (1914—1915), fost arhiepiscop al Americii de Nord și *Anastasiie Gribanovschi* (1915—1918)¹⁰⁵. Notăm aci că în 1909, pe lângă arhierieivicari cu titlul de „Akerman“, se crează acum un al doilea post, cu titlul „de Ismail“, cu sediul în mănăstirea nou înființată, cu hramul „Sfinta Adormire“, în apropierea acestui oraș. Toți au fost străini: Gavriil Cepur (1910—1911), Zenovie Drozdov (1911—1913), Neofit Slednicov (1913—1914) și Dionisie Sosnovski (1914—1918).

Cel mai reprezentativ între ierarhii din perioada de care ne ocupăm a fost arhiepiscopul Serafim, nepot al unui renumit amiral și ministru al Marinei, Pavel Ciciagov. Fusesse ofițer, ajuns la gradul de colonel, dar sub influența cunoscutului preot Ioan Serghiev din Kronstadt, a făcut studii teologice, s-a preoțit, s-a călugărit în Lavra Sfintul Serghie de lângă Moscova, apoi a fost hirotonit episcop la Suhumi, numit apoi la Oriol. La Chișinău a păstărit șase ani, după care a fost transferat la Tver; în timpul regimului comunist a avut mult de suferit, fiind deportat în Siberia, așa cum au fost cei mai mulți ierarhi. A fost un reprezentant tipic al naționalismului rusesc și al absolutismului politic, adept convins al ideii că regenerarea Rusiei nu se poate face decât prin Biserică, refractar la orice încercări de înnoire, luptător contra „păgânismului nou care încearcă să surpe Ortodoxia“. Cu astfel de concepții era firesc să nu înțeleagă aspirațiile legitime ale credincioșilor din Basarabia, fapt pentru care a împiedicat introducerea limbii naționale în slujbe, a urmărit pe preoții și călugării care militau pentru cultivarea limbii și a culturii românești, mulți fiind surghiuniți în interiorul Rusiei (cum a fost arhimandritul Gurie Grosu, trimis în gubernia Smolensk sau preotul Nicolae Stoicov care în 1913 a fost numit profesor de Religie la un Liceu de băieți din Armavira în

105. Studii despre acești arhiepiscopi au publicat: Andrei Parhomovici despre *Antonie Șocotov*, în RSIAB, vol. VI, 1911, p. 1-84; despre ceilalți a scris fratele său Iosif Parhomovici, după cum urmează: *Favel Lebedev* (vol. VII, 1912, p. 1-315); *Serghie Liapidevski* (vol. XV, 1924, p. 5-97); *Isaachie Polojenschi* (vol. XVII, 1927); *Neofit Nevodcicov* (vol. XII, 1920, p. 1-164 și vol. XIV, 1922, p. 41-118); *Iacov Piatnițchi*, vol. XVIII, 1926, p. 7-128); *Vladimir Sincovschi* (vol. XVIII, 1928, p. 129-244); *Serafim Ciciagov* (vol. VIII, 1913, p. 1-291); *Platon Rojdestvenschi* și *Anastasiie Gribanovschi* (vol. XIX, 1929, p. 5-125); alte articole, mai mărunte, în aceeași revistă. Toate sînt în rusește.

Caucaz, de unde s-a putut întoarce abia în 1924), a încercat, pe diferite căi, să însufle credincioșilor basarabeni atașamentul față de Rusia și de țarul ei autocrat. Mulți istorici l-au asemănat cu Pavel Lebedev, datorită modului în care a necotit în permanență drepturile românești.

Deși revoluția din 1905 a fost înăbușită în sine, ea a avut totuși rezultate, în sensul că a început și în Basarabia procesul de reînnoire națională. Noi grupuri de tineri trec Prutul și se înscriu la Universitățile din România, presa din Basarabia cultivă dragostea de neam și de frații din dreapta Prutului. În schimb, alți tineri profesori basarabeni sunt închiși sau exilați în diferite părți ale Rusiei.

Preoții cer introducerea limbii române în biserică și în școală, precum și publicații proprii. Mulți doreau ca Biserica să scape de sub tutela statului, preoții de sub absolutismul ierarhic și de sub presiunea circularilor și a formalismului consistorial. În același an se introduce principiul alegerii protopopilor (blagocini), ajutorilor de protopopi și a revizorilor, dar după patru ani Serafim a revocat aceste dispoziții. Congresul preoților din 1905 a opinat pentru restaurarea Patriarhatului rus, dar și pentru autonomia Bisericilor de la marginitile imperiului — deci și Basarabia — sub conducerea unor mitropoliti, dependenți de patriarh. Același Congres a cerut ca în satele românești să se rostască predici în limba poporului, iar în Seminarul din Chișinău să se introducă „studiul limbii moldovenești“, precum și „cîntarea moldovenească“, în locul limbii ebraice. Tot Congresul din 1905 a hotărît să se reînființeze tipografia, în care să se imprime cărți de slujbă și de învățatură, precum și ziare în limbile populațiilor de aici: română, ucraineană și bulgară. Arhiepiscopul Serafim a știut însă să îndrume viața eparhiei în așa fel, încît să fie reintrodus absolutismul ierarhic și să fie diminuat rolul preoțimii în viața eparhiei. S-a ajuns chiar la desbinări în sinul preoțimii, unii fiind adepți ai reformelor, alții potrivnici.

Un rol însemnat în lupta clerului basarabean pentru drepturi naționale a avut preotul *Alexandru Baltaga* din Călărași, originar dintr-o străveche familie de preoți, care a prezidat toate Congresele de după anul 1905 și care a coordonat și activitatea altor asociații bisericești, militant pentru unirea din 1918; a fost arestat de sovietici în 1941 și a murit la Tiraspol.

În legătură cu preoțimea, trebuie notat că ea și-a continuat activitatea misionară-pastorală, mai ales după anul 1908, cînd a avut loc un Congres misionar la Kiev. În 1910 se în-

ființează „cercuri misionare parohiale de rivnitori ai Ortodoxiei“, organe de apostolat laic, care au obținut rezultate deosebite. S-a intensificat activitatea predicatorială, precum și cea catehetică, în școli. În 1910 a avut loc, la Chișinău, un Congres al profesorilor de Religie din eparhie.

Rezultate bune s-au obținut și în sectorul *asistenței sociale*. Se dezvoltă „epitropiile bisericești“, care funcționau încă din 1865, în vederea ajutorării celor săraci. Frățimea „Alexandru Nevschi“ din Chișinău întreținea un azil de bătrâni, îndrumat mult timp de preotul *Macarie Untul*. În 1916 se înființează o nouă „epitropie“, pe lângă catedrala din Chișinău, condusă de preotul *Vasile Humă*, care, se ocupa cu acordarea de mese gratuite unor oameni săraci. În cursul primului război mondial s-au creat ateliere speciale pentru invalizii care nu puteau lupta pe front, precum și un orfelinat pentru copiii celor căzuți pe front. Tot acum se pun bazele unui sanatoriu pentru preoți, în stațiunea balneară *Sergheevca Nouă*.

S-au remarcat — prin activitatea lor misionară, culturală și socială —, preoți ca *Ioan Butuc*, *Nicolae Lașcov*, *Teodosie Volovei*, *Pavel Florov*, *Petru Donici*, *Andrei Madan*, *Macarie Untul*, toți din Chișinău ¹⁰⁶.

Pe *tărîm economic*, notăm restaurarea radicală a catedralei arhiepiscopale în 1911. În 1905 se terminase o clădire în centrul Chișinăului, cu locuințe pentru clerul catedralei și 15 prăvălii, care constituiau o sursă importantă de venituri. În 1910—1911 s-a construit o impunătoare „casă eparhială“, lângă catedrală, cu trei nivele: prăvălii, așezăminte eparhiale și o școală de cîntăreți, cu o sală de conferințe.

În toată eparhia s-au construit noi lăcașuri de închinare, unele adevărate monumente de artă, în stil bizantino-rus. *Sfîntul Nicolae din Soroca*, cea din *Cuhurești* și altele ¹⁰⁷.

Mănăstirile cunoscute din perioadele anterioare și-au continuat lucrarea lor duhovnicească. S-au construit biserici noi la *Căpriană* (1903), *Răciula* (1906—1910), *Japca* (1912—1916), schitul *Pripiceni*, dependent de *Curchi* (1903) ș. a. În 1916 *Călărășauca* și *Japca* sînt transformate în mănăstiri de maici, fiind aduse aici rusoaice refugiate din teritoriul

106. *Nicolae Popovschi*, *op. cit.*, p. 281 și 341-349.

107. Perioada respectivă este prezentată pe larg în *Ibidem*, p. 355-476.

polonez, — anexat Rusiei în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea — din cauza războiului.

Cele mai multe aveau azile pentru copii orfani de preoți și de țărani din satele din jur: *Hîrbovăț*, *Hîrjauca*, *Dobrușa*, *Curchi*, *Japca* (toate de băieți), *Răciula*, *Hirova* și *Coșilauca* (de fete). În 1909 s-a introdus obligativitatea vieții de obște în toate mănăstirile basarabene (cu excepția mănăstirilor *Hîrjauca* și *Curchi*, aflate sub conducerea directă a arhiepiscopului, respectiv a arhierelui-vicar). Schitul *Suruceni* a fost declarat tot acum mănăstire. Aici s-a remarcat în chip deosebit egumenul *Dionisie Erhan* (1868—1943), militant pentru limba și cultura românească, ajuns, după unire, episcop.

În 1909 s-a convocat un Congres al egumenilor (nastoiateli) din *Basarabia*, la *Chișinău*, cînd s-a hotărît să se deschidă cît mai multe școli mănăstirești. Conducerea eparhială a luat tot atunci măsuri pentru o mai bună organizare a vieții din mănăstiri; din păcate, s-a decis atunci ca acei călugări care erau recomandați pentru hirotonie întru preoți (ieromonahi) să fie îndatorați să slujească în slavonește și să cunoască limba rusă. În schimb, călugării cu sentimente românești erau trimiși prin mănăstiri rusești, cum a fost cazul arhimandritului *Gurie Grosu*, care în 1909 a fost mutat ca egumen la o mănăstire din gubernia *Smolensk* ¹⁰⁸.

În 1918, la unirea *Basarabiei* cu *România*, existau aici 13 mănăstiri (*Căpriană*, *Cetatea din Ismail*, *Condrița*, *Curchi*, *Dobrușa*, *Frumoasa*, *Hîrbovăț*, *Hîncu*, *Hîrjauca*, *Noul Neamț*, *Saharna*, *Suruceni* și *Țigănești*), 4 schituri (*Bocancea*, *Pripiceni*, *Terapont* și *Țipova*), toate de călugări, 7 mănăstiri (*Călărășauca*, *Coșilauca*, *Hirova*, *Japca*, *Răciula*, *Tabăra* și *Vărzărești*) și un schit (*Borisovca-Ismail*), toate de călugărițe, trei frații de călugări la reședințele eparhiale (două în *Chișinău* și una la *Ismail*) și două frații de călugărițe care conduceau două azile de orfani în *Chișinău*. Existau atunci peste 1000 de călugări și frați, precum și peste 1400 de maici și surori, marea majoritate fiind de neam român (rusoaice erau numai la *Călărășauca* și *Japca*) ¹⁰⁹.

Mănăstirile basarabene — prin slujbele și corurile lor, prin duhovnici buni, prin zilele de „hram“ — au avut o înfrînire binefăcătoare asupra întregii vieți spirituale de aici. Se pare că și sentimentul religios a fost întotdeauna mai puternic aici decît în alte părți ale pămîntului românesc. Unii cre-

108. *Ibidem*, p. 429-433.

109. Datele statistice după *Visarion Puiu*, *op. cit.*, p. 10-11.

dincioși făcea și acum pelerinaje pe la marile mănăstiri din Rusia — de regulă la Kiev, iar anumiți călugări basarabeni se îndreptau spre Muntele Athos sau Țara sfântă și rămăneau acolo pentru tot restul vieții.

În legătură cu mănăstirile trebuie să mai consemnăm aici „mișcarea de la Balta“, cunoscută și sub numele de „inochentism“, după cel care i-a dat naștere, călugărul Inochentie Țurcanu (după unii Livegioară sau Levizor), născut în Cosăuți-Soroca. După ce a peregrinat pe la mai multe mănăstiri (Dobrușa, Kiev, Pociaev, Petersburg), s-a stabilit la Balta, în Podolia, nu departe de Nistru, unde a fost hirotonit protieromonah în 1909. La mănăstirea de la Balta mergeau și mulți basarabeni (atrași mai ales de mormintul unui fost stareț, Teodosie Levițki, socotit de credincioși ca „sfânt făcător de minuni“), cărora Inochentie le slujea și predica în românește. Din acest motiv, arhiepiscopul Serafim al Chișinăului (deși Balta era în altă eparhie), cere Sinodului mutarea lui Inochentie tocmai într-o mănăstire de la Marea Albă, spre a-l îndepărta de conaționalii săi. Cu toate că Sinodul l-a găsit nevinovat, l-a transferat la reședința episcopală din Camenița. Căutat și aici de moldoveni, același arhiepiscop a obținut transferul lui la mănăstirea Murom pe malul lacului Onega (gubernia Olovețk), unde l-au urmat mulți adepți, inclusiv moldoveni. Urmărit mereu de autoritățile de stat și bisericești, a fost exilat de aici la mănăstirea Solovețk, într-o insulă din Marea Albă. Abia în 1917 s-a reîntors în „raiul“ organizat de adepții lui la Lipetk (gubernia Cherson), lângă Nistru, unde a și murit la sfârșitul anului.

Inițial Inochentie — nemulțumit de situația din Basarabia, de tendințele rusificatoare ale autorităților —, cerea doar slujbe și predici în românește. Nefiind însă controlat, el și adepții lui au ajuns la rătăcirii și anarhie (era socotit „sfânt“, „prooroc“ sau chiar „duh sfânt“, se recomanda viața „fraților“ în comun și altele). Inochentismul a fost ultima mare lovitură dată Bisericii din Basarabia, unii dintre adepții lui provocând greutăți și după 1918¹¹⁰.

Școlile din Basarabia și-au continuat activitatea, dar de prin 1870 nu se mai preda în limba română. Din 1865 pînă în preajma unirii n-a mai apărut nici un abecedar „moldove-

110. Cea mai bună monografie despre el este a lui Nicolae Popovschi, *Mișcarea de la Balta sau inochentismul în Basarabia*, Chișinău, 1926, VIII + 351 p.

nesc“. În nici o bibliotecă publică din Basarabia nu se găsea nici măcar o carte românească.

Dacă în 1875 în toată Basarabia nu existau decît 355 de școli primare, urbane și rurale, iar în 1897 s-au ridicat la 591, în 1906 ele au ajuns la 1007. După ultima statistică, din 1917, în Basarabia funcționau 1383 școli rusești, dintre care 838 în sate „moldovenești“ (cu 43.308 elevi) și alte 545 în sate „nemoldovenești“. Dintre acestea, unele erau „ministeriale“, deci susținute de Ministerul Instrucțiunii Publice din Petersburg, altele „eparhiale“, adică de Biserică, în special în satele românești. Mulți nemți, evrei și bulgari aveau însă școli în limba lor, numai autohtonii erau lipsiți de acest drept elementar. Existau, înainte de unire, peste 50 de școli medii de băieți și fete, dar toate cu limba de predare rusă. În 1905 cînd un deputat rus a cerut în Duma din Petersburg să se înființeze școli pentru „moldoveni“, s-au opus tocmai cei cîțiva deputați renegați de origine românească din Basarabia (Krupenski, Puriskievici ș.a.). Unii tineri români — prea puțini însă — își continuau studiile la Universitățile din Odesa, Kiev, Harkov, Dorpat (Iuriev), Moscova și Petersburg. Mulți s-au instrăinat, fie prin căsătorie, fie prin funcțiile publice pe care le-au obținut în Rusia¹¹¹. Limba și datinile strămoșești au fost păstrate, însă, de poporul de rînd, care a salvat astfel însăși ființa națională a românilor basarabeni¹¹².

În 1906 a intrat în vigoare un nou Regulament al seminariilor din Rusia. Noutatea — pentru cei din Chișinău — era introducerea „limbii moldovenești“, ca și „muzica bisericească moldovenească“, dar facultative, la clasele V și VI. În 1913, la împlinirea a o sută de ani de la înființarea Seminarului, s-a constatat că terminaseră cursurile 67 de promoții (în anii 1821—1869 erau absolvenți din doi în doi ani), cu 2436 de absolvenți care au terminat cursul complet de 6 clase (393 au făcut studii superioare; 102 în Academii teologice, 281 în uni-

111. În 1900—1902, mai mulți tineri basarabeni care studiau la Universitatea rusă din Dorpat (Iuriev) au avut curajul să ceară promovarea limbii române fapt pentru care au fost închiși, iar trei dintre ei (I. Pelivan, V. Ouatul și A. Hrișcă) au fost exilați în gubernia Arhangelsk; Cf. Ion Pelivan, *Basarabia sub oblăduirea ruscă*, în VB, X (1941, nr. 1, p. 13.

112. Amănunte la Ion Nistor, *Istoria Basarabiei*, p. 252-260; Ștefan Ciobanu, *Basarabia*, p. 73-78; A se vedea și volumul *Basarabia desrobăță. Drepturi istorice, nelegiuiri bolșevice, înfăptuiri românești*, București, 1942, p. 28.

versități și politehnici, cei mai mulți în perioada de care ne ocupăm. Au activat și câțiva profesori de neam român, între care preoții Constantin Popovici (1887—1927) și Alexie Ma-teevici (1913—1914).

În orice caz, în pofida faptului că limba română a fost înlăturată din programă chiar din perioada de început, totuși, Seminarul din Chișinău a pregătit mulți tineri care s-au întors în satele lor ca preoți, menținând limba și conștiința românească.

Pe teren cultural-editorial, arătăm mai sus că în Congresul preoților eparhiei din 1905 s-a cerut reînființarea tipografiei și editarea de cărți și periodice în limba română. Obținându-se aprobarea Sinodului, tipografia s-a deschis la Chișinău, într-o casă donată clerului de mănăstirea Dobrușa, la 26 octombrie 1906. Era pusă sub îndrumarea „Frățimii Nașterea lui Hristos”, dar după patru ani, arhiepiscopul Serafim a reușit să o treacă sub conducerea sa. În această tipografie au apărut cărți de slujbă în românește — după ediții mai vechi de la Chișinău —, dar și cărți de învățătură, prin care se urmărea redeschiderea sentimentelor naționale românești.

Reținem titlurile celor mai semnificative tipăriri românești: *Ceaslovul* (1907), *Psaltirea* (1907), *Trebnicul* (Molitvelnicul, 1908, cu 1334 pagini), *Cărtică de rugăciuni pentru mireni* (1909, cu 484 pagini, într-un tiraj de 20.000 exemplare, apoi o ediție prescurtată, în același an cu 168 pagini și un tiraj de 30.000 de exemplare, reeditată în 1912), *Cele patru Evanghelii* (separate, 1912 și 1914, fiecare într-un tiraj de 25.000 de exemplare), cu text paralel, rusec și româneasc, *Acatistul Acoperământului Maicii Domnului* (1909), *Acatistul Sfintei Maria Magdalena* (1911), *Acatistul Sfintului Mucenic Pantelimon* (1913), *Acatistul Sfintului Haralambie* (1913), *Acatistul Sfintei Treimi* (1915), *Acatistul Sfintului Ioan cel Nou de la Suceava* (1918). Tirajul lor era de 2500-3000 de exemplare. Tot în această perioadă a apărut ediția a IV-a din lucrarea mai veche *Învățături creștinești* (1911)¹¹³.

Între anii 1909—1916 au apărut opt volume din *Viețile sfinților*, într-un tiraj de 2500 exemplare la fiecare volum, cu un total de peste 3000 de pagini, după Sfintul Dimitrie al Rostovului (noua ediție era prezentată ca „un adaos la foaia Luminătorul, care apărea din 1908). Din „precuvîntarea” primului volum rezultă că s-a instituit un comitet (aprobat de

113. Paul Mihailovici, *Tipăriri românești*, sub voce.

Sinodul din Petersburg), format din cei doi redactori ai Luminătorului (arhim. Gurie Grosu și prot. Constantin Popovici), alți patru preoți și un profesor român. Comitetul respectiv a încredințat pe protoiereul Iustin Ignatovici să revizuiască vechile ediții românești de la Neamț (1807—1815, tradusă de ierodiaconul Ștefan) și de la Căldărușani (1834—1836), să le confrunte cu ediția sinodală de la Moscova din 1902, urmînd să traducă doar viețile sfinților ruși care nu figurau în cele două ediții românești. Întregul text a fost apoi revăzut de arhimandritul Gurie, iar corectura în tipar a fost făcută de Grigorie D. Constantinescu „profesor de limba moldovenească”¹¹⁴. Concomitent, au apărut în broșuri separate viețile unor sfinți, inclusiv ruși: *Teodosie arhiepiscopul Cernigovului* (1908), *Antonie cele Mare* (1909), *Sfinta Nina*, luminătoarea Iberiei (1909), *Serafim de Sarov* (1909), *Teodosie cel Mare* (1909), *Atanasie al Alexandriei* (1909), *Cuviosul Macarie* (1909).

Adăugăm la acestea și așa numitele „filișoare”, în românește și rusește, editate, începînd cu anul 1901, sub îndrumarea „Frățimii Nașterea lui Hristos” din Chișinău. Erau mici broșuri, de cîte 4, 6 sau 8 pagini fiecare, cu diferite învățături de credință, cuvîntări, vieți de sfinți și altele. Pînă în 1916 au apărut 629 de numere, la care se adaugă alte peste 90 de numere suplimentare, între anii 1906—1915.

Au fost traduse de clerici cu preocupări cărturărești, ca ieromonahul Gurie Grosu, preoții Mihail Plămădeală, Mitrofan Ignatiev, Iustin Ignatovici, Constantin Popovici, Grigorie D. Constantinescu și alții, cu mai puține „filișoare”¹¹⁵.

Este interesant să consemnăm aici un scurt fragment din memoriul adresat de episcopul Iacob Piatnițki Sinodului rusec din 1900, prin care cerea aprobarea acestor filioșoare: „În multe parohii din Basarabia, scria el, populația e alcătuită în majoritate și uneori în întregime din moldoveni, care cunosc numai limba moldovenească și nu înțeleg deloc limba bisericească slavonă și rusească, nici măcar în forma vorbită”¹¹⁶.

O muncă susținută pentru tipărirea tuturor acestor cărți și „filișoare” a desfășurat — între anii 1905—1915 — preotul ti-

114. Ștefan Ciobanu, *Cultura românească în Basarabia*, p. 72-76.

115. Paul Mihailovici, *Tipăriri românești*, p. 165 urm.; Grigorie Constantinescu (1876-1932), era originar din Iași; trecînd în Basarabia, a ajuns profesor de Limba română la Liceul eparhiot de la Seminarul teologic. După unirea din 1918, a fost preot în Năpădeni, unde a murit.

116. Arhim. Antim Nica, *Aspecte misionare*, p. 23.

pograf *Iustin Ignatovici* din Năpădeni-Orhei (1843—1918), pomenit și mai sus, care s-a călugărit spre bătrînețe în mănăstirea Curchi, sub numele Ignatie¹¹⁷. Din această scurtă prezentare de titluri de lucrări, cu tirajul unora dintre ele, ne dăm seama ce rol important au îndeplinit ele în lucrarea de re-deșteptare națională a Basarabiei la începutul veacului nostru.

În aceeași perioadă s-a reluat tipărirea unor *Abecedare* și *Cărți de citire* în românește, datorate învățătorilor Gheorghe Codreanu și Constantin Popescu, precum și marelui patriot și om politic de mai tirziu Pantelimon Halippa. Între autori, se număra și arhimandritul Gurie Grosu, cu o *Carte de învățătură despre legea lui Dumnezeu* (1908, 310 p.), neacceptată de autoritățile bisericești, *Bucoavna moldovenească* (1908, 80 p.) și *Carte de citire cu științe din gramatica moldovenească* (1910, XII + 82 p.), iar în 1917—1918, un *Abecedar moldovenesc*, în trei ediții.

Nu poate fi trecut cu vederea nici preotul *Mihail Ceachir* (n. 1861 în Ceadâr Lunga-Tighina), cu unele traduceri din rusește (de pildă, un *Catehism* după Filaret Drozdov), o *Bucoavnă rusească și moldovenească*, o *Carte de citire ruso-română*. Tot el a tradus primele cărți de slujbă în limba găgăuză (prima a apărut în tipografia eparhială din Chișinău, în 1908, cu text paralel, slavon și găgăuz), pentru credincioșii acestui neam d'n sudul Basarabiei. Sunt semnificative cuvintele acestui preot din cartea de citire intitulată *Agiutorul moldovenilor cînd încep a învăța limba rusască* (ed. III, 1914): „Elevii moldoveni, trăitori în satele moldovenești, aud limba rusească numai în păreții școalelor..., acasă, pe drumuri, la cîmp și pretutindeni ei vorbesc moldovenește și de aceea cu mare greutate învață a grăi rusește, uită aceia ce lor de multe ori le-au explicat învățătorii...”¹¹⁸.

Mai consemnăm faptul că tot acum au apărut *primele periodice românești* din Basarabia, tot la Chișinău: *Basarabia*, „gazetă națională-democratică” (1906—1907), *Viața Basarabiei* (1907), cu litere rusești și latinești, *Moldoveanul* (1907—1908), care își propunea „să adape” pe moldoveni „la frumosul și dătătorul de viață izvor al literaturii și istoriei naționale”, *Cuvînt moldovenesc* (1913—1917), *Glasul Basarabiei* (1913—1914), la care se adaugă *Calendarul Basarabiei* (pe 1914) și *Calendarul moldovenesc* (1914—1919). Toate au avut o existență

scurtă, din cauza piedicilor puse de autoritățile rusești și a greutăților financiare. La toate au colaborat cărturarii și patrioții basarabeni de atunci: Pantelimon Halippa, Alexis Nour, Daniel Ciugureanu, Petru Cazacu, Simion Murafa, Emanuel Gavrilă, Ion Pelivan, Iulian Friptu, Nicolae Alexandri, Gheorghe Madan, preotul Alexie Mateevici și alții, dar se întîlnesc și multe reproduceri din opera unor scriitori români (Gr. Alexandrescu, Vasile Alecsandri, Mihai Eminescu, George Coșbuc, Octavian Goga, Ștefan Octavian Iosif și alții). Prin toate materialele publicate în aceste ziare, majoritatea cu un profund mesaj patriotic, s-a pregătit drumul spre actul unirii din 1918¹¹⁹.

În acest context, apare—la 25 ianuarie 1908, după ce se obținuse avizul Sinodului rusec—prima revistă bisericească în limba română din Basarabia, *Luminătorul*. Era redactată de preotul profesor Constantin Popovici (1860—1943) și de ieromonahul Gurie Grosu (1877—1943), viitor mitropolit. A apărut lunar, numai în românește, pînă în anii celui de al doilea război mondial. Se publicau articole cu caracter teologic, pastoral, istoric, predici (între altele, o parte din Didahiile lui Antim Ivireanul). Pe lîngă cei doi redactori, s-au remarcat și alți preoți basarabeni prin articolele și predicile publicate în această revistă. Mihail Plămădeală, Nicolae Stoicov, Ieremia Ciocan, Teodor Bogos, Alexandru Baltaga, Vladimîr Baltaga, tînărul poet Alexie Mateevici și alții. Și această revistă, mai ales prin articolele de istorie națională și bisericească, a contribuit la trezirea conștiinței naționale în rîndul preoților și cîntăreților bisericești din Basarabia¹²⁰.

Menționăm și faptul că în 1904 și-a început activitatea *Societatea istorico-arheologică-bisericească din Basarabia*, cu sediul la Chișinău, sub conducerea unui comitet, avînd menirea de a face cercetări de istorie locală. Din 1909 pînă în 1918

119. Amănunte la Ștefan Ciobanu, *Cultura românească în Basarabia*, p. 285-313; Paul Mihailovici, *Tipărituri românești*, p. 200 urm., sub voce.

120. A se vedea și art. Fr. Paul Mihail, *Preoți luptători pentru limba română pînă la desăvîrșirea politică a statului național unitar român din 1918*, în *MMS*, LIX (1983), nr. 10-12, p. 674-680; Din decembrie 1909 pînă în 1912 a apărut și o foaie săptămînală „particulară” *Unirea noastră*, redactată în rusește de Pr. Ieremia Ciocan (Cecan) din Nișcani-Orhei; abia în vara anului 1911, publică și unele materiale în românește. Înfiera o seamă de abuzuri de la centrul eparhial, fapt pentru care preotul a avut de suferit, iar foaia a fost suprimată, cf. Nicolae Popovschi, *Istoria Bisericii...*, p. 420-424.

117. Paul Mihail, *Preotul tipograf Iustin Ignatovici*, în *MMS*, LIX (1983), nr. 10-12, p. 674-675 și 678-680.

118. Paul Mihailovici, *Tipărituri românești*, p. 270.

a publicat *Revista Societății* (9 volume), dar în rusește. După unire și-a continuat activitatea pînă în preajma celui de al doilea război mondial. Au contribuit la întemeierea și bunul ei mers *Ion Halippa*, profesor la Seminar (frate cu Pantelimon), ieromonahul *Gurie Grosu*, membru, frații *Andrei și Iosif Parhomovici*, fii de preot ucrainean, care au funcționat ca profesori la Seminarul din Chișinău. În 1912 s-a deschis, tot la Chișinău, Muzeul istoric-bisericesc, cu exponate din trecutul eparhiei sau din alte părți ¹²¹.

Soarta cărturarilor basarabeni. Consemnăm și câteva nume de cărturari basarabeni de la începutul veacului nostru, care, prin activitatea lor, au pregătit calea pentru marea unire din 1918. Așa a fost preotul poet *Alexie Mateevici* (1888—1917), fiu de preot din Căinari-Tighina, cu studii la Academia duhovnicească din Kiev, profesor la Seminarul din Chișinău, apoi preot militar în armata rusă, autorul memorabilei poezii *Limba noastră* și al unor traduceri din poezii clasici ruși ¹²². De asemenea, protoiereul *Nicolae Lașcov* sau *Lascu* (c. 1860—1933), amintit și în alte pagini, profesor de Religie peste 30 de ani, care a publicat unele lucrări istorice, profesorul *Iustin Frățiman* (1870—1927), din Cuhureștii de Jos-Soroca, autor de lucrări istorice, deportat în Siberia pentru acțiunile sale cu caracter național, istoricul bisericesc *Nicolae Popovschi*, fiu de preot din Vistierniceni, istoricul *Ștefan Ciobanu* (1883—1950), originar din Talmaz-Tighina, cu studii la Universitatea din Kiev, viitor profesor universitar la Chișinău și București, membru activ al Academiei Române, și alții ¹²³.

Cîteva tineri cărturari basarabeni au fost nevoiți să-și părăsească locurile natale și să treacă în România, unde au avut posibilitatea să facă cunoscute revendicările neamului lor oprimat. Între aceștia îi amintim pe militantul socialist

121. Arhim Visarion Puiu, *Cîteva date privitoare la înființarea Societății istorico-archeologice-bisericești din Chișinău*, în RSIAB, vol. XII, 1920, p. 3-8.

122. S-a scris mult despre el. Recomandăm studiul lui Vasile Țepordei, *Alexie Mateevici*, Chișinău, 1937, 103 p.; Petre V. Haneș, *op. cit.*, p. 301-327; Mitropolitul Antonie Flămădeală, în vol. *Alte file de calendar de inimă românească*, Sibiu, 1988, p. 205-230; a se vedea și vol. *Părinte al limbii noastre*, Chișinău, 1992, 144 p.

123. Prezentări succinte asupra lor la Petre V. Haneș, *op. cit.*, sub voce și Eugen Șt. Holban, *Figuri basarabene*, Paris, Editura Căpriana, 1990, 68 p., sub voce.

Zamfir Arbore (1848—1933), cu studii la Moscova și Petersburg, închis în fortăreața Petropavlovsk, apoi surghiunit la Tula, de unde a reușit să scape, stabilindu-se în România, unde a publicat cunoscutele lucrări *Basarabia în secolul al XIX-lea* (1898) și *Dicționarul geografic al Basarabiei* (1904); medicul *Victor Crăsescu* (1950—1917) din Chișinău, — unde a urmat Seminarul — nevoit să se refugieze în România, unde a colaborat la diferite publicații românești, a scris nuvele, schițe și un roman (sub pseudonimul *Ștefan Basarabenu*); fiul său *Sergiu Victor Cujbă* (c. 1875—1937), poet și ziarist; *Constantin Stere* (1865—1936) din Cirișcău-Soroca, jurist, scriitor și om politic, deportat în Siberia, după care s-a stabilit în România (scrie, între altele, romanul autobiografic *În preajma revoluției*, în 8 volume, cu amintiri din detenția siberiană); *Dumitru C. Moruzi* (1860—1914), deși nu s-a născut în Basarabia, dar a trăit un timp acolo, autorul romanului *Prăbegi în țara răpîtă*, în care prezenta viața grea a boierilor și răzeșilor români sub stăpînire străină și al unor lucrări istorice privind Basarabia; profesorul *Axente Frunză* (1860—1933) din Scorțeni-Orhei, cu traduceri din clasicii ruși; medicul *Petru Cazacu* (n. 1871 în Chișinău), cu studii seminarele, cu o serie de lucrări privind istoria Basarabiei și mulți alții.

O mențiune aparte trebuie să facem asupra lui *Vasile Stroescu* (1845—1926), originar din Trinca-Hotin, cu studii universitare la Petersburg și Berlin, un mare mecenat, militant pentru realizarea unității noastre de stat, membru de onoare al Academiei Române. A acordat ajutoare substanțiale unor școli și instituții culturale din Moldova liberă, dar mai ales școlilor din Ardeal, Banat, Crișana și Maramureș, Asociației „Astra”, contribuind, prin aceasta, la conservarea limbii și a ființei naționale românești în teritoriile intracarpătice. Este ctitorul bisericilor din Șofrincani, Zăicani, Pociumbăuți și Trinca, a spitalelor din Trinca și Brătușeni, toate în Basarabia. Fratele său *Mihail* (1836—1859) a înființat un dispensar medical la Costești-Bălți, a înființat și subvenționat numeroase școli și asociații filantropice din România, a trimis medici pentru specializare la Viena, Berlin și Paris. A solicitat Guvernului rus o catedră de Limba română la Universitatea din Odesa, dar a fost refuzat ¹²⁴.

Reîntorcerea la țara mamă. Prăbușirea regimului țarist în 1917 și anarhia care a urmat au dat tuturor popoarelor subjugate din Rusia — inclusiv românilor basarabeni — posibilitatea de a-și hotărî singuri soarta. La 2/15 martie 1917 a

124. Eugen Șt. Holban, *op. cit.*, p. 62-64.

abdica ultimul țar din dinastia Romanovilor, Nicolae II (1894—1917). După mai bine de un veac de oprimare, a ieșit la suprafață, cu o vigoare de nebănuț, elementul românesc autohton, dornic să-și impună voința și să-și recâștige drepturile legitime.

Spre sfârșitul lunii martie 1917 a luat naștere la Chișinău „Partidul Național Moldovenesc”, sub conducerea lui Pavel Gore, președinte de onoare fiind Vasile Stroescu. Programul noului partid viza o largă autonomie administrativă, judecătorească, ecleziastică, școlară și economică, concretizată în crearea unui organ legislativ „Sfatul Țării”, folosirea limbii române în școală și în biserică, armată proprie, crearea unei Mitropolii condusă de un român, protecție pentru moldovenii din Transilvania și altele. Organul de publicitate al noului partid era ziarul *Cuvînt moldovenesc*, la care au început să colaboreze nu numai basarabeni, ci și refugiați din Vechea Românie, Transilvania și Bucovina.

Programul acestui partid a avut un răsunet deosebit în rîndul moldovenilor din stînga Prutului și Nistrului. Se întrunesc spontan numeroase Congrese (adunări) în toate orașele, târgurile și satele Basarabiei. Așa, de pildă, în 6 și 7 aprilie 1917 a avut loc la Chișinău un Congres general al cooperativelor sătești, în cadrul căruia s-a votat o moțiune prin care se cerea autonomia administrativă, religioasă, școlară și economică a Basarabiei.

La 19 și 20 aprilie 1917 s-a întrunit, tot la Chișinău, Congresul preoților din Basarabia, sub conducerea lui *Alexandru Baltaga*, în cadrul căruia s-a cerut autonomia Bisericii de aici, constituirea unei Mitropolii, în frunte cu un ierarh de neam român, o adunare națională și formarea unui „înalt sfat” cu atribuții administrative și executive. Între 25 și 28 mai 1917, s-a întrunit un Congres al învățătorilor, care a votat o noțiune privind introducerea limbii române în toate școlile din satele românești, chiar din toamna aceluși an.

La 18 aprilie 1917 s-a întrunit la Odesa o mare adunare a soldaților moldoveni care luptau în armata rusă, pentru interese cu totul străine neamului lor. Cei aproape 10.000 de ostași aderă la programul Partidului Național, cerînd cu insistență autonomia Basarabiei și reforma agrară. La același program își dau adeviziunea moldovenii din diferite localități, din unități militare din Rusia sau de pe front, încît ideea autonomiei pătrunde în rîndurile tuturor românilor, în speță între țărani. La Chișinău și la Balta, în Transnistria, se deschid cursuri de limba română, istoria și geografia României, la care participă peste 800 de învățători; în toamnă se introduce

limba română în școlile primare (la cele din Chișinău predă și ardeleanul Onisifor Ghibu).

La 25 septembrie 1917 Guvernul lui Kerenski din Petrograd recunoaște dreptul tuturor popoarelor din fostul imperiu rus la autodeterminare. Concomitent, însă, bande de bolșevici înarmați terorizează și jefuiesc populația Basarabiei. Le cad jertfă cîțiva mari luptători pentru neam și limbă, ca protoiereul Dimitrie Baltaga, avocatul Simion Murafa, inginerul Andrei Hodorogea, moșierul Mihail Razu și alții. În afară de aceasta, se întrevădea primejdia anexării Basarabiei la Ucraina, cum cereau unii străini. În această conjunctură, la 20 octombrie 1917 se deschide la Chișinău Congresul militarilor moldoveni, la care au participat 500 de delegați din toate unitățile (cite doi soldați și un ofițer), reprezentînd pe cei aproape 300.000 de soldați aflați în armata rusă și pe toate fronturile. La 24 octombrie Congresul proclamă autonomia Basarabiei și crearea unui Sfat al țării, cu 120 de deputați (84 de moldoveni și 36 de reprezentanți ai minorităților din Basarabia). S-a ales un birou care a adresat apoi un apel tuturor organizațiilor naționale și publice din Basarabia, pentru a desemna deputați în acest Sfat. S-a stabilit ulterior un număr de 105 moldoveni și 45 pentru minorități, urmărindu-se să fie aleși reprezentanți ai soldaților, țăranilor, intelectualilor, muncitorilor, administrației provinciale și locale, ai minorităților.

Sfatul țării s-a deschis în mod solemn la 21 noiembrie 1917, președinte fiind ales tînărul patriot Ion Inuleț. În zilele următoare s-au discutat și aprobat mai multe legi. La 2 decembrie 1917 Sfatul țării proclamă Basarabia ca „Republică Democratică Federativă Moldovenească”, avînd ca președinte pe Ion Inuleț. Puterea executivă era încredințată unui Consiliu al directorilor (Guvern), în frunte cu Pantelimon Erhan. Noua Republică a fost recunoscută de toate organizațiile din Basarabia, precum și de Ucraina.

În cursul aceleiași luni, la 17-18 decembrie 1917 a avut loc la Tiraspol primul Congres al românilor din Transnistria, în cadrul căruia s-a cerut introducerea limbii române în școală, biserică și justiție, revenirea la alfabetul latin, unități militare românești și chiar înființarea unor secții cu limba de predare română la Universitățile din Odesa și Kiev. Nu este lipsit de interes să notăm aici că potrivit statisticilor rusești din 1905, în județul Tiraspol din 64.200 locuitori, 42,3% erau români, 21,2% ucraineni, 14,2% ruși, 9,2% evrei, 4,1% germani, 3,3% bulgari.

În decembrie și ianuarie 1918, pentru a pune capăt re-

gimului de teroare instaurat în Basarabia de către trupele rusești bolșevizate, Sfatul Directorilor trimite două delegații la Iași (unde se găseau Guvernul și celelalte autorități românești), spre a cere intervenția armatei române. Guvernul român, prezidat de Ion I. C. Brătianu, a hotărât să răspundă acestei chemări și să trimită trupe în ajutorul fraților basarabeni, amenințați în însăși existența lor de către regimul bolșevic care încerca să se instaleze în Basarabia. Divizia a XI-a română, comandată de generalul E. Broșteanu, intră în Chișinău la 13 ianuarie 1918, fiind primită de populație cu un mare entuziasm. Bandele bolșevice sînt alungate, institundu-se ordinea și siguranța în toată Basarabia.

În aceste condiții, la 24 ianuarie 1918, după multe discuții, Sfatul țării proclamă independența Republicii Democratice Moldovenești cu unanimitatea voturilor, inclusiv ale reprezentanților naționalităților (notăm că la 2 ianuarie se proclamase și Ucraina ca stat independent).

Dar independența față de Rusia și Ucraina nu era de ajuns. O țară a cărei soartă a fost legată timp de secole de Moldova, și în genere de poporul român, o țară cu oameni de același neam, care vorbeau aceeași limbă și mărturiseau aceeași credință, avînd aceleași tradiții strămoșești, nu putea să mai rămînă în această stare de izolare, de oprimare și deznaționalizare în care trăise timp de peste un veac. Drept aceea, ideea unirii se pune cu tot mai multă insistență, mai ales prin ziarul *Cuvînt moldovenesc*, *Sfatul țării*, *Soldatul moldovean* și *România nouă*, dar și prin moțiuni venite din partea unor organe administrative și adunări obștești. Și astfel, în ședința Sfatului țării din 27 martie 1918 (9 aprilie stil nou), după declarațiile entuziaste ale diferitelor grupări din acest „parlament” al Moldovei, este supusă la vot moțiunea „blocului moldovenesc” în favoarea unirii cu România: 86 voturi pentru, 3 contra (un bulgar și doi ucraineni), iar 36 se abțin (13 erau absenți). Se făcea o deplină reabilitare istorică prin revenirea la Patria mamă a străvechiului pămînt al Moldovei de răsărit, cuprins între Prut, Nistru și Marea Neagră. Trebuie subliniat că hotărîrea de mai sus a fost luată cu participarea reprezentanților tuturor naționalităților, confesiunilor și claselor sociale, organizațiilor de masă și asociațiilor culturale, economice și profesionale din toată Basarabia. În felul acesta, teritoriul dintre Prut și Nistru revenea la țara din care a fost desprins prin forță și trădare cu 106 ani în urmă de către o putere străină, care timp de aproape trei veacuri ne-a fost cel mai perfid vecin. Se încheia o epocă de robie și se des-

chidea o etapă nouă, de libertate, de cultură națională pentru românii dintre Prut și Nistru.

Din nefericire, au rămas în afara hotarelor țării românii de peste Nistru, care vor cunoaște, de acum înainte, un șir nesfîrșit de suferințe din partea regimului comunist-bolșevic care s-a instaurat în Rusia după 1917 (din 1922 Uniunea Sovietică), suferințe care n-au luat sfîrșit nici astăzi.

Este cazul să consemnăm aici, cu venerația și recunoștința pe care o merită, cîteva nume de mari patrioți basarabeni care au militat atunci — prin cuvînt și faptă — pentru realizarea unirii Basarabiei cu România: Vasile Stroescu, un adevărat simbol al unității românești, Ion Inculeț, Ion Pelivan, Pantelimon Halippa (toți trei absolvenți ai Seminarului din Chișinău și ai unor Universități rusești), Daniel Ciugureanu, Ion Buzdugan, Paul Gore, Vlad Herța, generalul Matei Donici, Pantelimon Erhan, Elena Alistar, Gherman Pântea, Anton Crihan († în ianuarie 1993 în SUA, în vîrstă de 100 de ani și înmormîntat în Chișinău), Ștefan Ciobanu, arhimandritul Gurie Grosu, arhimandritul Dionisie Erhan, preotul Andrei Murafa și mulți alții. Se adaugă la aceștia și ardeleanul Onisifor Ghibu, prezent atunci în Chișinău și care milita pentru unire prin cursurile de Limba română pe care le-a predat învățătorilor basarabeni, dar mai ales prin periodicele pe care le-a inițiat și condus: *Ardealul* (1917—1918), *România nouă* (1918) și revista pedagogică *Școala moldovenească* (1917)¹²⁵.

La 15/28 noiembrie 1918, Consiliul Național Român din Cernăuți hotărîa unirea Bucovinei cu România iar la 1 decembrie 1918 (18 noiembrie st. v.), cei 100.000 de români participanți la istorica adunare de la Alba Iulia proclamau unirea pe veci cu România a Transilvaniei, Banatului, Crișanei și Maramureșului. Statul național român unitar era realizat!

La Conferința de pace de la Paris — Versailles, din

125. Pentru acest capitol să se vadă; Ștefan Ciobanu, *Basarabia*, p. 61-72 și 97-129; Ion Nistor, *Istoria Basarabiei*, p. 277-295, dar mai ales Pantelimon Halippa și Anatolie Moraru, *Testament pentru urmași*, Chișinău, 1991, p. 30-106; Se pot consulta și lucrările mai vechi ale lui Constantin Kirițescu, *Istoria războiului pentru întregirea României*, ed. II, vol. III, București 1926, p. 67-117 și Onisifor Ghibu, *De la Basarabia rusească la Basarabia românească, Analiza unui proces istoric*, Cluj, 1926, CXC VII + 509 p.; Ștefan Ciobanu, *Unirea Basarabiei. Studiu și documente cu privire la mișcarea națională românească în anii 1917—1918*, București 1929; A se vedea și Onisifor Ghibu, *Pe bariadele vieții. În Basarabia revoluționară, 1917—1918, Amintiri*, Chișinău, 1992.

1920, când s-a pus în discuție problema recunoașterii Unirii Basarabiei cu țara-mamă, au încercat să creeze dificultăți României atât unii reprezentanți (neoficiali) ai fostului guvern Kerenski din 1917 (care susțineau că Rusia a „eliberat” Basarabia de sub dominația otomană în 1812, că românii nu formează majoritatea populației, că unirea ar fi fost forțată de armata română și că Sfatul Țării ar fi fost format din „bolșevici”!), cât și de reprezentanți ai noului regim comunist din Rusia, care susțineau că unirea ar fi fost votată de „marii proprietari” basarabeni (!). Delegația română a restabilit drepturile istorice ale României asupra Basarabiei, cu date istorice, statistice și juridice, prin diferite memorii, broșuri și articole în presă, prin cuvântul lui Ion I. C. Brătianu și al renumitului geograf Em. Martonne, profesor la Sorbona, care a efectuat o călătorie de documentare în Basarabia. Și astfel, la 28 octombrie 1920 s-a semnat la Paris Tratatul pentru recunoașterea unirii Basarabiei cu România, de către Imperiul britanic, Franța, Italia și Japonia de o parte și România de alta. Se recunoștea României suveranitatea asupra teritoriului dintre Prut, Nistru, Marea Neagră și vechea Bucovină.

Rusia Sovietică n-a recunoscut unirea, cerind un plebiscit. Ulterior și-a schimbat atitudinea. Astfel, în 1928 România și Uniunea Sovietică au aderat la așa numitul „Pact Briand-Kellogg”, care prevedea că statele semnatare renunță la război ca instrument al politicii naționale și că își vor rezolva diferendele numai pe cale pașnică. La 9 iunie 1934 s-au reluat relațiile diplomatice dintre cele două țări, subliniindu-se că ele au întregul respect al suveranității fiecăruia din statele noastre. La 21 iulie 1936 miniștrii de Externe Maxim Litvinov și Nicolae Titulescu au semnat Tratatul de asistență mutuală româno-sovietic de la Montreux, prin care se recunoștea granița existentă atunci între cele două țări, deci Nistrul. Toate acestea au fost nesocotite cîtiva ani mai târziu, când, la 23 august 1939, s-a semnat „protocolul adițional secret” al Pactului Ribbentrop-Molotov, urmat de ultimatumul sovietic dat României la 28 iunie 1940, cu consecințele lui atât de nefaste pentru români, care se resimt și astăzi ¹²⁶.

Cîteva constatări. Una din cele mai reușite caracterizări ale regimului țarist în Basarabia a făcut-o Ion Pelivan la îm-

126. Amănunte la Constantin Kirițescu, *op. cit.*, vol. III, p. 530-535 și mai ales Nicolae Titulescu, *Basarabia pămînt românesc*, Ediție îngrijită și studiu introductiv de Dr. Ion Grecescu, București, 1992, 136 p.

plinirea a 20 de ani de la Unirea Basarabiei cu România, cînd spunea: „O sută de ani de robie țaristă a fost pentru neamul românesc din Basarabia o noapte neagră, fără sfîrșit, o suferință fără întrerupere, un adevărat coșmar”. Datorită măsurilor de rusificare, Basarabia „rămăsese fără limbă, fără școală, fără carte, fără gazetă moldovenească, fără intelectuali băștinași și fără conducători firește..., o simplă temniță muscălească, pentru care lumina era îngăduită numai prin ferestruica străjuită din spre răsărit” ¹²⁷. Cea mai tristă acțiune pe care s-au străduit s-o realizeze noii stăpîni a fost *deznaționalizarea*. Pentru realizarea acestui scop s-au folosit toate mijloacele: administrația, școala, Biserica. Dacă scopul urmărit nu s-a împlinit decît parțial, meritul cel mare revine poporului de rînd, maselor mari de țărani, care au știut să-și apere cel mai scump tezaur, limba, și prin limbă, însuși neamul.

În timpul ocupației rusești din anii 1812—1918, viața bisericească din Basarabia românească s-a desfășurat în condiții cu totul diferite față de celelalte „țări românești”. În noua Arhiepiscopie a Chișinăului, dependentă de Sfîntul Sinod al Bisericii Ortodoxe Ruse din Petersburg, s-au creat o serie de instituții noi, care nu aveau nimic comun cu tradițiile și mentalitatea românilor de aici. A început o acțiune sistematică de rusificare — mai ales a clerului, a altor intelectuali, dar și a credincioșilor de rînd —, prin școală, administrație și Biserică. Dintre aspectele pozitive, trebuie notată în primul rînd starea materială de excepție de care dispunea eparhia, cu toate instituțiile ei — centrul eparhial, mănăstirile, parohiile —, încît clerul și-a putut desfășura misiunea în bune condițiuni. În chip deosebit trebuie subliniată activitatea misionară și caritativă desfășurată de slujitorii Bisericii.

În pofida măsurilor restrictive luate de autoritățile de stat și bisericești, românii basarabeni au menținut și unele legături cu ierarhii și preoții din Moldova liberă, apoi din vechea Românie. Prin aceste legături, ca și prin preoții de mir și prin călugării din cele peste 20 de mănăstiri basarabene, prin credincioșii-țărani s-au menținut limba, tradițiile și cultura românească. Acestor „apostoli” anonimi ai conștiinței de neam și de simțire românească li se datora și actul unirii Basarabiei cu România de la 27 martie 1918.

127. Ion Pelivan, *art. cit.*, p. 9 și 12.

VII. BISERICA DIN BASARABIA DIN 1918 PÎNĂ ÎN 1940

Îndată după unirea Basarabiei cu România, Biserica de aici a întrerupt legăturile cu Patriarhia rusă, restaurată în toamna anului 1917. De altfel, după revoluția comunistă din același an nici nu se mai putea vorbi de legături de orice natură cu Biserica Ortodoxă rusă, dată fiind situația tragică prin care a trecut, mai ales în primele trei decenii ale regimului comunist-bolșevic. Ultimul ierarh rus de la Chișinău, Atanasie Gribanovschi, a părăsit Basarabia în mai 1918. La 14 iunie 1918 Sfântul Sinod din București a numit ca „locțiitor de arhiepiscop” la Chișinău pe episcopul *Nicodim Munteanu* de la Huși (1864—1948), viitorul patriarh al României. Noul numit, cu studii la Academia duhovnicească din Kiev (abs. 1895), deci un cunoscător al limbii ruse și al vieții bisericești din Rusia, a luat primele măsuri în vederea integrării Bisericii basarabene în viața Bisericii din România întreagă. S-a procedat de îndată la o nouă organizare a centrului eparhial, la introducerea limbii române în multe biserici și în Seminarul teologic din Chișinău, — la care au fost numiți o seamă de profesori români, în frunte cu arhimandritul Visarion Puiu —, la înlocuirea unor egumeni ruși și ucraineni de la mănăstiri. *Nicodim* a activat la Chișinău pînă la 31 decembrie 1919, cînd s-a reîntors la eparhia sa.

În locul său a fost numit ca locțiitor, — pe data de 1 ianuarie 1920 —, arhiepiscopul *Gurie Grosu Botoșăneanul*, care apoi, la 21 februarie 1920, va fi ales arhiepiscop al Chișinăului și Hotinului. Noul arhiepiscop (1877—1943) era originar din Nimoreni-Lăpușna, cu studii la Seminarul din Chișinău, apoi la Academia duhovnicească din Kiev, care i-a conferit titlul

de magistru în teologie. Călugărit la Noul Neamț (Chițcani) și hirotonit ieromonah, a fost misionar eparhial la Chișinău, trimis egumen într-o mănăstire din gubernia Smolensk, ulterior director la două școli normale din Rusia. S-a reîntors în Basarabia abia în 1917, numărîndu-se printre militanții pentru unirea Basarabiei cu România. Publicase Abecedare și alte cărți pentru învățarea limbii române, manuale de religie, traduceri de lucrări teologice din rusește în românește. În 1918 Sfântul Sinod l-a ales arhiepiscop-vicar al Mitropoliei Moldovei, cu titlul „Botoșăneanul”, iar în 1920 ajunge arhiepiscopul Basarabiei. În 1928 Arhiepiscopia Chișinăului a fost ridicată la rangul de Mitropolie, cîrmuitorul ei fiind ridicat astfel la demnitatea coresponsuzătoare. *Gurie Grosu* a păstorit pînă în noiembrie 1936 cînd, din cauza unor nereguli semnalate la Centrul eparhial, dar mai ales datorită amestecului factorilor politici, inclusiv al regelui Carol II, în problemele Mitropoliei basarabene, a fost „suspendat” de Sfântul Sinod și apoi pensionat. A trăit de-acum înainte mai mult la București, unde a și murit, la 14 noiembrie 1943, fiind înmormîntat în cimitirul mănăstirii Cernica.

Scaunul vacant a fost cîrmuit succesiv de cîțiva „locteneni” sau locțiitori de arhiepiscop: *Nicodim Munteanu*, acum mitropolit al Moldovei (noiembrie 1936-iunie 1937), *Cosma Petrovici*, episcopul Dunării de Jos (iunie 1937-februarie 1938) și arhiepiscopul *Efrem Enăchescu Tighineanul* (1895—1968). Cel din urmă, originar din Oltenia, o vreme stareț și profesor de seminar, a fost numit și hirotonit în februarie 1938 și instalat la Chișinău la 6 martie 1938. A păstorit eparhia, în calitate de locțiitor, pînă la 12 ianuarie 1944, cînd a fost ales arhiepiscop și mitropolit.

La 10 martie 1923 pe teritoriul Basarabiei se crează două eparhii noi: a Cetății Albe-Ismailului (cu reședința la Ismail) și a Hotinului (cu reședința la Bălți). Primul titular la Ismail a fost *Nectarie Cotlarciuc* (1875—1935), instalat la 20 mai 1923, bucovinean, doctor în teologie și filosofie, cu studii de specializare la diferite Universități germane, fost profesor la Facultatea de Teologie de la Cernăuți, autorul unor lucrări teologice în limbile germană și română. La Ismail a păstorit foarte puțin, căci la 7 noiembrie 1924 a fost ales mitropolit al Bucovinei, cu sediul la Cernăuți.

În locul lui a fost ales, la 17 decembrie 1924, *Justinian Teculescu* (1865—1932), originar din orașul Covasna din Ardeal, pînă atunci episcop al Armatei, cu sediul în Alba Iulia. Deși nu cunoștea realitățile din Basarabia, totuși, funcționînd timp îndelungat ca preot de mir și protopop în Alba Iulia (el fusese

încredințat cu organizarea marii Adunări naționale de la 1 decembrie 1918), episcopul Justinian a știut să se impună în rândul preoților basarabeni și să facă rânduială în viața eparhiei. A păstorit pînă la moarte (16 iulie 1932).

Urmasul său a fost un localnic, *Dionisie Erhan* (1868—1943), născut în Bardar-Lăpușna, intrat de tînăr în mănăstirea Suruceni, pe care a condus-o mulți ani ca stareț. În 1917—1918 s-a numărat printre militanții pentru unirea Basarabiei cu țara-mamă, fapt pentru care în 1918 Sfîntul Sinod din București l-a ales arhiepiscop-vicar (cu titlul de „Ismail”) pentru Arhiepiscopia Chișinăului. Numit locțiitor de episcop la Ismail încă din 1932, alegerea sa a întîmpinat greutăți, intrucît nu avea studiile necesare pentru ocuparea unui asemenea post de conducere (ales la 20 octombrie 1933, instalat abia la 15 mai 1934). Cu toate acestea, a fost un bun îndrumător al activității misionare-pastorale și culturale din eparhie. În vara anului 1940 a fost nevoit să se refugieze în România, încredințîndu-i-se conducerea provizorie a eparhiei Argeșului; la 1 septembrie 1941 se pensionează. Reîntors în Basarabia, a murit la Chișinău, la 17 septembrie 1943, fiind înmormîntat la Suruceni, mănăstirea sa de metanie.

Primul episcop al Hotinului, cu reședința la Bălți, a fost *Visarion Puiu* (1879—1964), originar din Pașcani, cu studii la Facultatea de Teologie din București și la Academia duhovnicească din Kiev, fost vicar și director al Seminarului din Galați, primul director român al Seminarului din Chișinău, apoi episcop al Argeșului (1921—1923). Tipărise cîteva lucrări istorice și predici. Ca episcop al Hotinului, s-a ocupat de organizarea noii eparhii; a ridicat o monumentală catedrală, sfințită în 1935, o reședință și alte clădiri necesare unui centru eparhial. În octombrie 1935 a fost ales mitropolit al Bucovinei, iar în 1924 mitropolit al Transnistriei, cu reședința în Odesa. Datorită acestei ultime misiuni, în 1944 a fost nevoit să se refugieze în Apusul Europei, unde a trăit pînă la moarte († 1964 la Paris).

În decembrie 1935 a fost ales și înscăunat un nou episcop al Hotinului, *Tit Sîmedrea* (1886—1971), pînă atunci preot de mir, apoi arhiepiscop-vicar la București, cu titlu „Tirgovișteanul”. A continuat lucrarea misionară, culturală și constructivă începută de Visarion Puiu. În 1940 a fost ales mitropolit al Bucovinei, iar în 1945 s-a pensionat. A scris numeroase lucrări de istorie bisericească foarte apreciate (despre *Episcopia Hotinului*, o ediție critică a *Vieții Sfîntului Nison* de Gavriil Protul, altă ediție a *Pripelelor* lui Filotei Monahul de la Cozia

etc.). Ca vicar la București, a reprezentat Biserica la cîteva întruniri teologice peste hotare.

În cei peste 20 de ani de viață românească din Basarabia, sub îndrumarea ierarhilor menționați mai sus, s-au înregistrat o seamă de realizări în viața Bisericii. Pe lîngă „românizarea” scaunului arhiepiscopal de la Chișinău și crearea celor două noi eparhii, notăm faptul că din 1920 pînă în 1925, delegați ai preoțimii din Basarabia au făcut parte din comisiile de redactare a Legii și Statutului de organizare al Bisericii Ortodoxe din România întregită, intrate în vigoare în 1925. De acum înainte, Biserica din Basarabia s-a orientat în organizarea ei — la centrele eparhiale, protopopiate, mănăstiri și parohii —, după principiile înscrise în acest Statut, în vederea consolidării unității noastre bisericești.

Și-au continuat activitatea Uniunea clerului ortodox din Basarabia, Frățimea misionară „Nașterea lui Hristos” din Chișinău și alte asociații de preoți și mireni (Oastea Domnului, Societatea Sfîntul Gheorghe pentru tineret, Cercul misionar studentesc ș.a.). Opera de asistență socială a fost mereu în atenția clerului parohial. Activitatea misionară a Bisericii noastre s-a intensificat, datorită apariției și proliferării unor secte (ca și rezistenței unor credincioși ortodocși față de introducerea calendarului „îndreptat”). De pildă, în 1930 erau aproximativ 19.200 sectari în toată Basarabia (14.997 baptiști, 1540 adventiști, 619 creștini după Evanghelie, 751 milenariști, 986 molocani, 399 inochentiști ș.a.)¹²⁸.

În 1929 a avut loc la Chișinău al doilea Congres misionar pe țară, iar în 1933 cel de al patrulea (primul s-a ținut la Arad în 1929, al treilea la Cernăuți în 1930). După 1929 apare revista *Misionarul*, la Chișinău, sub îndrumarea preotului *Alexandru Scvoznicov*, un înecrat misionar, cu materiale adecvate. Tot la Chișinău apar numeroase broșuri, în colecțiile „Biblioteca misionarului ortodox” și „Biblioteca creștinului dreptcredincios”. La Bălți, a desfășurat o susținută activitate misionară și publicistică preotul *Toma Gherasimescu*, profesor de Religie în acest oraș; a și publicat mai multe broșuri la Chișinău și Bălți.

Vechile mănăstiri basarabene și-au continuat lucrarea lor duhovnicească în noile condiții de viață românească și anume: Căpriană, Ncul Neamț, Suruceni, Dobrușa, Japca, Curchi, Hîrbovăț, Saharna și celelalte. În unele din ele s-au înființat școli pentru pregătirea personalului monahal, iar la Dobrușa o școală de cîntăreți. Se întemeiază cîteva schituri noi. Nu-

128. Cf. Antim Nica, *Aspecte misionare*, p. 37.

mărul călugărilor se ridica la peste 2400. Este adevărat că n-au mai avut o stare materială de excepție, cum era sub regimul țarist, pentru că în urma reformei agrare din 1920 fiecărei instituții bisericești i s-au lăsat doar cîte 50 de ha.

S-au zidit din temelie peste o sută de biserici; tot pe aîtea au fost renovate. Dintre cele mai reprezentative menționăm catedrala din Bălți, la care se adaugă încă cinci biserici în același oraș; altele în Ismail, Lipnic-Soroca, Seciteni-Lăpușna (cu cheltuiala episcopului Dionisie Erhan). În 1925, numărul total al bisericilor se ridica la 1090, deservite de 1104 preoți.

În ce privește *învățămîntul teologic*, notăm, în primul rînd, înființarea Facultății de Teologie din Chișinău, în 1926, încadrată însă în Universitatea din Iași. La noua Facultate au fost numiți mai mulți profesori originari din Vechea Românie: toți teologi de mare prestigiu, ca Vasile Radu (Vechiul Testament), Gala Galaction (Noul Testament), Nichifor Crainic (Istoria literaturii religioase moderne), Toma Bulat (Istoria bisericească universală), Constantin Tomescu (Istoria Bisericii Române), Ioan Savin (Apologetică), frații Cicerone și Valeriu Iordăchescu (Patrologie și Morală), arhimandritul Iuliu Scriban (Omiletică și Catehetică), Nicolae Popescu-Prahova (Drept bisericesc) la care se adaugă basarabenii Serghie Bejan (Dogmatică), Ilie Tocan (Exegeza Vechiului Testament), Ștefan Ciobanu (Istoria vechii literaturi românești), Alexandru Boldur (Istoria românilor) și alții. Toți au publicat lucrări valoroase în specialitatea lor. În această perioadă a activității lor la Chișinău preoții profesori Vasile Radu și Gala Galaction (Grigorie Pișculescu) au tradus și tipărit *Biblia* în două ediții (1936 și 1938). Preotul profesor Cicerone Iordăchescu a publicat acum primul tratat de *Patrologie* în limba română, în trei volume, profesorii Toma Bulat și Constantin Tomescu au scris zeci de studii privitoare la istoria bisericească a românilor, inclusiv a celor din Basarabia; preotul profesor Serghie Bejan (în colaborare cu Constantin Tomescu) a tradus renumita lucrare a teologului rus Pavel Svetlov *Învățătura creștină în expunere apologetică*; arhimandritul Iuliu Scriban a excelat în presa bisericească și în predici. Gala Galaction și Nichifor Crainic s-au impus în literatură, unul în proză, celălalt în poezie, filosofie și ziaristică.

Facultatea a conferit cîteva doctorate în teologie: Antim Nica, viitorul ierarh, Isidor Todoran, devenit profesor de teologie la Cluj și Sibiu, Vasile Vasilache, mai tîrziu arhimandrit și vicar al Episcopiei misionare din America, Alexandru Severin și Nicolae Ciudin, mai tîrziu profesori în învățămîntul

teologic și alții. Dintre studenții ei reținem cîteva nume de prestigiu, ca preotul basarabean Paul Mihail sau preotul profesor Alexandru Ciurea, istorici, amîndoi cu doctoratul la Cernăuți, preotul scriitor Gheorghe Cunescu, cunoscuții publiciști Vasile Țepordei, Sergiu Roșcă, Alexandru Bardieru, ardeleanul Nicolae Mladin (un an), viitorul mitropolit al Ardealului și mulți alții.

În 1940/41 Facultatea s-a refugiat la Iași, dar în toamna anului 1941, în loc să se reîntoarcă la Chișinău, așa cum s-a întîmplat cu toate instituțiile românești din Basarabia, Ministerul Educației Naționale de atunci a dispus contopirea ei cu Facultatea de Teologie din Cernăuți; o parte dintre profesori au fost încadrați la această Facultate, alții la cea din București.

Seminarul teologic „Mitropolitul Gavriil Bănulescu“ a fost reorganizat în 1927, trecîndu-se de la zece la opt clase, cu profesori români, fie localnici, fie din restul țării, condus an îndelungați de doi distinși pedagogi, preoții Constantin Popovici și Serghie Bejan (din 1927). Printre absolvenții Seminarului s-au numărat unii dintre cei pe care i-am pomenit mai sus, la care se adaugă poetul și publicistul Sergiu Matei Nica, Antonie (fost Leonida) Plămădeală, azi mitropolitul Ardealului și mulți alții; majoritatea absolvenților se înscriau la Facultatea de Teologie, dar erau unii care se îndreptau și spre facultăți laice, încît dintre ei s-au recrutat numeroși ingineri, profesori, juriști, muzicieni, ziaristi etc.

S-au înființat alte două Seminarii teologice, tot cu opt clase, la Ismail și Edineți (pentru eparhia Hotinului). Școli de cîntăreți functionau la Chișinău și la mănăstirea Dobrușa. Arhiepiscopia Chișinăului patrona un Liceu eparhial de fete și o școală normală de fete, ambele la Chișinău.

În felul acesta s-au format noi generații de preoți, crescute în spirit românesc, care au muncit cu bune rezultate, alături de generațiile mai vechi, formate în școli rusești. S-a procedat, treptat, la înlăturarea unor practici rusești în cult, pentru revenirea la vechile tradiții autentice românești.

Tot în sfera vieții culturale menționăm că acum se înregistrează o bogată *activitate editorială*, mai ales la Chișinău, unde au apărut felurite lucrări teologice sau istorice. În afară de lucrările profesorilor Facultății de Teologie amintite mai sus, consemnăm și pe ale unor teologi din generația dinainte de 1918, care acum au putut scrie în românește. De pildă, preotul *Constantin Popovici*, magistrul în teologie de la Kiev și profesor la Seminarul din Chișinău timp de 40 de ani (1887—1927), a tipărit acum un volum de *Studii religioase, morale și liturgice* (1934, 456 p.), precum și o seamă de broșuri

și studii în reviste, Profesorul-teolog *Nicolae Popovschi* a publicat două bune monografii: *Mișcarea de la Balta sau inochemismul în Basarabia* (1926), *Istoria Bisericii din Basarabia în vremea al XIX-lea* (1931) și alte lucrări cu caracter istoric. Preotul misionar *Alexandru Scvoznicov* a publicat *Psihologia sectelor religioase* (1939), o serie de broșuri cu caracter misionar și antisectar sau traduceri din literatura teologică rusă (A. M. Calnev, *Metodica misionară*, 1931 și altele).

Cțiva dintre tinerii absolvenți ai Facultății de Teologie, îndrumați de profesori ca Nichifor Crainic, Gala Galaction, Constantin Tomescu și alții, și-au publicat primele lucrări teologice, devenind, cu timpul, personalități cunoscute în cultura teologică românească. Printre ei s-a impus *Paul Mihailovici* (n. 1905 în Cornova-Orhei), care a publicat acum câteva lucrări istorice deosebit de valoroase: *Legături culturale-bisericești dintre români și ruși în secolele XV-XX* (1932), *Mărturiile românești din Bulgaria și Grecia* (1933), *Tipărituri românești în Basarabia de la 1812 la 1918* (1940) și multe altele publicate după 1944. Arhimandritul de atunci *Antim Nica* (n. 1908 în Bogzești-Orhei) și-a publicat teza de doctorat, *Misionarismul creștin între mahomedani în Orientul Apropiat* (Bălți, 1939) și mai multe studii în periodicele bisericești ale vremii. Notăm și două bune teze de licență de la Facultatea de Teologie din Chișinău, susținute de *Eugen Procopan* (mort de tinăr), o bună monografie despre *Paisie Velicicovshi* (1933) și de *Vasile Țepordei*, o monografie închinată preotului-poet *Alexie Mateevici* (1937).

Presa bisericească din Basarabia n-a fost cu nimic mai prejos decât cea din vechea Românie sau din Transilvania. *Luminătorul*, revista clerului din Basarabia, fondată în 1908, și-a continuat apariția până în 1944, îndrumată de un comitet, condus de preotul Constantin Popovici, din care făceau parte și cțiva preoți din Chișinău (a apărut chiar și în anul primei ocupații sovietice, la București). Au mai apărut și altele: *Misionarul*, „revista Misiei ortodoxe române din Basarabia” (1929—1940), *Insemnări creștine*, „revistă de orientări pastorale și misionare”, la Bălți (1937—1940), *Episcopia Hotinului*, foaie oficială, la Bălți (1926—1940), continuând cu *Biserica basarabească*, organul oficial al aceleiași eparhii (1942—1943), *Buletinul Episcopiei Cetății Albe-Ismail* (1923—1940 și 1942—1943); „Uniunea clerului din Basarabia” edita publicația săptăminală *Raza* (care a devenit apoi un „organ de luptă și atitudine românească”; studenții teologi din Chișinău editau propria lor revistă, *Studentul* (1928—1933), continuată cu *Gîndul neamului* (1933—1934) și cu *Tribuna tinerimii*

(1936—1938). Chiar și elevii Seminarilor teologice își aveau publicațiile lor: *Limba noastră* la Chișinău (în care au debutat Sergiu Matei Nica și preotul scriitor Alexandru Bardieru) și *Luceafărul* la Ismail; Liceul eparhial din Chișinău publica revista școlară *Ghiocci* (în care a debutat poeta Magda Isanos).

Revista Societății istorico-arheologice-bisericești și-a continuat apariția, sub conducerea profesorului Iosif Parhomovici. Din 1929 pînă în 1939, profesorii Toma Bulat și Constantin Tomescu au editat revista istorică *Arhivele Basarabiei*, tot la Chișinău, în care au apărut o serie de studii, deosebit de valoroase, privitoare la istoria Basarabiei și a Bisericii românești de aici.

La periodicele bisericești, ca și la unele laice (*Viața Basarabiei*, *Basarabia*, *Zorile* ș. a.) s-au remarcat prin colaborările lor, nu numai profesorii de teologie consemnați mai sus, ci și alți preoți, ca Alexandru Scvoznicov, Teodor Rudiev, Vladimir Popovici, Pavel Grosu, Eugen Procopan, Nicolae Timuș, Paul Mihail, Sergiu Roșca, Alexandru Bardieru și alții. În chip deosebit trebuie să consemnăm numele preotului-profesor *Vasile Țepordei* (n. 1908 în Cirpești-Cahul), redactor la publicația *Studentul* (1930—1933), apoi la foaia *Raza* (1931—1938, continuând ca director pînă în 1944), director la cotidianul *Basarabia* (cu suplimentul literar *Basarabia literară*), care a apărut la București, între anii 1941—1944, colaborator la o serie de alte publicații — bisericești sau laice — din Basarabia sau din București. Părintele Vasile Țepordei este considerat — pe drept cuvînt — „cel mai de seamă publicist-tribun al Basarabiei românești”.

Pe tărîmul muzicii bisericești s-au remarcat preotul *Mihail Berezovschi* (1868—1940), pe care l-am mai amintit, fost peste patru decenii dirijor al corului catedralei din Chișinău, profesor de muzică și compozitor, preotul *Alexandru Cristea* († 1942), profesor în Chișinău și alții.

Adăugăm aici și cîteva cuvinte despre *viața bisericească a românilor de dincolo de Nistru*. Acolo, autoritățile sovietice au creat, la 22 octombrie 1924, așa numita „Republică Autonomă Sovietică Socialistă Moldovenească”, cu 8434 km² și 545.500 locuitori; era împărțită în 14 raioane, inițial cu capitala la Balta, iar din 1929 la Tiraspol.

Urgia bolșevicilor ateï s-a dezlănțuit și asupra bisericilor, preoților și credincioșilor de aici. Unele lăcașuri de închinare au fost distruse, altele închise; mulți preoți deportați în interiorul întinsului imperiu sovietic. Reținem între ei pe *Teodosie Chirică* (n. 1865 în Varnița-Tighina), rămas în Rusia

după 1917, preot de mir la Nicolaev și Herson, iar după ce a rămas văduv, călugărit și hirotonit arhiereu-vicar la Odesa, trecut apoi la Nicolaev. La 1 septembrie 1937 a fost arestat, pierzându-i-se urma ¹²⁹.

Au fost deportați și cei doi mari teologi de neam român pe care i-am amintit în paginile anterioare, care au rămas în Rusia după 1917; mitropolitul Arsenie Stadnițki († 1936 în deportare) și preotul profesor Nicolae Grosu de la Kiev, deportat în Arhangelsk, refugiat în România în 1944.

În încheierea acestui subcapitol, trebuie să reținem și faptul că în perioada interbelică în Basarabia și-au desfășurat viața și lucrarea lor spirituală o serie de alte culte, toate bucurându-se de o largă toleranță din partea autorităților românești. Iată câteva date statistice. În 1925, Biserica romano-catolică (cu credincioși polonezi, germani și armeni) avea 13.325 credincioși, cea evanghelică-luterană avea 78.000 credincioși germani, cu 23 biserici și 67 case de rugăciune, armeano-gregorienii erau în număr de 16.665, cu 7 biserici, iar lipovenii numărau 20.340 credincioși, la care se adăugau adepții unor secte, în număr destul de redus (baptiști, adventiști, inochentiști, duhoborți, molocani). Comunitatea israelită număra 300.000 de adepți, cu 366 de sinagogi și alte lăcașuri de cult ¹³⁰.

Aceasta a fost viața bisericească ortodoxă și configurația confesională a Basarabiei pînă în nefericitul an 1940 ¹³¹.

129. Theodot Bordeianu, *Episcopul Teodosie Chirică*, în *Luminătorul*, LXXVI (1943), nr. 10-12, p. 751-752.

130. Ștefan Ciobanu, *Basarabia*, p. 84-85.

131. La alcătuirea acestui subcapitol am folosit mai mult informațiile și dările de seamă publicate în periodicele bisericești din Basarabia interbelică (*Luminătorul*, *Misionarul* etc.), sau în revista *Biserica Ortodoxă Română* din București.

VIII. BISERICA DIN BASARABIA DUPĂ 1940

Un an de teroare roșie. Anul 1940 a adus mari schimbări pe harta întregului continent, inclusiv a României. Ca urmare a „Protocolului adițional secret al Pactului Ribbentrop-Molotov” din 1939, la 26 iunie 1940, Guvernul sovietic adresează României o nouă ultimativă privind cedarea Basarabiei și a Bucovinei de nord, apoi alta la 27 iunie. Pentru a evita consecințele unei invazii sovietice, Guvernul României decide evacuarea armatei și administrației la 28 iunie 1940. Trupele sovietice au intrat imediat în Basarabia, Bucovina de nord și în ținutul Herța (situat între Cernăuți și Dorohoi). Deci nu era vorba numai de Basarabia, stăpinită samavolnic de Rusia țaristă timp de 106 ani, ci și de alte două ținuturi românești. În primul rînd, *nordul Bucovinei*, stăpinit aproape un veac și jumătate de austrieci, dar pe care sovieticii îl revendicau acum drept „despăgubire pentru ocuparea Basarabiei de către România timp de 22 de ani”, nesocotindu-se astfel orice norme de drept internațional, abuz care se perpetuează pînă azi. În ce privește *ținutul Herța*, sovieticii au declarat ulterior că ocuparea s-a făcut „din greșeală”, dar aceasta s-a repetat și în 1944 și se perpetuează pînă azi. Este un teritoriu care a aparținut întotdeauna României, cu o suprafață de circa 400 km²., cu 9 comune și 26 de sate, cu aproximativ 40-50.000 de locuitorii, ținut care a dat țării pe marele cărturar Gheorghe Asachi (1788—1869), născut chiar în Herța, și pe filologul Vasile Bogrea (1881—1926), născut la Tirnăuca, fost profesor la Universitatea din Cluj ¹³².

132. Pentru ținutul Herța, recomandăm lucrarea Prof. dr. Ion Gherman, *Ținutul Herța. Istoria tragică a unui pămînt românesc*, București 1991, 32 p.

Autoritățile românești — inclusiv cele bisericești — au fost nevoite să se retragă în dreapta Prutului. S-au refugiat toți ierarhii și consilierii lor eparhiali, profesorii Facultății de Teologie cu studenții lor, Seminarul teologic, mulți preoți de mir și călugări, la care se adăugau alte categorii sociale, mai cu seamă intelectuali. La 2 august 1940 Sovietul Suprem al Uniunii Sovietice formează așa numita „Republică Sovietică Socialistă Moldovenească“, cu capitala la Chișinău. La 4 noiembrie 1940, Prezidiul Sovietului Suprem al Uniunii Sovietice stabilește linia de frontieră dintre R.S.S. Moldovenească și R.S.S. Ucraineană, care a dus la dezmembrarea Basarabiei românești, căci partea sudică (județele Cetatea Albă și Ismail) și cea nordică (jud. Hotin), precum și ținutul Herța și Bucovina au fost anexate la Ucraina; aceeași soartă au avut și 8 din cele 14 raioane din fosta Republică Autonomă Moldovenească (deci de dincolo de Nistru). S-a introdus ca limbă oficială, pe lângă cea rusă, așa numitul „grai transnistrian“, vorbit dincolo de Nistru, care se va numi „limba moldovenească“, precum și alfabetul rusesc. Se înțelege că toate publicațiile românești au fost suprimate. În posturi de răspundere au fost promovați oameni incompetenți, de regulă evrei, dar și ruși, ucraineni și chiar „moldoveni“ devotați „eliberatorilor“.

În viața Bisericii s-au produs schimbări fundamentale. În primul rând trebuie notat că în locul ierarhilor români siliți să se refugieze la București, noile autorități sovietice au trimis aici, în toamna anului 1940, pe episcopul rus *Alexie de Tula*, care s-a instalat într-o casă particulară din Chișinău. De îndată a dat dispoziții ca slujbele să se facă în slavonește, iar Crăciunul și celelalte sărbători să se țină după stilul vechi. Activitatea lui s-a redus la viața liturgică. A rămas în Chișinău pînă la 24 iunie 1941, cînd a fost arestat tot de sovietici¹³³.

În același timp s-a declanșat o adevărată prigoană împotriva românilor. Zeci de mii de oameni — de toate vîrstele și categoriile sociale, inclusiv copii — au fost arestați și deportați în interiorul Rusiei, de regulă în Siberia. După unele aprecieri, ar fi vorba de 300.000 de oameni. Numai în noaptea de 12-13 iunie 1941 au fost arestați și deportați peste 25.000 de oameni din Chișinău; același lucru s-a petrecut la Bălți, Ismail, Cetatea Albă și în sute de sate. Mulți români — chiar și copii — au fost împușcați fără nici o judecată. Un preot, Munteanu, din Ismail, a fost ucis de bolșevici evrei. Preotul

133. Cf. Leonid Vulpe, *Episcopul Alexie al Tulei*, în rev. *Biserica basarabeană*, I (1942), nr. 7, p. 427-432.

Petru Cernăuțeanu și fratele său, tot preot, au fost arestați pe stradă, în Chișinău. Marele patriot preotul Alexandru Baltaga (deputat în Sfatul Țării care a proclamat unirea), a murit în Tiraspol, într-un tren care ducea deportați dincolo de Nistru, fiind în vîrstă de 80 de ani. A apărut suspectă pentru unii și moartea renumitului dirijor și compozitor Mihail Be-rezovschi († 13 noiembrie 1940 în Chișinău). Românii din Bucovina și ținutul Herța au avut aceeași soartă, singura lor vină fiind aceea că s-au născut români.

Concomitent, a început o intensă propagandă antireligioasă. Multe biserici au fost transformate în magazine, săli de spectacole sau închise, iar cele aflate în construcție au fost demolate. Pentru bisericile parohiale rămase în funcțiune s-au fixat impozite enorme, greu de suportat.

Bolșevici evrei au distrus catedrala din Ismail, o biserică din Cetatea Albă, una în Orhei, alta în Plătărești-Cetatea Albă ș. a. Tot ei au încercat să incendieze catedrala mitropolitană din Chișinău. La retragerea trupelor sovietice, în 1941, în orașul Bălți, dar și în alte părți, au avut loc mari distrugerii.

La eliberarea Basarabiei de trupele române, în vara anului 1941, s-au găsit aici 898 biserici în stare acceptabilă, 27 transformate în săli de spectacol sau cu altă destinație, 13 distruse prin foc sau dinamită; tot atunci s-au găsit 526 de preoți care au rămas sub ocupația sovietică, iar alți 48 fuseseră omorîți sau deportați¹³⁴. Toate acestea l-au făcut pe mareșalul Ion Antonescu să declare că pe teritoriile românești vremelnice ocupate „au rămas urmele unei barbarii fără precedent, cum nici hordele hunilor n-au lăsat în urma lor“¹³⁵.

Revenirea la țara-mamă. La scurt timp după declanșarea războiului împotriva Uniunii Sovietice (22 iunie 1941) trupele românești au eliberat Basarabia; în Chișinău au intrat la 16 iulie. După acestea, s-au reîntors acasă autoritățile de stat, instituțiile publice și numeroși cetățeni refugiați. De îndată au început lucrările de refacere a lăcașurilor de cult și a clădirilor aparținătoare Bisericii, distruse ori pingărite de ocupanți. Preoții au revenit la parohiilor lor. S-au redeschis cursurile Seminarului teologic „Mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni“, ale școlilor de cîntăreți și ale școlilor secundare

134. Vol. *Basarabia desrobită. Drepturi istorice — nelegiuiri bolșevice — înfăptuiri românești*, București, 1924, p. 99-126.

135. *Ibidem*, p. 131. Suferințele românilor din acel prim an de ocupație sovietică sînt prezentate și în lucrarea recentă a lui Ion Șișcanul, *Raptul Basarabiei*, Chișinău, 1993, 176 p.

ocrotite de Biserică. Și-au reluat lucrarea lor duhovnicească mănăstirile și schiturile. Au reapărut periodicele bisericesti.

Din nefericire, pînă în ianuarie 1944 eparhiile basarabene au fost conduse numai de locțiitori: arhiepiscopul *Efrem Enăchescu* Tighineanul la Chișinău, episcopul *Poliearp Morușca* al Americii la Ismail și episcopul *Dr. Partenie Ciopron* al Armatei la Bălți. Abia la 12 ianuarie 1944 *Efrem Enăchescu* a fost ales arhiepiscop și mitropolit, iar după două zile arhimandritul *Dr. Antim Nica* episcop la Ismail. Cel din urmă era originar din Bogzești-Orhei, cu doctoratul în teologie la Chișinău și cu studii de specializare în Anglia, Franța și Liban. Tot atunci a fost ales ca episcop de Hotin arhimandritul *Dr. Benedict Ghiuș*, un moldovean, călugărit în Noul Neamț, însă n-a fost recunoscut de autoritățile de atunci. Noi alesii și-au început de îndată activitatea.

Mai cîntăm aici și faptul că pentru teritoriile dintre Nistru și Bug (Transnistria) ocupate de trupele germane și române în primii trei ani de război, s-a înființat — cu data de 15 august 1941. — o „Misiune ortodoxă“, cu sediul la Odesa. Aceasta avea menirea de a reface viața creștină de aici după un sfert de veac de propagandă comunisto-ateistă. În fruntea acestei Misiuni a fost numit inițial arhimandritul *Dr. Iuliu Scriban* (1878—1949), un mare teolog, fost profesor la Facultatea din Chișinău, ajutat de arhimandritul *Dr. Antim Nica*, în calitate de vicar. Spre sfîrșitul anului 1942, în fruntea Misiunii a fost numit mitropolitul *Visarion Puiu* (instalat la 6 decembrie 1942), care cîrmuise mulți ani Episcopia Hotinului (Bălți), apoi Mitropolia Bucovinei (Cernăuți), bun cunosător al limbii ruse și al tradițiilor locale.

Sub îndrumarea acestei Misiuni, au fost trimiși în Transnistria sute de preoți din toată țara, dar mai ales din Basarabia, s-au redeschis zeci de biserici, au fost hirotoniți ori repuși la parohii preoți localnici, s-a refăcut viața monahală, s-au tipărit cărți de rugăciuni și diferite broșuri pentru credincioșii de acolo, s-a deschis chiar un Seminar teologic la Dubăsari, cu o sută de elevi moldoveni de dincolo de Nistru. Evenimentele care au urmat, în 1944, au nimicuit toată această frumoasă lucrare misionară, iar cei care se angajaseră în ea, — atît localnici cît și cei plecați din țară — au avut de suferit (închisoare, anchete, urmărire). Mitropolitul *Visarion Puiu*, de pildă, a fost nevoit să emigreze în Apusul Europei, unde a și murit în 1964.

În vara anului 1944, ierarhii din Basarabia, ca și o bună parte a populației, mai ales intelectuali, au fost puși în situația de a-și părăsi din nou locurile natale în fața armatelor

sovietice și a se refugia în România. Mitropolitul *Efrem Enăchescu* s-a stabilit la mănăstirea Cernica, unde a și murit, la 5 decembrie 1968, iar episcopul *Antim Nica* a activat, pentru un timp, ca locțiitor de episcop la Galați (1947—1950), apoi ca episcop-vicar patriarhal (1950—1973) și arhiepiscop (din 1973) la Galați.

Din nou în „infernul sovietic“ (1944—1989)

Îndată după reanexarea teritoriilor românești ale Basarabiei, Bucovinei de nord și ținutului Herței la Uniunea Sovietică (practic din vara anului 1944, cînd ne-au invadat din nou trupele sovietice), act pe care România a trebuit să-l recunoască prin Convenția de armistițiu de la Moscova din 12 septembrie 1944, s-a revenit la starea de lucruri din anii 1940—1941. Majoritatea zdrobitoare a intelectualilor, inclusiv clerul, ca și oameni din alte categorii sociale s-au refugiat în România. Aici au fost mereu urmăriți de noile autorități comuniste instaurate la 6 martie 1945; mulți din ei au fost trimiși cu forța în Basarabia, redevenită Republica Socialistă Sovietică Moldovenească. Unii din cei care și-au avut partea lor de contribuție la realizarea actului unirii Basarabiei cu România au fost arestați și închiși. De pildă, *Pantelimon Halippa* (1883—1979), deși înaintat în vîrstă, a fost arestat în 1950, închis la Sighet, preluat de sovietici și deportat în Siberia, de unde s-a reîntors, după un număr de ani, la București; *Ion Pelivan* (n. 1876), a murit în închisoarea de la Aiud; *Daniel Ciugureanu* mort în închisoare la Sighet (1950); *Ștefan Holban* (1886—1961) arestat în 1957, a murit în închisoarea de la Botoșani; *Anton Crihan* a reușit să emigreze în America, unde a murit în 1993, în vîrstă de 100 de ani.

În Basarabia, Bucovina de nord și ținutul Herța noii stăpîni au urmărit, în primul rînd, înlăturarea oricăror manifestări de viață românească. Rusa a fost impusă ca limbă de stat, grafia latină, interzisă și înlocuită cu alfabetul rusec. Graiul vorbit în Basarabia, dar mai ales dincolo de Nistru, a fost din nou declarat „limbă moldovenească“, cu scopul voit de a crea impresia falsă între autohtoni că nu sunt latini și identici — ca neam și limbă — cu românii din dreapta Prutului. O acțiune sistematică în acest sens s-a desfășurat mai ales prin școală și mijloacele de informare în masă (presă, radio, cărți de „istorie“ falsificate), încercînd să se acrediteze ideea că Basarabia a fost o țară rusească. Orice legături cu România erau interzise.

S-a declanșat o politică de genocid, concretizată în deportări în masă, foamete organizată (1946—1947), în cursul

căreia au murit ca la 300.000 de persoane. După primul val de deportări, din 1940—1941, au urmat altele: în 1944—1948 spre regiunile nordice (c. 250.000 de oameni), în vara anului 1949 în Siberia (11.342 familii), în 1954—1964 în Federația Rusă și în Kazahstan (c. 300.000 de oameni).

Cei mai mulți dintre deportați și-au pierdut viața de parte de locurile natale și de mormintele înaintașilor lor, alții au rămas acolo, căsătorindu-se cu persoane de alt neam și credință, rusificându-se; o parte s-au întors pe meleagurile părintești, dar și-au găsit toate bunurile risipite¹³⁶.

În locul celor deportați, autoritățile au colonizat în Basarabia familii de ruși, de ucraineni și chiar de alte neamuri, aduși și ei cu forța din interiorul imperiului sovietic. Dintre românii rămași, mulți s-au rusificat prin căsătorii mixte. Ca urmare a acestor transferuri de populație, potrivit recensământului efectuat în 1989, configurația etnică a Basarabiei se prezenta astfel: 2.794.749 români (64,5%, de la 86% în 1817), 600.366 ucraineni (13,8%), 562.069 ruși (13%), 153.458 găgăuzi (3,5%, de la 0,25% în 1817), 88.419 bulgari (2,0%), 65.836 evrei (1,5%), 19.608 bieloruși (0,5%), 11.571 țigani (0,3%), 4.739 polonezi (0,1%), 7.335 germani (0,2%), 27.210 de alt neam (0,6%), deci un total de 4.335.360 locuitori¹³⁷.

În schimb, în 1989 numărul românilor din fosta Uniune Sovietică se ridică la 3.498.432, din care 2.797.226 se găseau în Moldova, 459.350 în Ucraina, 178.557 în Rusia, 34.053 în Kazahstan și 29.127 în alte republici unionale¹³⁸.

În Bucovina istorică, în 1930 erau 850.000 locuitori, din care 44,5% erau români; în 1989 în regiunea Cernăuți (în care intră și ținutul Herța și o parte din județul Hotin)—având 8.100 km.²—erau 940.000 locuitori, din care românii reprezintă abia 20%.

Schimbări structurale s-au produs și pe plan spiritual. S-a desființat toată administrația bisericească românească de pînă atunci, care se baza pe principiile Statutului din 1925 (centre eparhiale, protopopiate, asociații bisericești etc.). În locul Mitropoliei Basarabiei a rămas la Chișinău o simplă Episcopie

136. După broșura *Republica Moldova*, Chișinău, 1992, p. 12-13.

137. *Ibidem*, p. 14-15.

138. Ștefan Ciobanu, *Basarabia*, p. 144 (după revista *Schiz*, nr. 32 din august 1990). Amănunte și date statistice și în broșura, *Sub povara graniței imperiale, Românii de dincolo de Prut de la ultimatumul anexării la proclamarea independenței de stat*, ed. îngrijită de Adrian Pop, București, 1993, 142 p.

(mai târziu Arhiepiscopie), dependentă de Patriarhia Moscovei, iar în locul Mitropoliei Bucovinei, o Episcopie cu sediul la Cernăuți, în cadrul Exarhatului Ucrainei, dependent tot de Moscova. Episcopii Cetății Albe—Ismailului și Hotinului (Bălți) au fost desființate.

La cîrma celor două eparhii care au rămas—Chișinău și Cernăuți—au fost numiți ierarhi ruși sau ucraineni (un singur român bucovinean a păstorit la Cernăuți), necunoscutori ai limbii române și ai tradițiilor noastre, unii chiar șovini. Astfel, la Chișinău au fost numiți: episcopii *Ieronim Zaharov* (decembrie 1944-februarie 1947) și *Benedict Poleacov* (februarie 1947-iunie 1948), arhiepiscopul *Nectarie Grigoriev* (iunie 1948-9 martie 1969), episcopul *Vartolomeu Gondarovschi* (martie 1969-octombrie 1972), arhiepiscopul *Ionatan Carpolovici* (octombrie 1972-mai 1987) și mitropolitul *Serapion Fadeev* (mai 1987-iulie 1989).

După anexarea teritoriilor românești la fostul stat sovietic a început o campanie antireligioasă organizată, mai ales împotriva Bisericii Ortodoxe, confesiunea majoritară de aici. Din cele peste o mie de biserici din Basarabia au fost închise aproximativ 500, între care și catedrala (Soborul) din Chișinău. După 1957—1958 a urmat o nouă etapă în lupta împotriva religiei, fiind închise alte peste 300 de biserici ortodoxe, încît au rămas deschise mai puțin de 200. La fel au fost închise, rînd pe rînd, cele aproximativ 20 de mănăstiri și schituri: Suruceni (1957), Căpriană (1961), Noul Neamț (1962), Curchi, Coșilauca, Răciula, Vărzărești și altele; a rămas deschisă doar mănăstirea Japca, în care trăiau călugărițe rusoaice.

Prin anii 1947—1948, dar și mai târziu, mulți preoți și călugări au fost arestați și deportați—alături de credincioșii lor—în Siberia, Kazahstan și în alte părți. Între ei se numără ieromonahul Serafim Dabija, preoții Gheorghe Armașu, Ioan Sochircă, Antonie Vustean și mulți alții. Chiar și unii dintre preoții refugiați în țară au fost arestați și deportați în Uniunea Sovietică, așa cum a fost cazul preotului profesor Vasile Țepordei din Chișinău, care a fost condamnat de un tribunal sovietic la Constanța la 25 de ani muncă silnică; a executat 8 ani, în diferite lagăre siberiene, inclusiv la Vorcuta, dincolo de cercul popular¹³⁹. Alți preoți refugiați au fost ridicați cu toată familia și trimiși în parohiile lor din Basarabia, fiind considerați „cetățeni sovietici“.

139. A se vedea cartea sa *Amintiri din Gulag*, București, 1992, 176 p., (în care mai amintește de un alt preot deportat în Siberia, Gheorghe Tudorache).

Cei rămași la parohiile lor erau în permanentă supravegheați de organele KGB, fiind impuși la impozite foarte grele și diferite restricții. Bunurile Bisericii (reședințe eparhiale, alte clădiri, terenuri etc.) au trecut în proprietatea statului; obiecte de valoare din biserici și mănăstiri au fost duse în muzeele de stat. Noile generații de preoți din Basarabia s-au format fie în Seminarul din Odesa, iar o parte infimă au ajuns și la Academile teologice din Zagorsk (lângă Moscova) și Leningrad. Majoritatea parohiilor erau însă păstorite de preoți recrutați din rîndul cîntăreților și chiar al credincioșilor de rînd, deci fără pregătire teologică. Unii dintre ei s-au căsătorit cu ru-soaice sau ucrainence, un nou mijloc de rusificare.

În multe parohii au fost numiți preoți de alt neam, care au început să slujească în slavonește; corurile și cîntăreții foloseau melodiile specifice Bisericii ruse. S-a reintrodus „stilul vechi”. Obiectele de cult erau procurate cu mare greutate de la Patriarhia Moscovei, purtînd și ele amprenta artei bisericești rusești. Lipsa cărților de cult în românește a fost un alt motiv care a dus la „slavonizarea” cultului, preoții basarabeni fiind nevoiți să-și procure cărțile de cult numai de la Moscova. Corespondența cu centrul eparhial de la Chișinău se făcea numai în rusește. În multe localități — din lipsă de preoți — au proliferat sectele.

Nu este lipsit de interes să arătăm că unor tineri basarabeni și bucovineni intrați în cinul monahal li se încredințau — după terminarea studiilor teologice — diferite posturi de răspundere în cadrul Bisericii Ortodoxe Ruse, chiar cîrmuirea unor eparhii din interiorul fostei Uniuni Sovietice, pentru a-i îndepărtat de conaționalii lor. Asa sunt, de pildă, mitropolitii Nicodim Rusnak al Rostovului și Antonie Vacariuc al Cernigovului, originari din Bucovina; arhiepiscopul basarabean Vladimir Ichim, un timp la Serviciul relații externe al Patriarhiei Moscovei, azi la cirma unei eparhii dincolo de Urali; sau bucovineanul Metodie Minzac, episcop de Cernăuți între anii 1964—1967, ulterior transferat la Omsk, unde a fost ucis mișelește într-o noapte (îngropat însă în satul natal, Banila pe Ceremuși, dar cu interdicția de a se rosti cuvîntări funebre).

Biserica românească din Bucovina, din Ucraina subcarpatică (cu parohii care în perioada interbelică erau încorporate în Cehoslovacia), *ținutul Herța, parte din ținutul Hotinului și sudul Basarabiei* (teritorii românești încorporate azi în Ucraina), a trecut prin aceleași încercări dramatice: preoți și credincioși arestați și deportați, zeci de biserici închise (inclusiv catedralele din Cernăuți și Ismail), fostul palat mitropoli-

tan din Cernăuți atribuit Universității de aici, bunurile bisericești trecute în patrimoniul statului etc. Zeci (poate chiar sute) de mii de români au fost deportați în Kazahstan și în Siberia, iar în locul lor aduși ucrainenii, încît astăzi românii constituie o minoritate. Eparhia Cernăuților și-a continuat existența — ca episcopie —, dar la conducerea ei au fost numiți ierarhi ruși sau ucrainenii. Parohiile românești din sudul Basarabiei au fost anexate la Mitropolia Odesei.

Situația românilor din Bucovina și din sudul Basarabiei este mult mai dramatică decît a celor din Republica Moldova, întrucît ierarhii din Cernăuți, ca și preoții și credincioșii ucrainenii din diferite localități încearcă să pună stăpînire pe vechile așezăminte bisericești românești, să „ucrainizeze” parohiile românești. În multe parohii românești preoții români sunt nevoiți să slujească în slavonește. Procesul de redeşeptare națională este aici mult mai lent, întîmpinînd foarte multe adversități din partea autorităților de stat și chiar din partea credincioșilor ucrainenii.

SITUAȚIA BISERICII ROMĂNEȘTI DIN BASARABIA DUPĂ 1989

Anul 1989 marchează începutul procesului de redeştere națională românească în Basarabia, ca urmare a schimbărilor de ordin politico-social care au avut loc în fosta Uniune Sovietică. Astfel, la 31 august 1989, Sovietul Suprem al R.S.S. Moldovenești de atunci adoptă Legea prin care limba română este declarată limbă de stat și se revine la grafia latină. În februarie-martie 1990, se desfășoară primele alegeri libere pentru Sovietul Suprem al R.S.S. Moldovenești. La 27 aprilie 1990 Sovietul Suprem adopta Legea cu privire la drapelul de stat al țării — tricolorul: albastru, galben, roșu, iar la 3 noiembrie 1990 se adoptă ca stemă de stat vechea stemă a Moldovei lui Ștefan cel Mare și a urmașilor săi — capul de bour (zimbru).

La 23 iunie 1990 Sovietul Suprem al R.S.S. Moldova adoptă *Declarația de suveranitate a țării*, iar la 3 septembrie 1990 se instituie postul de președinte; organul legislativ suprem alege în această funcție pe Mircea Snegur. La 23 mai 1991 se schimbă denumirea țării în „Republica Moldova“.

Un alt moment de seamă în istoria Moldovei din stînga Prutului are loc la 27 august 1991. În urma hotărîrii luate de Marea Adunare Națională care a avut loc la Chișinău, în fața statuii lui Ștefan cel Mare și Sfînt, la care au participat sute de mii de oameni din toată țara, Parlamentul Republicii Moldova adoptă — cu majoritate absolută de voturi (peste 2/3 din deputați) — *Declarația de Independență a Republicii Moldova*. Prima țară care a luat act de această Declarație, și a salutat-o cu bucurie, a fost România. Dar la 21 decembrie 1991 președintele Mircea Snegur semna, la Alma-Ata, Declarația de constituire a Comunității Statelor Independente (CSI),

act care n-a fost încă ratificat de Parlamentul Republicii Moldova¹⁴⁰.

Menționăm apoi că la 2 martie 1992 Republica Moldova devine membru cu drepturi depline al O.N.U. Pînă în prezent a fost recunoscută oficial de peste o sută de state ale lumii, întreținînd relații diplomatice cu peste 60 de state.

Din nefericire Republica independentă Moldova a fost confruntată cu o serie de mișcări separatiste, provenite din partea populației rusofone din stînga Nistrului și a găgăuzilor din sudul Republicii. Încă din septembrie 1989 s-au desfășurat greve de protest la Tiraspol, Tighina și în alte părți, față de decretarea limbii române ca limbă de stat. În aprilie-mai 1990, orașele Tiraspol și Tighina resping hotărîrile legale luate la Chișinău cu privire la drapelul de stat al Republicii.

În toată vara anului 1990 au avut loc mai multe acțiuni separatiste în raioanele din stînga Nistrului, în urma cărora, la 2 septembrie 1990 a fost proclamată, la Tiraspol, așa numita „Republică Sovietică Socialistă Moldovenească Nistreană“, în frunte cu Igor Smirnov, rus de neam. La 12 martie 1991 separatiștii interzic folosirea alfabetului latin în stînga Nistrului.

În cursul anilor 1991—1992, forțele separatiste de dincolo de Nistru au întreprins numeroase acțiuni militare împotriva organelor legitime de stat ale Republicii Moldova și mai ales împotriva unor localități cu populație românească, fiind sprijinite de Armata a 14-a a fostei Uniuni Sovietice. La începutul anului 1992 în sprijinul separatiștilor au venit detașamente de cazaci ruși. Evoluția evenimentelor a demonstrat că Federația Rusă este implicată direct — sub raport politic și militar — în acest conflict, continuînd astfel politica imperialistă sovietică față de fostele state din „blocul socialist“. Numeroase apeluri și proteste ale Parlamentului, Președintelui Republicii Moldova sau Consiliului de Miniștri către O.N.U., către parlamentele și guvernele statelor lumii, ca și întîlnirile șefilor de stat sau miniștrilor de Externe ai Rusiei, României, Ucrainei și Moldovei, au dus doar la o rezolvare parțială a conflictului, în vara anului 1992¹⁴¹.

140. Această ultimă parte a lucrării a fost întocmită mai mult pe baza informațiilor primite de la Făr. Protoiereu Petru Buburuz din Chișinău și de la alții. A se vedea și un articol succint al Doamnei Nina Negru Mihail, *Biserica Basarabiei „sub vremi“ (investigații de arhivă)*, în săptămînalul *Literatură și artă*, Chișinău, nr. 2(2477) din 7 ianuarie 1993, p. 7.

141. Amănunte în broșura *Republica Moldova*, p. 61-118.

Sub influența liderilor separatiști de la Tiraspol, o parte din găgăuzii din Republica Moldova s-au pronunțat împotriva folosirii limbii române ca limbă de stat. La 19 august 1990, în orașul Comrat, locuit în majoritate de găgăuzi, se proclamă așa numita „Republică Sovietică Socialistă Găgăuză”; la 1 decembrie 1991 își aleg chiar un președinte. Sint susținuți de separatiștii de la Tiraspol, precum și de Armata a 14-a rusă¹⁴².

Concomitent, după 1989, a început și procesul de renaștere a credinței în Basarabia, în primul rând a celei ortodoxe. S-au redeschis lăcașuri de cult închise de autoritățile comuniste ori s-au ridicat altele, au fost constituite noi comunități ale diferitelor culte. O statistică oficială ne prezenta următoarele date pentru anul 1992: 853 biserici ortodoxe, 7 mănăstiri de maici și 4 de călugări, toate ortodoxe, 14 biserici și o mănăstire „de rit vechi”, 11 comunități romano-catolice, 2 armene și 6 mozaice; 184 case de rugăciuni baptiste, 61 adventiste, 34 pentecostale, 2 comunități de molocani; erau în construcție 221 biserici, probabil ortodoxe¹⁴³. Se poate ușor constata că numărul comunităților neoprotestante a crescut într-un ritm de-a dreptul îngrijorător în perioada regimului comunist ateu.

Biserica Ortodoxă românească din Basarabia a cunoscut multe schimbări în această scurtă perioadă care s-a scurs din anul 1989. Primul lucru care merită să fie subliniat este acela că la 6 iulie 1989, în urma presiunilor preoților și credincioșilor români basarabeni, ultimul ierarh rus din Chișinău, Serapion Fadeev, a fost nevoit să-și părăsească scaunul. Era acuzat de imoralitate, abuzuri și mai ales atitudine antiromânească. Patriarhia Moscovei l-a răsplătit cu un scaun de mitropolit la Tula. În locul său a fost numit un localnic, *Vladimir Cântăreanu*, originar din Colincăuți, român după tată, ucrainean după mamă, cu studii la Academia teologică din Moscova (Zagorsk). În curând au mai fost aleși doi episcopi-vicari, ambii români, *Petru Păduraru*, căruia i s-a fixat reședința în Bălți, unde fusese sediul Episcopiei românești din perioada interbelică și *Vichentie Moraru*, cu reședința în Tighina.

Așa cum rezultă din datele statistice de mai sus, după 1989 s-au redeschis peste 600 de biserici ortodoxe, precum și cea mai mare parte din mănăstirile desființate în perioada regimului comunisto-sovietic. Printre militanții pentru redeschiderea națională românească din Basarabia se numără

142. *Ibidem*, p. 23.

143. *Ibidem*, p. 60.

protoiereul *Petru Buburuz* din Chișinău, magistrul în Teologie. La inițiativa sa, a luat ființă „Societatea culturală și bisericească Mitropolitul Varlaam” și au apărut publicațiile periodice „*Datina*” și „*Luminătorul*”, cu articole scrise de clerici sau intelectuali mireni din Basarabia, dar și din România. În 1992 ia ființă „*Frăția ortodoxă Ștefan cel Mare și Sfint*”, din care fac parte preoți și mireni.

În toamna anului 1991, prin stăruințele aceluiași protoiereu, s-a deschis o Facultate de Teologie la Chișinău, în cadrul Universității de Stat, la care au fost primite și studente. S-a deschis și un Seminar teologic la mănăstirea Căpriana, transferat curind la Noul Neamț (Chițcani). Ambele instituții de învățământ se confruntă cu lipsa de personal didactic cu pregătire superioară, dar mai ales cu pregătirea insuficientă a studenților și elevilor, dobândită în școlile vechi, cu limba de predare rusă. Un număr însemnat de tineri au fost trimiși la Facultatea de Teologie a Universității din Iași, dar mulți au fost nevoiți să abandoneze, tocmai datorită pregătirii lor necorespunzătoare. În număr redus se găsesc în Facultățile de Teologie din București și Sibiu.

Din nefericire, ca și pe plan politic, problemele bisericesti ale Basarabiei nu sunt azi pe deplin soluționate. Vom consemna câteva date legate de această problemă. Din moment ce Moldova s-a proclamat stat independent, recunoscut și pe plan internațional, era necesar ca și Biserica ei națională să iasă de sub jurisdicția — impusă de conjunctura politică din 1944 — Patriarhiei Moscovei. Din cercetarea istoriei noastre naționale s-a putut constata că Basarabia a făcut parte veacuri în șir din Moldova, că poporul român din stînga Prutului și chiar din stînga Nistrului este unul și același cu cel din dreapta Prutului, avînd aceeași origine, vorbind aceeași limbă, avînd aceeași istorie. Sub rapori bisericesc, pînă în 1812, teritoriile din stînga Prutului au făcut parte fie din Mitropolia Moldovei, cu scaunul la Suceava, apoi la Iași, fie din eparhia Hușilor: dacă sudul Basarabiei a fost integrat în eparhia Proilaviei, acest lucru se datora conjuncturii politice de atunci, cînd anumite teritorii românești au fost anexate la imperiul otoman și transformate în raiale. Anexarea abuzivă a Basarabiei la imperiul țarist, în 1812, a dus la crearea Arhiepiscopiei românești a Basarabiei, condusă de românul Gavriil Bănulescu-Bodoni. Este adevărat că hotărîrea de înființare a acestei eparhii a fost luată de Sinodul Bisericii Ortodoxe rusești — dependent de autoritățile țariste —, dar aceasta era o hotărîre *anticanonică*, luată ca urmare a raptului teritorial comis în 1812. Tot

anticanonică a fost trecerea teritoriilor românești anexate la fosta Uniune Sovietică în 1944, sub jurisdicția Patriarhiei de Moscova.

Canoanele Bisericii Ortodoxe sunt foarte clare în această privință. De pildă, canonul 34 apostolic are următorul cuprins: „Se cade ca episcopii fiecărui neam să cunoască pe cel dintii dintre ei și să-l socotească drept căpetenie“; deci se exprimă clar *principiul etnic ca principiu de bază* al autocefaliei în organizarea unei Biserici. Or, tocmai acest lucru a fost nesocotit de Biserica rusă în ultimele două veacuri. În concret: Biserica rusă — profitând de puterea politică a fostului imperiu țarist, urmat de cel sovietic — și-a subordonat în mod abuziv o Biserică *de alt neam*, o Biserică românească. Or, forța sau abuzul nu crează dreptul, nu justifică perpetuarea unei nedreptăți istorice.

Arătăm mai sus că la 23 iunie 1990 se adopta, la Chișinău, Declarația privind suveranitatea Moldovei. Ar fi fost firesc, — ținând seama de canoane și de tradițiile bisericești — ca în noul stat independent și suveran, rupt de orice legături cu Moscova — să existe și o Biserică „independentă“ sau „autocefală“. Trebuie să mai notăm că în urma dezagregării fostului imperiu sovietic, Basarabia nu mai are frontieră cu Rusia, căci între ele s-a interpus un alt stat care și-a proclamat independența, Ucraina. Deci Patriarhia Moscovei nici n-ar avea dreptul să-și mențină jurisdicția canonică peste un stat care nici măcar nu-i mai este vecin. Apoi, din însăși titulatura patriarhului rus rezultă că el este „*patriarhul Moscovei și a toată Rusia*“ (!).

Din nefericire, problema n-a fost soluționată, datorită, pe de o parte imixtiunilor Patriarhiei Moscovei în problemele bisericești ale statului independent Moldova, iar pe de altă parte, datorită atitudinii neromânești, promoscovite și trădătoare a doi dintre ierarhii basarabeni pomeniți mai sus. Iată pe scurt evoluția situației bisericești din Basarabia din primăvara anului 1992 încoace.

La 3 aprilie 1992, un grup de 52 deputați din Parlamentul Republicii Moldova adresează o scrisoare patriarhilor Alexei al Moscovei și Teoctist al României, cerindu-le să înceapă un dialog, „în vederea refacerii unității bisericești a poporului român“. Scrisoarea era semnată, între alții, de Mircea Druc, Vladimir Beșleagă, Ion Ungureanu, Mihai Ghimpu și alte personalități ale vieții politice și culturale basarabene. Scrisoarea sublinia faptul că „Mitropolia Basarabiei a fost smulsă anticanonic și împotriva voinței milioanei de creștini basarabeni în 1940 din trupul Bisericii-mame — Patriar-

hia română, ca urmare a prevederilor pactului Molotov-Ribbentrop, nul și neavenit ab initio, dezavuat atât la Moscova, cât și la București“.

De fapt, cu puțin timp înainte, la 15 martie 1992, au avut loc discuții neoficiale pe această temă, la Constantinopol (Istanbul) între patriarhii Alexei al II-lea al Moscovei și Teoctist al României, prezent fiind și mitropolitul Antonie al Ardealului. S-a hotărât începerea unor convorbiri frățești pe această temă, în vederea reparării nedreptăților istorice de după al doilea război mondial.

La 9 aprilie 1992, Sinodul permanent al Bisericii Ortodoxe Române a ținut să-și exprime oficial poziția privind situația bisericească din Basarabia și Bucovina de nord. În comunicatul dat publicității se preciza că Sfintul Sinod al Bisericii noastre „nu a recunoscut niciodată desființarea Mitropoliei Basarabiei cu sediul la Chișinău și a Mitropoliei Bucovinei cu sediul la Cernăuți. Patriarhia Română nu a acceptat și nu poate accepta niciodată consecințele nefaste ale pactului Ribbentrop-Molotov“.

Lucrurile au evoluat altfel, datorită pretențiilor lui Alexei al II-lea „al Moscovei și al întregii Rusii“ de a-și menține jurisdicția bisericească și peste Basarabia românească. Începând cu anul 1992 s-au profilat clar două grupări în rîndul ierarhilor și al preoților români din Basarabia, secondați — în mod inconștient — și de anumiți credincioși: una promoscovită, în frunte cu arhiepiscopul Vladimir și episcopul Vichentie de Tighina și alta națională-românească, în frunte cu episcopul de Bălți. Cel din urmă a devenit chiar victima fraților săi de un neam și de o limbă, care, solicitînd sprijinul forțelor separatiste ale lui Igor Smirnov și al Armatei a 14-a ruse, l-au scos cu forța din reședința sa episcopală din Bălți, în locul său instalîndu-se arhimandritul rusofil Marchel Mihăescu (!). Arhiepiscopul rusofil Vladimir a suspendat pe episcopul Petru din funcție, act recunoscut și de Patriarhia Moscovei, care continuă astfel să se amestece în problemele interne ale Bisericii românești din Basarabia.

Arhiepiscopul Vladimir se adresează Patriarhiei ruse, cerînd „independența în probleme de administrație bisericească, de economie și de educație“. La 5 octombrie 1992, Sinodul de la Moscova a luat în discuție cererea arhiepiscopului Vladimir, acordîndu-i cele solicitate, dar fără vreo consultare „frățească“ cu Patriarhia Română. Acesteia i s-a trimis, totuși, o scrisoare, ca răspuns la Comunicatul Sfintului Sinod din 9 aprilie 1992, în care se aduceau tot felul de „argumente

istorice“ în favoarea menținerii jurisdicției rusești. Între altele: „eliberarea“ teritoriului Basarabiei de către Rusia de sub jugul otoman, în 1808, înființarea eparhiei Chișinăului, în 1813, sub jurisdicția Bisericii ruse, ca și faptul că s-a aflat sub această jurisdicție pînă în 1992; se aducea și „precizarea“ că pactul Ribbentrop-Molotov n-are nici o legătură cu problemele în discuție(!).

În scrisoarea de răspuns a Sfintului Sinod al Bisericii noastre se făceau precizările necesare, în vederea restabilirii adevărului istoric asupra Basarabiei românești, menționîndu-se numeroasele abuzuri și samavolnicii de care s-a făcut vinovată Rusia față de români în ultimele două veacuri.

În această conjunctură, episcopul Petru de Bălți, singurul dintre ierarhi care nu a uitat că este *român*, și-a organizat o adunare eparhială de constituire, iar aceasta, la 14 septembrie 1992 se adresează Patriarhiei Române, cerînd reactivarea Mitropoliei Basarabiei sub oblăduirea canonică a Sfintului Sinod al Bisericii Ortodoxe Române.

O delegație a Adunării eparhiale de constituire, în frunte cu episcopul Petru, s-a deplasat la București, în decembrie 1992, cerînd punerea în aplicare a acestei dorințe a unei părți a clerului și credincioșilor români basarabeni. Sfîntul Sinod, în ședința din 19 decembrie 1992, luînd act de această dorință, „a binecuvîntat reactivarea Mitropoliei Basarabiei de stil vechi, ca Mitropolie autonomă, sub oblăduirea sa canonică“. A fost confirmată adunarea ei eparhială și numirea episcopului Petru ca locțiitor de mitropolit, pînă la alegerea unui titular, el devenînd astfel membru al Sfintului Sinod al Bisericii noastre. În actul patriarhal și sinodal semnat atunci, s-a făcut precizarea că „Mitropolia Ortodoxă a Basarabiei este *autonomă*, cu Statut propriu, condusă de un Sinod mitropolitan, iar fiecare eparhie componentă are propria sa Adunare eparhială. Mitropolitul și Sinodul său au toate drepturile prevăzute de Statutul propriu, de sfintele canoane și de Statutul Bisericii Ortodoxe Române“. Ca atare, toți ierarhii care vor face parte din această Mitropolie vor avea dreptul, fără vreo confirmare superioară, să hirotonească preoți și diaconi, să numească protopopi și egumeni, să acorde distincții; episcopii sufragani vor pomeni la slujbe pe mitropolitul lor, iar acesta pe patriarhul Bisericii Ortodoxe Române. S-a acordat Bisericii din Basarabia și dreptul de a folosi stilul vechi, iar clerului dreptul de a-și păstra rangurile bisericesti avute.

Îndată a urmat reacția rusofililor. Arhiepiscopul Vladi-

mir a plecat la Moscova, unde — la 22 decembrie 1992 — a fost ridicat la rangul de mitropolit. Patriarhul Moscovei și a toată Rusia, Alexei al II-lea, a adresat imediat „un protest energic“ Prea Fericitului Patriarh Teoctist al României, calificînd hotărîrea luată la București ca „o ingerință anticanonice în problemele interne ale Bisericii Ortodoxe din Moldova, care este o parte a Patriarhiei Moscovei“. În continuare, patriarhul Moscovei preciza că hotărîrea de la București s-a luat „împotriva dorinței episcopilor și a marii majorități a clericilor și a credincioșilor“, avertizînd asupra primejdiei unei „schisme“ și „a încetării relațiilor dintre Bisericile noastre“.

Tot atunci, Sinodul Bisericii ruse a constatat că episcopul Petru, fiind suspendat, „nu avea permisiunea“ de a pleca la București și „a transfera jurisdicția unei Biserici la o alta“, fapt pentru care el „este pasibil de pedeapsa caterisirii“. Oare, acesta nu este o ingerință a Bisericii rusești în Biserica „autonomă“ din Basarabia?

Însuși președintele Republicii Moldova, Mircea Snegur, a protestat față de decizia Sf. Sinod din București, în ședința Parlamentului din Chișinău la 24 decembrie 1992. Patriarhul Teoctist al României a adresat o scrisoare președintelui Mircea Snegur în legătură cu această temă, cerînd să înceteze calomniile la adresa celor care doresc unirea cu Biserica-mamă din România.

Atitudinea potrivnică a autorităților din Chișinău față de hotărîrea de integrare a Mitropoliei Basarabiei în Biserica din care a fost ruptă prin forță, rezultă și din faptul că nici pînă astăzi n-a fost recunoscut Statutul acesteia.

Majoritatea intelectualilor basarabeni au luat o atitudine categorică față de imixtiunea Patriarhiei Moscovei în Basarabia și mai ales față de ierarhii și preoții promoscoviți — care nesocotesc interesele majore ale propriului lor neam¹⁴⁴.

În adevăr, în fața acestor acte de trădare a propriului neam, este firesc să ne întrebăm: oare de ce patriarhul Alexei al II-lea n-a intervenit în treburile interne ale Moldovei atunci cînd soldații Armatei a 14-a ruse și cazacii aduși de Igor Smirnov distrugneau satele moldovenești și omorau fii și fiice ale Bisericii moldovenești, pe care Patriarhia moscovită o dorește în continuare sub jurisdicția ei? De ce nu și-au ridicat atunci

144. După diferite publicații bisericesti de la București, Sibiu și Chișinău, precum și după acte oficiale care mi-au fost puse la dispoziție de Cancelaria Sfintului Sinod din București.

cuvîntul în sprijinul fiilor lor duhovnicești, cei doi ierarhi basarabeni Vladimir și Vichentie? Ce au făcut patriarhii Alexei I și Pimen, cînd erau dărimate și închise bisericile românești din Basarabia sau cînd preoții și credincioșii români erau deportați cu sutele de mii în Siberia, în Kazahstan sau trimiși la muncă dincolo de Cercul Polar? Au încercat atunci să oprească acest genocid? Ce au făcut ierarhii ruși ai Basarabiei de după 1944 pentru „fiii lor duhovnicești”? Le-au oferit vreun ziar bisericesc, vreo carte de slujbă sau de învățătură tipărite în limba română, le-au adresat vreun cuvînt de mîngiere în duminici și sărbători, ori s-au gîndit numai la cele materiale și la plăceri lumești, ca nevrednicul între nevrednici Serapion Fadeev, azi mitropolit de Tula, subordonat aceluiași Alexei al II-lea? Oare preoții promoscoviți din Basarabia au uitat glasul singelui, au uitat pe părinții, bunicii, rudele și consătenii lor deportați de o putere străină, care de două veacuri încoace *n-a făcut altceva decît să distrugă tot ce era românesc*? Doresc subordonare față de ucigașii propriului lor neam? Nu le spun nimic mormintele fraților lor răspîndite pe întreg cuprinsul Siberiei și Kazahstanului sau de dincolo de Cercul Polar?

Imperiul sovietic s-a destrămat. Și totuși, patriarhul Alexei al II-lea încearcă să mențină „imperiul” pravoslavnic al Moscovei. Dar toate încercările lui vor fi sortite eșecului. Pentru că mai devreme sau mai tîrziu, rațiunea va triumfa, oricîte piedici vor încerca să pună cei doi ierarhi promoscoviți și preoții lor care nu-și înțeleg aspirațiile propriului lor neam. Ne exprimăm încrederea că Dumnezeu le va lumina mințile, că vor scoate învățămintele necesare din cercetarea trecutului prea dureros al propriului lor neam, că vor înțelege și cuvintele patriarhului Teoctist „al românilor”, pe care le-a adresat lor, românilor basarabeni, cu ocazia zilei de 1 Decembrie 1992: „Istoria ne dovedește cu prisosință că secretul dănuirii noastre ca neam, în istorie, a constat în păstrarea unității de cuget și de simțire a românilor de pretutindenți, prin și în jurul mamei noastre comune: „Biserica neamului nostru”. A neamului nostru românesc, și nicidecum a Moscovei și a rușilor!!!

LISTELE CRONOLOGICE ALE IERARHILOR DIN BASARABIA

ARHIEPISCOPIA CHIȘINĂULUI

(dependentă de Sfîntul Sinod al Bisericii Ortodoxe Ruse)

- GAVRIIL BĂNULESCU-BODONI**, fost arhiepiscop al Poltavei, mitropolit al Kievului, exarh al Bisericilor din Țara Românească și Moldova; numit la 21 august 1813- † 30 martie 1821, mormîntul în mănăstirea Căpriană.
- DIMITRIE SULIMA**, din 1811 episcop-vicar „de Tighina și Cetatea Albă”, numit episcop la 18 iunie 1821, iar la 11 iulie 1821 „arhiepiscop al Chișinăului și Hotinului”- † 14 august 1844, mormîntul în catedrala din Chișinău.
- IRINARH POPOV**, fost la Riga, apoi la Vologda, numit episcop la 12 noiembrie 1844, arhiepiscop la 14 aprilie 1845- retras 17 martie 1858; mai tîrziu arhiepiscop de Camentz-Podolsk, apoi de Riazan; † 25 septembrie 1877, mormîntul în mănăstirea Sfînta Treime din Riazan.
- ANTONIE ȘOCOTOV**, fost episcop de Orenburg și Ufa, numit episcop la 17 martie 1858, devine arhiepiscop la 23 aprilie 1861, † 13 martie 1871, mormîntul în catedrala din Chișinău.
- PAVEL LEBEDEV**, fost episcop-vicar „de Ladoga”, în Petersburg, numit episcop la 23 iunie 1871, iar la 1 aprilie 1879 arhiepiscop--la 16 iulie 1882 numit exarh al Gruziei, mai tîrziu arhiepiscop de Cazan; † 23 aprilie 1892, mormîntul în catedrala din Cazan.
- SERGHIE LIAPIDEVSCHI**, fost arhiepiscop la Cazan, numit la 21 august 1882 --la 12 ianuarie 1891 numit arhiepiscop al Chersonesului și Odesei, iar din 9 august 1893 mitropolit al Moscovei; † 11 februarie 1898, mormîntul în biserica Adormirea Maicii Domnului din Lavra Sfîntului Serghe.
- ISAACHIE POLOJENSCHI**, fost la Toms, numit episcop la 12. ianuarie 1891 --la 21 noiembrie 1892 numit episcop de Astrahan; † 11 mai 1894, mormîntul la mănăstirea Adormirea din Tihvin în eparhia Novgorod.

NEOFIT NEVODCICOV, fost episcop de Turchestan și Tașchent, numit arhiepiscop la 21 noiembrie 1892 — la 26 ianuarie 1898 pus în retragere „pentru vîrstă înaintată“; † 9 martie 1910 în Ismail.

IACOV PIATNIȚCHI, fost arhiereu-vicar la Kiev, cu titlul „de Cihrin“, numit episcop la 26 ianuarie 1898 — 12 august 1904, apoi succesiv arhiepiscop de Iaroslav, în 1907 la Simbirsk, iar din 1916 mitropolit de Cazan; † 1926.

VLADIMIR SINCOVSCHI, fost episcop de Vladicaucz, numit episcop la 12 august 1904 — 16 septembrie 1908, apoi arhiepiscop de Don și Novocercask; † august 1917 la Moscova, mormîntul într-o mănăstire din Moscova.

SERAFIM CICIAGOV, fost episcop la Suhumi, apoi la Oriol, numit episcop la 16 septembrie 1908, iar din 16 mai 1912 arhiepiscop; la 20 martie 1914 transferat la Tver, mai tîrziu la Leningrad, înlăturat în timpul dictaturii staliniste.

PLATON ROJDESTVENSCHI, fost arhiepiscop al Americii de Nord și Aleutinilor, numit la 20 martie 1914 — 5 decembrie 1915, apoi exarh al Gruziei, din 1917 mitropolit al Odesei; după 1917 refugiat în America de Nord, unde a murit.

ANASTASIE GRIBANOVSKI, fost episcop de Holm, numit episcop la 10 decembrie 1915, iar la 6 mai 1916 arhiepiscop; în mai 1918 a părăsit Basarabia, refugiat apoi la Ierusalim, unde a murit.

ARHIEPISCOPIA CHIȘINAULUI

devenită în 1928 MITROPOLIA BASARABIEI
(în cadrul Sfîntului Sinod din București),

NICODIM MUNTEANU, episcop la Huși, locțiitor de arhiepiscop, 14 iunie 1918 — 31 decembrie 1919.

GURIE GROSU, fost arhiereu Botoșăneanul din iulie 1918, locțiitor de la 1 ianuarie 1920, iar la 21 februarie 1920 ales arhiepiscop, investit 29 martie 1921, înscăunat la 16 mai 1921, la 28 aprilie 1928 ridicat la treapta de mitropolit, suspendat apoi pensionat la 11 noiembrie 1936; † 14 noiembrie 1943, mormîntul la mănăstirea Cernica.

Locțiitori:

— *Nicodim Munteanu*, mitropolitul Moldovei, noiembrie 1936 — iunie 1937;

— *Cosma Petrovici*, episcopul Dunării de Jos, iunie 1937 — februarie 1938.

EFREM ENACHESCU, arhiereu cu titlul Tighineanul, hirotonit 28 februarie 1938, instalat ca locțiitor de arhiepiscop la 6 martie 1938 (cu excepția perioadei iulie 1940 — iulie 1941); ales arhiepiscop și mitropolit la 12 ianuarie 1944; nu și-a mai putut continua activitatea din vara anului 1944; retras la Cernica, † 5 decembrie 1968, mormîntul la mănăstirea Cernica.

EPISCOPIA CETĂȚII ALBE—ISMAILULUI (cu reședința în Ismail)

Iniințată la 10 martie 1923

NECTARIE COTLARCIUC, ales 29 martie 1923, investit 10 mai 1923, instalat 20 mai 1923 — 7 noiembrie 1924 ales mitropolit al Bucovinei.

IUSTINIAN TECULESCU, fost episcop al Armatei, ales 17 decembrie 1924, instalat 21 decembrie 1924; † 16 iulie 1932, mormîntul în cimitirul din Covasna.

DIONISIE ERHAN, fost arhiereu cu titlul „de Ismail“; locțiitor din iulie 1932; ales episcop-eparhiot la 20 octombrie 1933, înscăunat la 15 mai 1934, păstorind efectiv pînă la 26 iunie 1940 (în iulie 1940 — iulie 1941 locțiitor de episcop la Argeș), pensionat 1 septembrie 1941; † 17 septembrie 1943, mormîntul la mănăstirea Suruceni.

Locțiitor: episcopul *Policarp Morușca* al Americii, 1 septembrie 1941 — ianuarie 1944.

ANTIM NICA, ales 14 ianuarie 1944, hirotonit 23 ianuarie 1944, păstorind pînă în vara anului 1944; mai tîrziu episcop-vicar patriarhal, apoi episcop și arhiepiscop la Galați.

EPISCOPIA HOTINULUI

(cu reședința în Bălți)

Înființată la 10 martie 1923

VISARION PUTU, fost la Argeș, ales 29 martie 1923, investit 31 martie 1923, instalat la 13 mai 1923—la 17 octombrie 1935 ales mitropolit al Bucovinei.

TIT SIMEDREA, fost arhiepiscopul Tîrgovișteanului, ales 11 decembrie 1935, instalat 29 decembrie 1935—la 13 iunie 1940 ales mitropolit al Bucovinei.

Locțiitor: episcopul *Partenie Ciopron* al Armatei, 1941—1944. În ianuarie 1944 a fost ales ca episcop arhimandritul *Benedict Ghiuș*, dar n-a fost recunoscut de Guvernul de atunci.

IERARHII EPARHIEI CHIȘINĂULUI DUPĂ 1944 (sub jurisdicția Bisericii Ortodoxe Ruse)

IERONIM ZAHAROV, episcop; numit 3 decembrie 1944—1 februarie 1947; † c. 1960, probabil la Rostov.

BENEDICT POLEACOV, episcop; numit 18 februarie 1947—3 iunie 1948; † 6 februarie 1963, înmormîntat în cimitirul central din Chișinău.

NECTARIE GRIGORIEV, episcop, arhiepiscop, apoi mitropolit; numit 7 iunie 1948; † 9 martie 1969 la Moscova, unde este înmormîntat.

VARTOLOMEU GONDAROVSKI, episcop; numit 20 martie 1969—2 octombrie 1972; apoi arhiepiscop în Tașcent și în Orlov; † 20 martie 1988 în Orlov, unde este înmormîntat.

IONATAN CAPOLOVICI, arhiepiscop; numit 2 octombrie 1972—retras la 12 mai 1987; † în primăvara anului 1990 la Mukacevo, unde este înmormîntat.

SERAPION FADEEV, mitropolit, numit 12 mai 1987—silit de moldoveni să se retragă la 6 iulie 1989, după care a fost numit mitropolit la Tula.

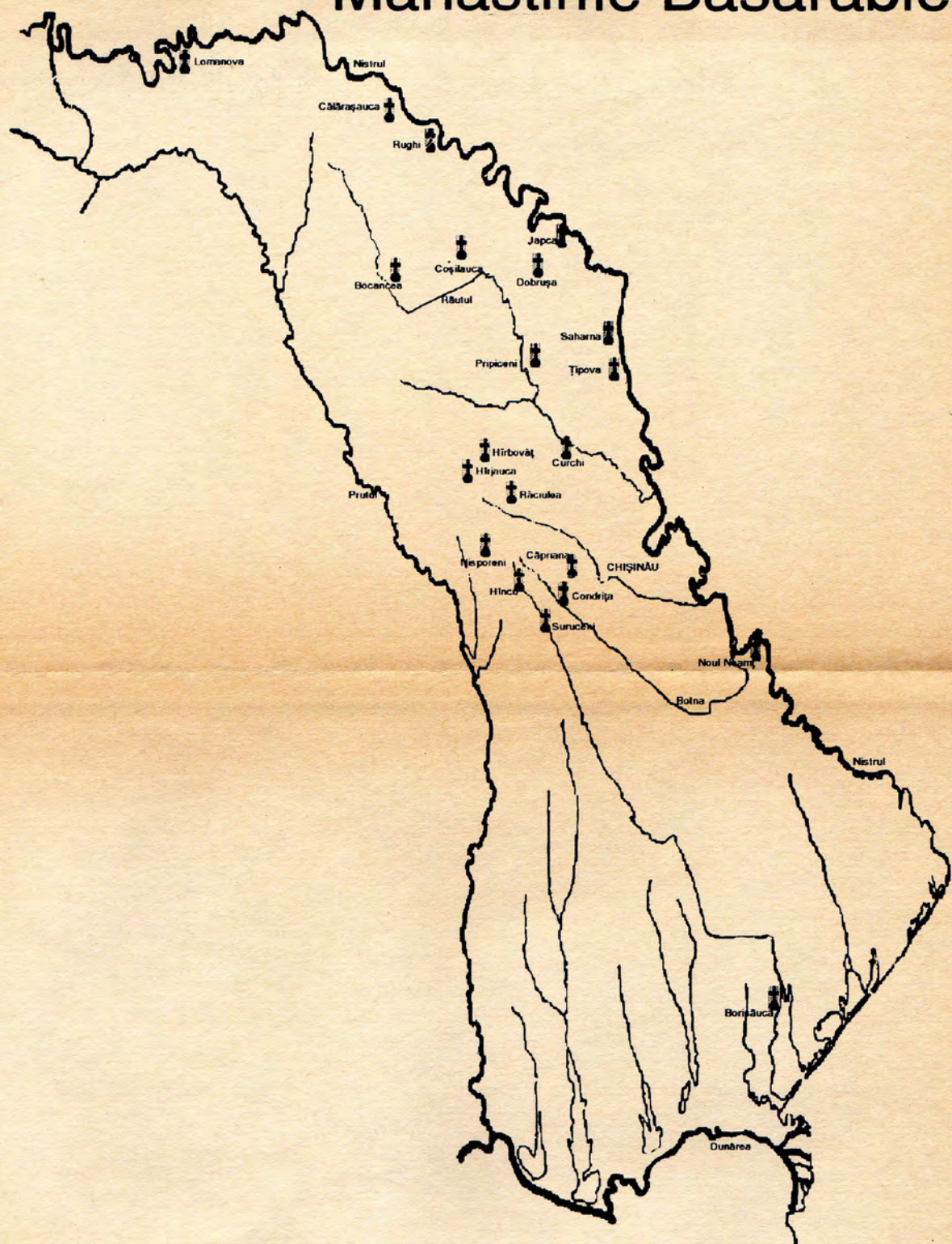
VLADIMIR CANTAREANU, numit la 6 iulie 1989, episcop, apoi arhiepiscop, iar în decembrie 1992 mitropolit.

CUPRINSUL

Cuvînt înainte	5
Abrevieri	7
Introducere. Cercetări asupra istoriei Basarabiei	9
I. O scurtă incursiune în istoria Basarabiei	22
II. Viața bisericească a românilor din Moldova din stînga Prutului	33
III. O „țară“ românească înstrăinată: Basarabia	45
IV. Biserica din Basarabia după 1812	53
V. Biserica din Basarabia în a doua jumătate a secolului al XIX-lea	72
VI. Viața bisericească din Basarabia la începutul secolului al XX-lea	90
VII. Biserica din Basarabia din 1918 pînă în 1940	110
VIII. Biserica din Basarabia după 1940	119
Situația Bisericii românești din Basarabia după 1989	128
Listele cronologice ale ierarhilor din Basarabia	137
Indice de persoane	141
Indice de locuri	147

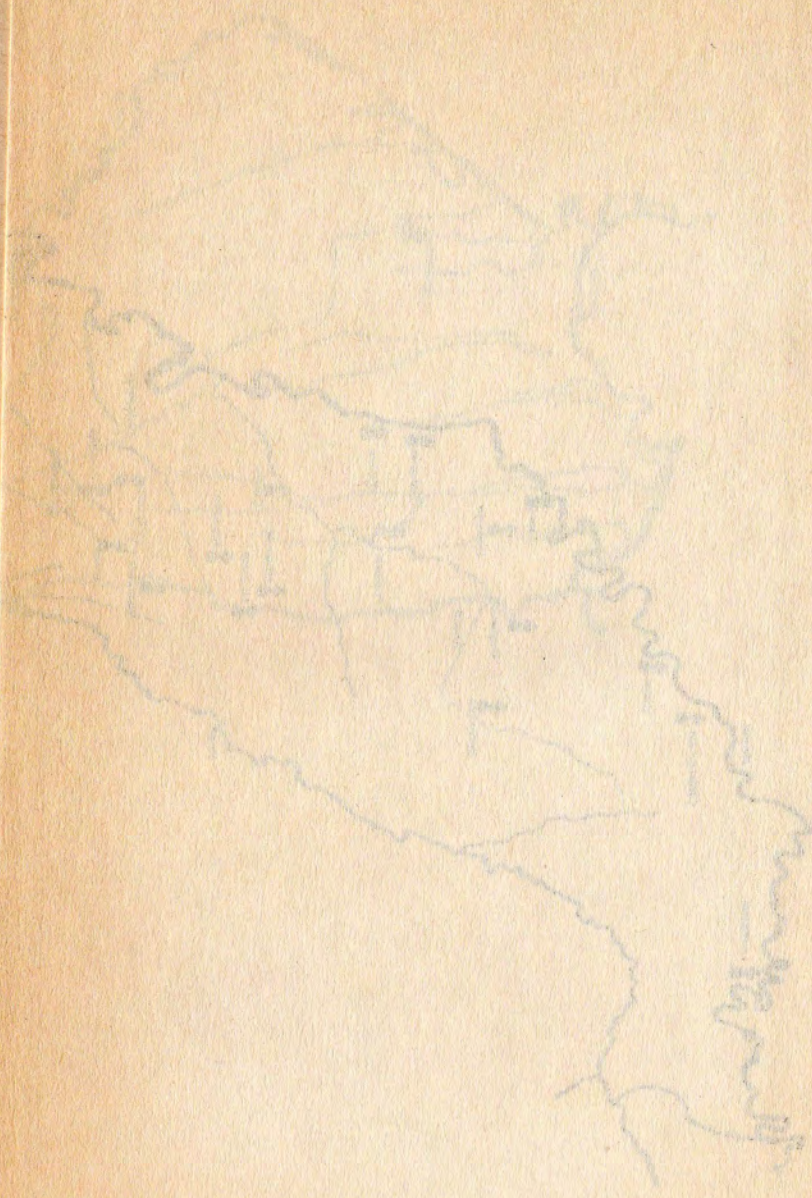
Mănăstirile Basarabiei

HARTA

localităților dintre Nistru și Bug
locuite de Români.

Исторический очерк

